

Ny forskning i grammatik

Ken Ramshøj Christensen

Eva Skafte Jensen

Alexandra Kratschmer

Michael Nguyen

Udgivet af:
Dansk Sprognævn.

Med økonomisk støtte fra:
Støtteforeningen for Grammatiknetværket.

Redaktion:
Ken Ramshøj Christensen, Eva Skafte Jensen, Alexandra Kratschmer, Michael Nguyen

Serieredaktør: Eva Skafte Jensen, esj@dsn.dk.

© Forfatterne og Dansk Sprognævn, 2025

Dtp: René Malchow
Omslag: Ulla Poulsen Precht
ISSN: 2446-1709 (onlineversion)

**Dansk
Sprognævn**
Adelgade 119b
DK-5400 Bogense

Indholdsfortegnelse

<i>Marie Bojsen-Møller: Præsens i futurisk tolkning</i>	5
<i>Solvej Wilbrandt Jøger, Mads Nielsen, Linlin Sun & Kasper Boye:</i> Sondringen mellem grammatiske og leksikalske tegn i et isolerende og et polysyntetisk sprog	23
<i>Jan Heegård Petersen: Småordsadverbialer som løst fundament</i> ...	40
<i>Anne Mette Nyvad, Katrine Rosendal Ehlers & Ken Ramshøj</i> <i>Christensen: Fundamentfeltet kan fyldes med lidt af hvert.</i> En undersøgelse på tværs af <i>KorpusDK</i> , <i>Hestenettet</i> og <i>LANCHART</i>	59
<i>Jørgen Schack & Eva Skafte Jensen:</i> ”Nu lagde Politiet deres raa Hænder paa Marietta.” Om valget mellem singularis og pluralis i forbindelse med kollektiver.	77
<i>Ane Dine Markussen Thy, Lennart Westergaard & Kasper Boye:</i> Metafor, opmærksomhed og grammatikalisering	94
<i>Anders Tvilstegaard: Om modusbrug i komplementsætninger</i> på italiensk	114
<i>Sten Vikner: Uakkusativitetshypotesen, have vs. være og</i> refleksive objekter i fransk, italiensk, dansk og tysk	134
<i>Lennart Westergaard: Udviklingen af den dialogiske partikel nok</i>	158

Præsens i futurisk tolkning

Marie Bojsen-Møller

Abstract

This article presents a study of predicates with future meaning inference in a corpus of written threats. My findings show that most of the predicates in futuric interpretation are in the simple present tense, while only 2 % use future tense. This substantiates a claim that the present tense with future meaning inference is the unmarked choice. In the data, the simple present is often used with temporal adverbials that refer to the near future. The present tense with future meaning inference is primarily used to express certainty in terms of the future event's actually taking place, with only 19 % expressing possibility and 11 % conditionality. The senders' strategy in using the present tense when relating to future events may be to counter the uncertainty that the future inevitably holds.

Nøgleord

fremtidighed, præsens, verbalbøjning, tempus, trusler

1. Indledning

Ved prædikationer i futurisk tolkning er situationen eller begivenheden der omtales, endnu ikke indtruffet (Cristofaro 2012). Den vil dermed være behæftet med en grad af usikkerhed (Christensen & Christensen 2022) eller forbehold idet fremtiden ”strengt taget aldrig [er] andet end en mulighed” (Wivel 1901: 155). På dansk kan fremtidighed blandt andet udtrykkes verbalt ved præsens i futurisk anvendelse (1) og ved futurum (2) (Hansen & Heltoft 2011):

- (1) Og du stiller det indenfor eller så brænder jeg dit hus med dig i
- (2) Ligesom du bringer helvede over vores grænser, kan jeg love dig at helvede vil snige sig ind dit liv

Dette studie er eksplorativt. Jeg vil undersøge

- hvordan præsens i futurisk anvendelse (som udtrykt i (1)) bruges, og hvad denne præsensvariant udtrykker;
- hvilken sproglig kontekst (*kotekst*) præsens i futurisk anvendelse indgår i, og hvordan koteksten er med til at indsnævre den fremtidige reference og udtrykke hvilken grad af epistemisk sikkerhed den fremtidige situation kan tillægges.

Dette vil jeg undersøge i et korpus af 121 danske trusler.¹ Trusler er velgennede som kilder til præsensformer i fremtidstolkning idet de er kommissive sprogbehandlinger og dermed har fremtidigt betydningsindhold (Christensen & Bojsen-Møller 2019, Fraser 1998, Searle 2008 [1965]: 10-11). Trusler bliver som udgangspunkt ikke udtrykt performativt ('jeg truer dig hermed'), men fremsættes i stedet ofte indirekte ved at henvise til den propositionelle og forberedende betingelse for en trussel i konstaterende form, nemlig at afsender vil udføre en **fremtidig handling** der er til skade for modtager (Christensen & Bojsen-Møller 2019: 216-217).

2. Teori

2.1. Præsensformens betydningspotentialer

Præsens er betydningsmæssigt den mest alsidige tempusform med den bredeste tolkningsramme (Hansen & Heltoft 2011: 690). Den har flere forskellige betydningsvarianter der dog ifølge Hansen & Heltoft alle "angiver at den verden der beskrives, skal omfatte talesituationen" (2011: 198). Præsens' tolkningsinstruks er dermed at situationen som modtageren skal identificere, har udsigelsestidspunktet som omdrejningspunkt – om end den samtidig godt kan strække sig til at omfatte fortidige og fremtidige forhold (Harder 1996: 327 + 330).

Præsens er som udgangspunkt den neutrale eller umarkerede tempusform modsat præteritum som er markeret, qua dens mere afgrænsede betydningspotentialer (Jensen 2009: 175). Da præsens ikke bare udtrykker egentlig 'nutid', foreslår Wiwel at præsens nærmere er 'almenformen' hvorimod præteritum er 'afstandsformen' (1901: 141). Hansen &

1 Alle artiklens eksempler stammer fra dette korpus. Alle understregninger i eksempler er mine. Alle eksempler indgår i længere trusselsbeskeder, så der vises kun uddrag af teksterne, undtagen hvis der fremgår andet. Afvigelser fra standardortografi er bibeholdt.

Heltoft (2011) beskriver efter Wivel (1901) forholdet mellem præsens og præteritum som et spørgsmål om nærhed over for afstand. Præsens er dermed en nærhedsmarkør der har kommunikationssituationen som eneste orienteringspunkt, mens præteritum er udtryk for afstand (der kan både være tale om afstand i tid og i realitet) (Hansen & Heltoft 2011: 683-684 + 688).

Præsens kan blandt andet bruges som egentlig nutidsvariant hvor den beskriver en verden der tolkes som værende samtidig med taletidspunktet, og den kan også bruges til at beskrive almenlydige tilstande. Men den er også ”altid anvendelig om fremtidige forhold”, uafhængigt af *telicitet*, dvs. uafhængigt af om prædikatet udtrykker et opnået mål eller ej (Hansen & Heltoft 2011: 690 + 694). Futurisk indholdssubstans betyder at den beskrevne verden skal gælde en situation der ligger i fremtiden, dvs. ”ahead in time” (Harder 1996: 350). Når præsens’ futuriske variant anvendes, vil den dermed først og fremmest tolkes således at det forhold der beskrives, skal findes i fremtiden.

2.1.1. *Præsens i futurisk tolkning versus futurum*

Hvor forskellen mellem præteritum og præsens er et spørgsmål om afstand over for nærhed, er forskellen mellem futurum og ikke-futurum et spørgsmål om prospektivitet eller forudsigelse over for ikke-prospektivitet (Hansen & Heltoft 2011: 688). Futurums tolkningsinstruks er at forholdet der omtales, skal findes i en ’eftertid’ i forhold til kommunikationssituationen (Hansen & Heltoft 2011: 201). Ligesom præteritum er futurum den markerede form i forhold til præsens, dvs. den har et mere afgrænset og specifikt betydningspotentiale, mens præsens er den umarkerede form med et videre betydningspotentiale (Hansen & Heltoft 2011, Jensen 2009). Valget af den markerede futurumform vil derfor ifølge Harder være ”an optional choice reserved for cases where the temporal location would otherwise be unclear” (1996: 372).

Dahl (2000: 325) forklarer således også at fremtidighed her tendens til at være ugrammatikaliseret eller kun delvist grammatikaliseret i germanske sprog. På samme måde beskriver Harder (1996: 350) fremtidighedsformer som historisk ustabile. Det er da også et omdiskuteret spørgsmål hvorvidt *ville* og *skulle* kan forekomme som hjælpeverbum i en futurum-tempusform med ren prospektiv betydning (jf. fx Diderichsen 1974 [1946]: 137), eller om de beholder dele af deres kraftdynamiske betydninger (Boye 2001, Jensen 2005, Jespersen 1924). Dette fænomen kaldes *layering* eller *splitting*

kontinuummet, dvs. det at en ny betydning af et ord (B) gradvist differentieres fra sin tidligere betydning (A). I en periode koeksisterer begge, og til sidst overtager den nye betydning (B) på bekostning af den gamle (A) (Boye 2023: 285). Da mine data kun har én forekomst af futurum (se figur 1), kan jeg ikke undersøge dette spørgsmål i detaljer i dette studie, men jeg vil forfølge det i et senere studie.

Dahl har i et korpus af elicererede interviewdata fundet at præsensformen i udbredt grad bruges i futurisk anvendelse i germanske sprog, inkl. i dansk (Dahl 2000: 325). Af Davidsen-Nielsen fremgår det at morfologisk præsens på dansk bruges oftere til at udtrykke temporal fremtid end futurum ved teliske verber (1990: 7 + 121-122).² Christensen & Christensen angiver også at ”ikke sjældent er [præsens] faktisk den mest naturlige måde at henvise til kommende begivenheder på” (2022: 144). Hansen (2015: 121) skriver i en korpusundersøgelse af forekomsten af fremtidighed i journalistiske artikler at futurisk indholdssubstans typisk udtrykkes ved futurum, ved præsens eller ved temporale adverbialer. Der fremlægges dog ikke kvantitative resultater i Dahl (2000), Christensen & Christensen (2022), Davidsen-Nielsen (1990) eller Hansens (2015) studier angående hvor stor andel præsensformen i futurisk anvendelse har ift. futurum i dansk.

Således er der flere formodninger om hvor ofte præsens bruges til at fremstille fremtidige forhold i forhold til andre fremtidskonstruktioner, dvs. om præsens også *distributionelt* set er den umarkerede form i stedet (om den forekommer oftest) (Christensen 2007: 52), men der mangler kvantitative belæg for at kunne sige noget præcist om det.

2.2. Fremtidsreference ved temporale adverbialer og konjunktioner

Præsensformens vide betydningspotentiale gør at det er i usus man kan tolke hvorvidt der er tale om en nutidig, almenyldig eller fremtidig betydningsvariant. Det er dermed *konteksten* i form af eventuelle temporale adverbialer o.l. eller *konteksten* der er med til at lukke ytringen referentielt (Harder 1996: 404). Ifølge Wiwel (1901) spiller verbernes semantik en afgørende rolle når præsens anvendes til at udtrykke fremtidighed. Nogle verber (fx *har*, *er*) vil kræve tilstedeværelsen af temporale adverbialer (fx *i*

2 Jeg har til dette studie ikke undersøgt verbernes telicitet, men det vil være interessant at undersøge på et senere tidspunkt.

morgen, senere) eller konjunktioner (fx *når*) for at kunne tolkes som fremtidighed, mens andre verber (fx *får, kommer, bliver*) ikke nødvendigvis behøver dette for at kunne tolkes futurisk (Wivel 1901: 139).

2.3. Fremtidighed og sproglige markører for modalitet

Fremtiden indeholder flere usikkerhedspunkter som vi sprogligt set skal kunne udtrykke på forskellige måder (Christensen & Christensen 2022: 135). Derfor vil ytringer med fremtidigt betydningsindhold ofte indeholde forskellige sproglige ‘markører for modalitet’ (Jensen 2005) der signalerer at afsenderen tager forbehold for at den fremtidige situation kommer til at ske. Fremtidige handlinger i kommissive (og direktive) sproghandlinger indebærer udtryk for forskellige grader af nødvendighed, mulighed eller vilje (Hansen & Heltoft 2011: 765): ved kommissiver nødvendigheden af, viljen til eller muligheden for at afsenderen udfører en fremtidig handling.

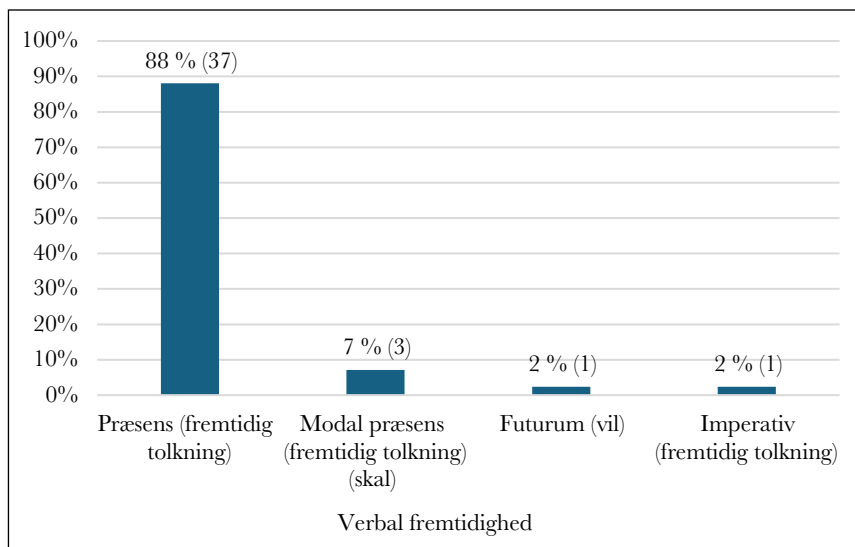
Sprogets kategorier stiller udtryk til rådighed for forskellige grader af *epistemisk* (vidensmæssig) sikkerhed (Boye 2012, Halliday & Matthiessen 2004, Jensen 2005). Epistemicitet kan formidles ved hjælp af ‘epistemiske markører’ (Mortensen 2012a: 64), fx ved epistemiske sætningsadverbialer eller dialogiske partikler.

Desuden kan et fremtidigt forhold udtrykkes som en betinget hændelse der afhænger af tilstedeværelsen eller fraværet af et andet forhold (Hansen & Heltoft 2011: 767-768), fx udtrykt ved betingelsesledsætninger (Palmer 2001).

3. Data og metode

Min analyse tager udgangspunkt i 121 danske trusler fra 50 domme som jeg tidligere har undersøgt i Bojsen-Møller (2022). Dommene er fremsøgt 2. oktober 2019 i den danske lovsamling *Karnov* (Karnov online) og dækker over de seneste 50 domme under Straffelovens § 266 på det pågældende tidspunkt. Jeg frasorterede først 88 ud af de 121 mundtlige trusler da de ikke kan antages at være gengivet ordret (jf. Bojsen-Møller 2022). Herefter frasorterede jeg yderligere 6 trusler hvor der ikke er noget finit verbal, eller hvor prædikaterne er i generisk eller hypotetisk anvendelse.

I de resterende 27 trusselsbeskeder forekommer der 42 prædikater i futurisk anvendelse. Jeg foretog herefter manuel kodning af deres tempusform. Se figur 1 for oversigt over forekomster.

Figur 1: Type verbal fremtidighed

Da jeg i denne artikel vil koncentrere mig om de prædikater der benytter præsens i futurisk anvendelse, består mit datasæt af 37 udsagn (se figur 1). Efter den indledende kodning foretog jeg en manuel, eksplorativ analyse af de 37 prædikater med præsens i futurisk tolkning. I dataene fandt jeg gentagne mønstre i forhold til:

- prædikaternes kommunikative strategi og de semantiske roller der valensmæssigt er knyttet til dem og
- prædikaternes samspil med sproglige markører for modalitet, især udtryk for viden, mulighed og betingelse.

Mit resultat-afsnit herunder er struktureret ud fra disse kategorier, og jeg vil løbende inddrage prædikaternes syntaktiske interaktion med andre futuriske markører, såsom temporale adverbialer og konjunktioner.

4. Resultater

4.1. Kommunikative strategier og semantiske roller

Som nævnt i afsnit 1 fremsættes en trussel ofte ved i konstaterende form at henvise til vellykkethedsbetingelserne for en trussel, nemlig

- at en afsender tager ansvar for udførelsen af en fremtidig handling (propositionel betingelse)
- der er til skade for en modtager (forberedende betingelse) (Christensen & Bojsen-Møller 2019).

Mine resultater viser netop også at den hyppigste kommunikative strategi af præsens i futurisk anvendelse i datamaterialet er at udtrykke at **af-senderen påtager sig ansvaret for udførelsen af en fremtidig handling** der går ud over en modtager (se samlet oversigt i figur 2 nedenfor). Det kan man fx se udtrykt i (3) ved handlingsverbet *finder* sammen med det agentive førstepersonspronomen³ *jeg* som subjekt og patienten ved andenpersonpronomen *dig* som direkte objekt (Croft 2012: 175).

(3) Jeg finder dig

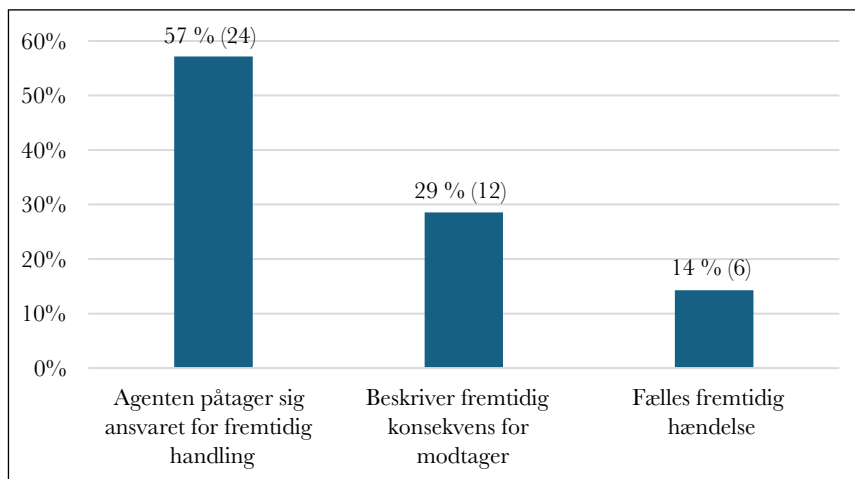
Den næsthypigste kommunikative strategi er at beskrive en **fremtidig konsekvens for modtageren** hvormed der henvises til den forberedende betingelse for en trussel. Det ser vi fx i (4) med det nægtende overgangsverbum *kommer (ikke)*, som her betyder ”at en overgang ikke finder sted” (Hansen & Heltoft 2011: 193), kombineret med patienten *du* som subjekt. I (4) er det futuriske både udtrykt via præsens af verbet *kommer*, som her udtrykker fremtidighed (se mere om *kommer* senere), og via det temporale gentagelsesadverbial *igen*:

(4) Du kommer ikke herfra igen!!

Den sidste og mindst hyppige strategi er at forudsige en **fælles fremtidig begivenhed** hvorved der henvises til dele af den propositionelle betingelse, dog uden at specificere afsenders ansvar direkte. Denne tredje strategi ses kun udtrykt ved det reciprokke verbum *ses*. I (5) er *ses* kombineret med førstepersonpluralispronomenet *vi* som subjekt og eksperient (Croft 2012), samt det futuriske temporale adverbial *om lidt* som lukker referencen til den nære fremtid:

(5) Vi ses jo nok om lidt.

3 Se Christensen & Christensen (2024) om førstepersonspronomen i trusler.

Figur 2: Kommunikative strategier: afsender-modtagerorientering

Hansen & Heltoft forklarer at præsensformen i futurisk anvendelse ”gør den anvendelig i deklarativt formede løfter, som noget afsenderen påtager sig vil ske” (2011: 692). Trusler har netop meget tilfælles med løfter; begge er kommissive sproghandlinger med fremtidigt betydningsindhold (Fraser 1998, Searle 2008 [1965]). Forskellen er først og fremmest at løfter som udgangspunkt forbindes med noget positivt – noget modtageren ønsker skal ske, mens trusler modsat er negative og uønskede for modtageren (Christensen & Bojsen-Møller 2019: 119).

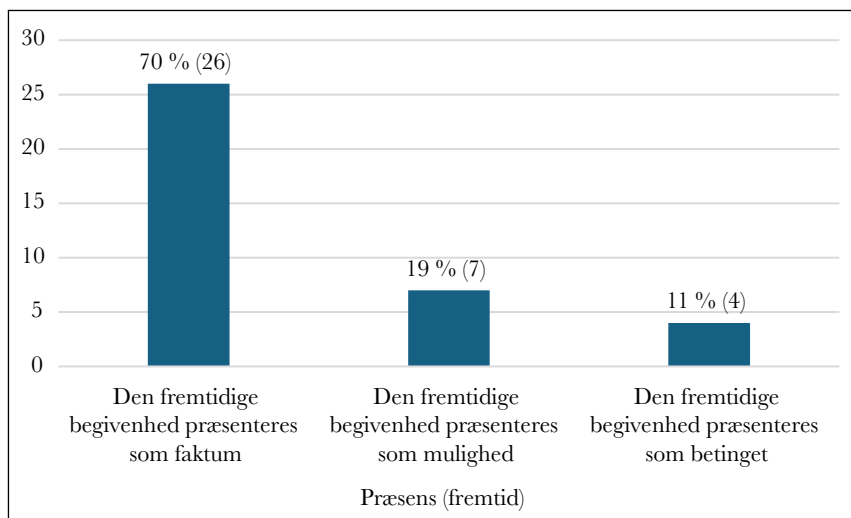
4.2. Den fremtidige begivenhed fremstillet som var den et faktum, som mulighed eller betinget

Fremtidige handlinger i kommissiver er, som det fremgår af afsnit 2.3, forbundet med forskellige markører for modalitet (Jensen 2005), blandt andet i forhold til afsenderens mulighed for eller vilje til at udføre en fremtidig handling. For at få en dybere forståelse for det semantiske potentiale af præsens i futurisk tolkning vil jeg i dette afsnit undersøge hvordan denne præsensvariant bruges i samspil med sådanne sproglige markører. Jeg vil især forholde mig til kategorierne vished (epistemicitet), mulighed og betingelse da disse tre udgjorde et tydeligt mønster.

Overordnet set kan mine data inddeles i følgende tre kategorier, se fordeling i figur 3:

- 1) Den fremtidige begivenhed præsenteres som var den et faktum

- 2) Den fremtidige begivenhed præsenteres som en mulighed
- 3) Den fremtidige begivenhed præsenteres som betinget

Figur 3: Faktum, mulighed eller betinget

4.2.1. Den fremtidige begivenhed præsenteres som var den et faktum

I 70 % (26) af mine data fremstiller afsenderen den fremtidige hændelse som var den sikker, som var den et faktum, dvs. uden brug af markører for modalitet (Jensen 2005).

I knap halvdelen af de ytringer der fremstiller det fremtidige forhold som var det et faktum, er præsensformens fremtidige tolkningspotentiale det eneste der instruerer i at der kan være tale om fremtidigt betydningsindhold, dvs. sætningerne er uden temporale adverbialer eller konjunktionaler. Eksempler på dette kan fx ses i (6)-(8) hvor der er tale om en uspecificeret fremtid uden tidsangivelser. Det passer overens med Christensen & Christensens udsagn om at man ofte ikke behøver nærmere præcisering angående det fremtidige tidspunkt “[h]vis begivenheden er nærtforestående eller selvfølgelig for samtalepartnerne” (2022: 144).

(6) slår jer ihjel

(7) DU BLIVER EN SMUK ENGEL

(8) Du kommer til at fortryde at du ikke ville snakke

I (6) er det fordi der er tale om en skriftlig ytring at man kan udlede at der er tale om et fremtidigt forhold da afsenderen næppe skriver teksten *slår jer ihjel imens* de foretager handlingen.

I (7) bruges *bliver* som fuldverbum i betydningen ”overgå til en anden, nærmere betegnet tilstand” (DDO, *bliver*, betydning 2). *Bliver* er netop et af de verber som Hansen (2015) fremsøger i sit korpus pga. at det i præsens ofte anvendes til at udtrykke fremtidighed. Der er dog kun tre eksempler (8 %) på *bliver* i mit materiale. I (7) er det præsensformen i kombination med det kontekstuelle forhold at modtageren (angiveligt) ikke allerede *er* en engel, der gør at den kan tolkes som en futurisk betydningsvariant. Det vil sige at *bliver* her fx ikke bruges i betydningen ‘forbliver’ (DDO, *bliver*, betydning 4).

I (8) benytter afsenderen verbalkonstruktionen *kommer til at* (Hansen 1972, Rasmussen 2007) som her kan tolkes som noget modtageren bliver tvunget til; som noget en situation nødvendigvis vil ende med (DDO, *kommer til*, betydning 1). Alternativt ville konstruktionen fx bruges om noget nogen med tiden gør (DDO, *kommer til*, betydning 2). I tolkningen af ytringen som en trussel vil den første betydning være mest nærliggende da det vil indikere at afsenderen har en indvirkning på det fremtidige forhold; at modtageren kommer til at fortryde at de ikke ville snakke.

Hvor det kun er præsensformen, kombineret med konteksten, der fremkalder futurumstolkningen i (7)-(9), indgår der i (9)-(11) også tidsadverbialer som markerer at der er tale om fremtidig reference.

(9) I nat slipper du ikke!!

(10) Når du kommer på gaden tager vi imod dig!!

(11) Kommer senere

I (9) indikerer *I nat* at der er tale om den nære fremtid, mens den adverbialle ledsætning *Når du kommer på gaden* i (10) henviser til en bestemt begivenhed der vil udløse den fremtidige handling hvor afsenderen *tager imod* modtageren. Der er også eksempler på at der indgår et tidsadverbial der henviser til en uspecificeret fremtid, fx i (11).

Verbet *kommer* indgår i flere af eksemplerne i datasættet (19 %, dvs. 7), enten alene som i (4), i *kommer til + at + fuldverbum*-konstruktionen som i (8) eller med et tidsadverbial som i (10)-(11). Dahl (2000) kategoriserer

netop også *kommer* (*til + at + fuldverbum*) som ‘de-venitive’ fremtidskonstruktioner, dvs. prædikater der indeholder betydningen ‘at komme’. Han forklarer at de-venitive fremtidskonstruktioner er grammatikaliseret som ‘fremtidsrefererende’ prædikater i skandinaviske sprog. Ifølge Dahl (2000) er der modsat ved futurum (*ville*) ikke noget der tyder på at de-venitive fremtidskonstruktioner tidligere har udtrykt agentiv vilje og først sidenhen forudsigelse (jf. afsnit 2.1.1 ang. *layering* af betydning, Boye 2023). De har tilsyneladende hele tiden været forudsigelses-orienterede (Dahl 2000). Jeg mener dog at (*du kommer til at fortryde*) i (8) kan tolkes som udtryk for afsendervilje, dvs. som noget afsenderen vil sørge for. Det er det der udløser tolkningen af ytringen som en trussel.

4.2.2. Den fremtidige begivenhed præsenteres som en mulighed

I 19 % (7) af mine data fremstiller afsenderen den fremtidige hændelse som en mulighed, udtrykt ved hjælp af epistemiske sætningsadverbialer og dialogiske partikler.

I mit materiale indgår den dialogiske partikel *nok* især som markør for usikkerhed. I (12) kombinerer afsenderen præsensformen af det reciproke *ses* med tidsadverbialet *om lidt* der specificerer at der er tale om en nærtforestående begivenhed og dermed en fremtidig betydningsvariant af præsensformen. Den dialogiske partikel *nok* udtrykker forbehold (Hansen & Heltoft 2011: 1049) og indikerer at afsenderen har en stærk formodning om at deres proposition er sand (Jacobsen 1992). Modalfaktoren er subjektiv (Mortensen 2006), dvs. den stærke formodning om at det fremtidige forhold kommer til at ske, ligger hos afsenderen.

(12) Vi ses jo nok om lidt.

Koteksten for (12), præsenteret i (13), såvel som den situationelle kontekst, informerer om at der er tale om et negativt udfald ved at afsenderen og modtageren (nok) ses; at være nogens mål kan næppe forstås positivt. Dvs. der er tale om en indirekte trussel, et kommissiv forklædt som konstativ.

(13) Vi lever stadig. Du er stadig vores mål. Og vi skal nok nå det. Vi ses jo nok om lidt.

Den fatiske partikel *jo* har *intersubjektiv modalfaktor* (Mortensen 2012b), dvs.

dens funktion er knyttet til det dialogiske aspekt mellem afsender og modtager. *Jo* bruges her til at indikere at afsender og modtager er enige om at den fremtidige hændelse er sandsynlig. Men i lyset af at der er tale om en trussel, er der tale om en uønsket enighed for modtageren, og brugen af *nok* giver udsagnet karakter af en underdrivelse.

I et enkelt eksempel (i (14)) bruges *måske* som sætningsadverbial til at udtrykke forbehold for at den fremtidige situation indtræffer. Det indgår sammen med præsensformen *bliver*, som her bruges i betydningen overgang til en anden, fremtidig tilstand (DDO, *blive*, betydning 2). Tidsadverbialet *de næste dage* lukker ytringen referentielt til den nære fremtid. Til sammen udtrykker de at den nære fremtid er behæftet med en grad af usikkerhed; som en epistemisk mulighed der kan ske ”så vidt den talende ved” (Hansen & Heltoft 2011: 1093).

(14) Måske de næste dage bliver lidt anderledes.

Ifølge Mortensen (2006) kan *måske* både have subjektiv og objektiv modalfaktor, dvs. at propositionen enten kan være udtryk for afsenderens synspunkt eller et eksternt synspunkt (Hansen & Heltoft 2011: 1034). *Måske* udtrykker minimal kraft ift. om en proposition er sand eller ej (Mortensen 2006: 59), modsat *nok*, der har stærk tilslutning til propositionens sandhedsværdi. Dvs. ved *måske* kan taleren uden problemer trække udsagnet tilbage (Mortensen 2006: 59) hvilket kan have sine fordele i lyset af at der er tale om en (indirekte formuleret) trussel om at en fremtidig skade vil ske mod modtageren (Bojsen-Møller et al. 2020, Christensen & Bojsen-Møller 2019).

4.2.3. Den fremtidige begivenhed præsenteres som betinget

I de sidste 11 % (4) fremstiller afsenderen den fremtidige hændelse som betinget af noget andet, oftest ved brug af betingelsesledsætninger.

I 2 af forekomsterne af betingede fremtidige hændelser udtrykkes betingelsen ved betingelsesledsætninger, fx i (15).

(15) Jeg slår dig ihjel hvis jeg møder dig

Her kombineres præsensformen af handlings-prædikatet *slår ihjel* med betingelsesledsætningen *hvis jeg møder dig*. Her er den fremtidige handling betinget af afsenderens fysiske mulighed for at udføre handlingen,

nemlig det at være i nær afstand til modtageren (dvs. henvisning til den forberedende betingelse). Uden temporale adverbialer til at lukke tolkningsrummet, er det ligesom i (6) truslens skriftlige karakter der afgør at der ikke er tale om en nutidig, men om en fremtidig betydningsvariant af præsensformen.

I (16) (gentaget fra (1)) er den fremtidige hændelse betinget af modtagerens handling, dvs. der er både tale om en direktiv *og* kommissiv sprog-handling. Også her er det at der er tale om en skriftlig ytring, med til at bestemme at der er tale om en fremtidsvariant af præsensformen ved prædikatet *brænder*. Hertil bruges konjunktionalet *eller* i betydningen ‘alternativ’ (DDO, *eller*) til at udtrykke at den fremtidige handling *brænder [dig]* har to alternativer; den bliver udført (*uønsket* af modtageren), eller den bliver ikke udført (*ønsket* af modtageren). Der er dog nok nærmere tale om at *eller så* er en fejlskrivning af *ellers så* hvor det konstative adverbium *ellers* i kombination med det konditionale korrelat *så* bruges i betydningen ‘i modsat fald’ (Hansen & Heltoft 2011: 1087 + 978).

(16) Og du stiller det indenfor eller så brænder jeg dit hus med dig i

I (16) er der to fremtidige handlinger hvoraf modtagerens udførelse af den første handling, det at *stille* en genstand, er en betingelse for at afsenderen ikke udfører den anden fremtidige handling, nemlig at *brænde* huset og modtageren.

5. Diskussion og afslutning

5.1. *Brugen af præsens i futurisk tolkning*

Modsat præteritum som koder afstand, enten afstand i tid (dvs. før udsigelsestidspunktet) eller afstand i realitet, er præsensformen som anført en nærhedsmarkør som har ”talesituationen [som] orienteringspunkt” (Hansen & Heltoft 2011). Præsensformen instruerer dermed modtageren i at indholdet af propositionen har direkte relevans for kommunikations-situationen, både når der er tale om nutids- og fremtidigsvarianter (se afsnit 2.1). Brugen af præsens i futurisk anvendelse kan dermed i trusler give fornemmelsen af at den skadelige fremtidige begivenhed har direkte konsekvens for den situation truslen fremsættes i. Det understreger netop at det vigtigste element i en trussel er at skræmme modtageren i selve kommunikationssituationen (Bojsen-Møller et al. 2020; Christensen & Bojsen-Møller 2019).

I mit materiale forekommer præsensformen ofte sammen med temporale adverbialer der refererer til den nære fremtid. Det er et empirisk spørgsmål om der ved futurum også ofte forekommer adverbialer der refererer til nær fremtid. I modsætning til futurum der understreger forskellen mellem deiktisk nutid og fremtid eller 'eftertid' (Hansen & Heltoft 2011: 201), åbner præsens' vide tolkningsramme – dens umarkerede karakter (Jensen 2009) – den også for det nært forestående. Afsenderens strategi kan her være at skabe indtrykket af overhængende fare i nær fremtid.

Ofte er den konkrete fremtidige reference dog ikke fastlagt i og med at præsensformen forekommer uden temporale adverbialer i størstedelen af ytringerne. Præsensformen er i de tilfælde nok til at man kan tolke ytringerne som udtryk for fremtidighed ved at inddrage de pågældende prædikaters semantiske potentiale såvel som kontekstuelle forhold. Der er dog her tale en tolkning af præsens som "unanchored aheadness" (Harder 1996: 356), dvs. der er ingen specifikation af det præcise tidspunkt for den fremtidige handling.

5.1.1. *Epistemisk sikkerhed*

På trods af fremtidens iboende usikkerhedsmomenter bliver størstedelen af ytringerne (70 %, dvs. 26) med præsens i futurisk tolkning præsenteret uden markører for modalitet (Jensen 2005) der giver forbehold for om den fremtidige handling kommer til at ske. I stedet bliver fremtiden præsenteret modalt neutralt, som var den fremtidige begivenhed ikke til diskussion. Afsenderens strategi kan her være at forsøge at modvirke usikkerhedsmomenterne som kendetegner fremtiden og dermed få den uønskede handling i truslen til at fremstå som et faktum.

Til sammenligning viser Hansens (2015) undersøgelse af futurum (med *vil* i præsens) at 19 % i hans materiale fra 2010 udtrykker at afsenderen er sikker på at det fremtidige forhold ville ske.⁴ Han har dog også kategorierne kommissiv og direktiv hvori der kan være forekomster som jeg ville have kodet under kategorien 'Den fremtidige begivenhed præsenteres som faktum' (se figur 3). Derfor er resultaterne ikke direkte sammenlignelige, men der er alligevel en bemærkelsesværdig forskel på vores resultater.

Davidson-Nielsens forklarer netop også at præsens i futurisk anvendelse ofte bruges til at udtrykke at fremtiden kun er ét skridt fra at blive opfyldt,

4 Hansens (2015) undersøgelse har også kategorier der kun delvist kan sammenlignes med mine 'mulighed' og 'betingelse'-kategorier, men her viser der sig ikke store forskelle.

og at man derfor ofte vil forstå afsenderens ord som ”beyond dispute” (1990: 176). Man kan måske tolke det sådan at præsensformen i modsætning til futurum har mindre karakter af prospektivitet og mere karakter af (nær)realitet.

5.2. *Hvad med futurum?*

Futurum tæller netop som en afsenders forudsigelse om fremtiden, dvs. som noget prospektivt (Hansen & Heltoft 2011: 688, jf. afsnit 2). Det kan som før nævnt diskuteres om futurum med *ville* rent faktisk findes som tempusform i rent prospektiv betydning, eller om den bibeholder dele af sin kraftdynamiske betydning som viljesmarkør (Boye 2001, Jensen 2005, Jespersen 1924). I så fald vil der være en større grad af usikkerhed indbygget i futurum ift. om den fremtidige begivenhed rent faktisk sker end der er ved præsens i futurisk anvendelse. Dette spørgsmål vil jeg forfølge i et kommende studie.

Idet præsens er den umarkerede form, som altid er anvendelig om fremtidige forhold (Hansen & Heltoft 2011, se afsnit 2.1), er det ikke overraskende at størstedelen (88 %, dvs. 37, jf. figur 1) af forekomsterne af finitte sætninger der kan tolkes som fremtid i mit datamateriale benytter præsens til at udtrykke fremtidighed. Dog er det bemærkelsesværdigt at der kun er én forekomst (2 %) der indeholder futurum (*ville*). Hvis andre studier finder de samme fordelinger som dette studie (med dets begrænsede datamateriale), så vil det pege på at præsensformen også *distributionelt* set er den umarkerede form ift. futurum, dvs. at det er den form der oftest bruges til at udtrykke fremtidighed (Christensen 2007: 51). Det er ikke overraskende da det kan ses som en afledt effekt af at præsensformen *indholdsmæssigt* er den umarkerede form i forhold til futurum, dvs. den med den videste tolkningsramme (Jensen 2009). Det vil dog kræve studier af større datamængder og flere forskellige genrer idet Christensen (2007: 52) peger på at distributionel markerethed er genrebestemt. Desuden ser jeg grund til videre undersøgelser af de-venitive *kommer*-konstruktioner da de rent faktisk er hyppigere i mit materiale end futurum. Disse studier vender jeg mig mod i fremtiden.

Om forfatteren

Marie Bojsen-Møller, ph.d., studielektor, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Litteratur

- Bojsen-Møller, Marie (2022): Fit to provoke fear? Uptakes and textual travels of threatening communications in legal genres. *International Journal of Speech, Language and the Law* 29(1), 1-36. <https://doi.org/10.1558/ijssl.18869>
- Bojsen-Møller, Marie, Sune Auken, Amy Devitt & Tanya Karoli Christensen (2020): Illicit Genres: The Case of Threatening Communications. *Sakprosa* 12(1), 1-53. <https://doi.org/10.5617/sakprosa.7416>
- Boye, Kasper (2001): The force-dynamic core meaning of Danish modal verbs. *Acta Linguistica Hafniensia: International Journal of Linguistics* 33, 19-66. <https://doi.org/10.1080/03740463.2001.10412194>
- Boye, Kasper (2012): *Epistemic Meaning Epistemic Meaning. A Crosslinguistic and Functional-Cognitive Study*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Boye, Kasper (2023): Grammaticalization as conventionalization of discursively secondary status: Deconstructing the lexical-grammatical continuum. *Transactions of the Philological Society* 121(2), 270-292. <https://doi.org/10.1111/1467-968X.12265>
- Christensen, Lisa Holm & Robert Zola Christensen (2022): *Dansk Sprog*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Christensen, Tanya Karoli (2007): *Hyperparadigmer – en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer*. Ph.d.-afhandling. 2. rettede udg. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Christensen, Tanya Karoli & Marie Bojsen-Møller (2019): Sproglige virkemidler i indirekte trusler. I: *Møde om udforskningen af dansk sprog 17*. Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (red.). Aarhus: Aarhus Universitet, 207-226.
- Christensen, Tanya Karoli & Marie Herget Christensen (2024): Jystifying threats. On the use of first-person pronouns in threatening messages. *International Journal of Speech, Language and the Law* 31(2), 209-235. <https://doi.org/10.3138/ijssl-2024-0033>
- Cristofaro, Sonia (2012): Descriptive notions vs. grammatical categories: Unrealized states of affairs and ‘irrealis’. *Language Sciences* 34(2), 131-146. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2011.08.001>
- Croft, William (2012): *Verbs. Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahl, Östen (2000): The grammar of future time reference in European languages. I: *6 Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Östen Dahl (red.). Berlin, New York: De Gruyter, 309-328.

- Davidson-Nielsen, Niels (1990): *Tense and Mood in English. A Comparison with Danish*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Diderichsen, Paul (1974 [1946]): *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal.
- Fraser, Bruce (1998): Threatening revisited. *Forensic Linguistics* 5(2), 159-173. <https://doi.org/10.1558/sll.1998.5.2.159>
- Halliday, Michael & Christian Matthiessen (2004): *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Hansen, Erik (1972): Modal interessens: Nu bør Det (komme) Frem”. *Danske Studier* 1972, 5-36.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog I-III*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hansen, Kenneth Reinecke (2015): News from the future: A corpus linguistic analysis of future-oriented, unreal and counterfactual news discourse. *Discourse & Communication* 10(2), 115-136. <https://doi.org/10.1177/1750481315611240>
- Harder, Peter (1996): *Functional Semantics*. Berlin: De Gruyter.
- Jacobsen, Henrik Galberg (1992): Vist og nok. Om et par formodningsbør i dansk. *Mål & Måle* 2, 15. årgang, 13-20.
- Jensen, Eva Skaft (2009): Markeret hvad angår hvad? Om markerethedsteori i grammatikken. I: *Ny Forskning i grammatik 16*. Lisbeth Falster Jakobsen, Hanne Jansen, Eva Skaft Jensen & Erling Strudsholm (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag, 171-190.
- Jensen, Torben Juel (2005): *Irrealitetsmarkører i dansk talesprog: En korpuslingvistisk undersøgelse af hviskonstruktioner og modalverber i medarbejdersamtaler og sociolingvistiske interview*. Ph.d.-afhandling. København: Københavns Universitet.
- Jespersen, Otto (1924): *The Philosophy of Grammar*. London: Allen & Unwin.
- Mortensen, Janus (2006): *Epistemic and Evidential Sentence Adverbials in Danish and English: A Comparative Study*. Ph.d.-afhandling. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Mortensen, Janus (2012a): Epistemisk positionering i dansk talesprog. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 42, 62-91. <https://doi.org/10.7146/nys.v42i42.13674>

- Mortensen, Janus (2012b): Subjectivity and Intersubjectivity as Aspects of Epistemic Stance Marking. I: *Subjectivity in Language and in Discourse*. Nicole Baumgarten, Inke Du Bois & Juliane House (red.). Leiden: Brill Academic Publishers, 229-246.
- Palmer, Frank Robert (2001): *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rasmussen, Birgitte Skovby (2007): Temperaturerne kommer til at ligge mellem 5 og 7 grader: Hvornår bruges *komme til at* med ren eftertidsbetydning? I: *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 11*. Peter Widell & Ulf Dalvad Berthelsen (red.). Aarhus: Aarhus Universitet, 221–230.
- Searle, John Rogers (2008 [1965]): What is a Speech Act? I: *Methods in language and social interaction 1*. Ian Hutchby (red.). Thousand Oaks: Sage Publications Ltd., 1–16.
- Wivel, Hylling Georg (1901): *Synspunkter for dansk sproglære*. København: Det Nordiske Forlag.

Internetkilder

- DDO = Den Danske Ordbog. <https://ordnet.dk/ddo/forside> (lokaliseret 3. januar, 2025).
- Karnov online. <https://www.karnovgroup.dk/loesninger/jura> (lokaliseret 2. oktober, 2019).

Sondringen mellem grammatiske og leksikalske tegn i et isolerende og et polysyntetisk sprog

Solvej Wilbrandt Jæger, Mads Nielsen,
Linlin Sun & Kasper Boye

Abstract

According to Boye and Harder (2012), grammatical status has to do with conventionalized discourse prominence potential: Lexical elements are potentially discourse primary, while grammatical elements are secondary by convention. Psycho- and neurolinguistic studies in a range of languages have shown that this classification is reflected in the prioritization of processing resources. However, so far this has only been shown for Indo-European languages and for Moroccan Arabic. In this article, we present the results of three studies in two languages that are structurally very different from the ones previously investigated: Mandarin Chinese and West Greenlandic (Kalaallisut). While the results from Chinese align well with the theory and previous studies, the Greenlandic results are more puzzling. This may have to do with the fact that the object of study is affixes as opposed to words, or with problems pertaining to our experimental design.

Nøgleord

opmærksomhed, afasi, grammatik-leksikon-kontrasten, aspektmarkører, suffikser

1. Indledning

I mange lingvistiske teorier er der en grundlæggende idé om, at sproglige elementer kan opdeles i to typer: dem, der tilhører leksikonet, og dem, der tilhører grammatikken. Her antages det ofte, at grænsen mellem leksikon og grammatik følger grænsen mellem åbne klasser og lukkede klasser,

hvor åbne klasser indeholder leksikalske elementer, mens lukkede klasser indeholder grammatiske elementer. Denne antagelse er dog problematisk, idet den implicerer, at alle elementer i en given klasse må have samme status som enten leksikalske eller grammatiske, hvilket er blevet udfordret gentagne gange (fx Messerschmidt et al. 2018).

En anden udbredt antagelse er, at sondringen mellem leksikalske og grammatiske elementer kan forstås som en sondring mellem 'indhold' og 'funktion'. Også denne antagelse er problematisk, da omtrent det samme indhold (eller den samme funktion) i nogle tilfælde kan udtrykkes både grammatisk og leksikalsk. Dette ser vi fx i (1) og (2), hvor flertal udtrykkes hhv. ved den grammatiske flertalsendelse *-e* (1) og ved det leksikalske udtryk *mere end én* (2).

(1) katte

(2) mere end én kat

De traditionelle antagelser om, at sondringen mellem grammatiske og leksikalske elementer kan forstås som en sondring mellem enten åbne og lukkede klasser eller mellem indhold og funktion, er altså ved nærmere eftersyn grundlæggende problematiske. Der er derfor brug for en teoretisk velfunderet definition af, hvad det vil sige, at et element i sproget er grammatisk eller leksikalsk.

En sådan definition finder man i ProGram-teorien (Boye & Harder 2012; Boye 2023a, 2023b). Ifølge denne teori er sondringen mellem leksikalske og grammatiske elementer et spørgsmål om konventionaliseret diskursprominenspotentiale: Leksikalske elementer er pr. konvention potentielt diskursivt primære (dvs. de kan, men behøver ikke, være opmærksomhedsmæssig forgrund i en ytring), mens grammatiske elementer pr. konvention er diskursivt sekundære (de kan ikke være opmærksomhedsmæssig forgrund).

Kontrasten mellem leksikon og grammatik kan dermed forstås som et opmærksomhedsprioriteringsværktøj, som gør talere og lyttere i stand til sammen at koordinere prioriteringen af opmærksomhed på komplekse sproglige helheder. Det at kunne et sprog indebærer nemlig at vide, hvilke elementer der er leksikalske, og hvilke der er grammatiske – og dermed hvilke elementer man skal rette sin opmærksomhed imod. Dermed muliggør leksikon-grammatik-kontrasten, at sprogbrugere mere effektivt kan

økonomisere med processeringsressourcerne.

ProGram-teorien indebærer præcise diagnostiske kriterier, som kan bruges til at vurdere, hvorvidt et givent sprogligt element er leksikalsk eller grammatisk: Fordi leksikalske elementer pr. konvention er potentielt diskursivt primære, kan de fokuseres, adresseres i efterfølgende diskurs og udbygges semantisk gennem modifikation. Da grammatiske elementer pr. konvention er sekundære, kan de hverken fokuseres, adresseres eller modificeres (se Boye 2023a for gennemgang af kriterierne). Eksempler på brugen af disse kriterier vil blive givet i afsnit 2, 3 og 4.

Klassifikationen af sproglige elementer som leksikalske eller grammatiske på baggrund af kriterierne danner grundlag for empirisk testning af ProGram-teorien. I afsnit 2 vil vi give et kort overblik over tidligere psyko- og neurolingvistiske studier, samt introducere tre nye studier i sprog, der strukturelt adskiller sig fra de hidtil undersøgte. I afsnit 3 og 4 vil vi gennemgå disse tre studier enkeltvist. Vi vil diskutere resultaterne samlet i afsnit 5.

2. Tidligere studier

En række psyko- og neurolingvistiske studier af dansk, engelsk, fransk, nederlandsk, spansk og marokkansk arabisk har vist, at klassificeringen af elementer som enten grammatiske eller leksikalske baseret på de nævnte kriterier passer med, hvordan sprogbrugere prioriterer deres processeringsressourcer. Dette gælder både inden for sprogperception (fx Klein & Saint-Aubin 2016; Christensen et al. 2021) og sprogproduktion (fx Lange et al. 2017, 2018), herunder agrammatisk tale (fx Ishkhanyan et al. 2017; Nielsen et al. 2019). I denne artikel er fokus særligt på sprogperception og agrammatisme.

Med hensyn til sprogperception forudsiger teorien, at leksikalske elementer vil tildeles mere opmærksomhed end grammatiske. Dette ses bl.a. i bogstavssøgningstests og ændringsblindhedsforsøg, hvor deltagere skal udpege bogstaver i en tekst eller opdage ændringer i en sætning (Klein & Saint-Aubin 2016; Christensen et al. 2021). Fx fandt Christensen et al. (2021), at deltagere i et dansk ændringsblindhedsforsøg sjældnere opdagede ændringer i grammatiske ord end i leksikalske ord.

For agrammatisk tale er den centrale forudsigelse, at elementer, der kan klassificeres som grammatiske, vil udskiftes eller udelades oftere end elementer, der kan klassificeres som leksikalske – sammenlignet med talen hos ikke-hjerneskadede. Flere studier bekræfter dette. Nielsen et al.

(2019) fandt fx, at dansktalende med ikke-flydende afasi udelod grammatiske ord (ubestemte artikler) oftere end leksikalske ord (numeraler), og at kun udeladelsen af grammatiske artikler adskilte sig fra personer uden afasi.

Bau og Boye (2023) skelnede mellem leksikalske og grammatiske engelske præpositioner vha. modifierbarhedskriteriet. Betragt fx kontrasten mellem *before* og *for*. *Before* kan modificeres vha. *right* (3) og må derfor klassificeres som leksikalsk. Det kan *for* derimod ikke (4), og da det rimeligvis heller ikke kan fokuseres eller adresseres, må det klassificeres som grammatisk.

(3) He danced right before them.

(4) He danced *right for them.

Bau og Boye fandt bl.a., at engelsktalende med ikke-flydende afasi producerede en større andel af leksikalske præpositioner og en mindre andel af grammatiske præpositioner end personer uden afasi. Ratioen af grammatiske til leksikalske præpositioner var 0,33 for deltagerne med ikke-flydende afasi og 0,95 for deltagerne uden afasi.

Disse resultater kan ifølge Boye et al. (2023) forklares ved, at mekanismerne bag de sproglige træk ved agrammatisme grundlæggende handler om ressourcebegrænsning: Når kognitive ressourcer er begrænsede, nedprioriteres baggrundsinformation. Dette går særligt ud over grammatiske elementer, da de er baggrund pr. konvention.

Tidligere studier bekræfter altså ProGram-teoriens forudsigelser om, at grammatiske elementer er opmærksomhedsmæssig baggrund i sprogprocessering. Et centralt spørgsmål er dog, om dette også gælder i sprog, der strukturelt adskiller sig fra de hidtil undersøgte. I det følgende præsenterer vi tre studier i to sådanne sprog:

- 1) et studie af produktionen af grammatiske og leksikalske aspekt markører i mandarinkinesisk hos personer med ikke-flydende afasi,
- 2) et tilsvarende studie af produktionen af grammatiske og leksikalske suffikser i vestgrønlandsk og
- 3) et ændringsblindhedsforsøg med grammatiske og leksikalske suffikser i vestgrønlandsk.

Mandarinkinesisk og vestgrønlandsk er valgt, fordi de repræsenterer to strukturelle ekstremer: Mandarinkinesisk er et isolerende sprog med minimal morfologisk kompleksitet, mens vestgrønlandsk er polysyntetisk med en høj grad af morfologisk kompleksitet.

De to første studier fokuserer på agrammatisk tale, mens det tredje fokuserer på sprogperception. For agrammatisk tale forudsiger ProGram-teorien, at grammatiske elementer udskiftes eller udelades oftere end leksikalske elementer, sammenlignet med talen hos ikke-hjerneskadede. Dette kan testes ved at identificere nogle leksikalske og grammatiske elementer, optælle deres forekomster i talen fra personer med og uden agrammatisme og beregne tre centrale mål:

GRAM-LEKS-ratioen: forholdet mellem de grammatiske og de leksikalske elementer

GRAM-ANDEN-ratioen: forholdet mellem de grammatiske elementer og alle øvrige elementer i datamaterialet

LEKS-ANDEN-ratioen: forholdet mellem de leksikalske elementer og alle øvrige elementer i datamaterialet

Baseret på ProGram-teorien kan vi opstille følgende hypoteser: 1) GRAM-LEKS-ratioen er lavere for personer med ikke-flydende afasi end for personer uden afasi, 2) GRAM-ANDEN-ratioen er ligeledes lavere for personer med ikke-flydende afasi end for personer uden afasi, og 3) LEKS-ANDEN-ratioen adskiller sig ikke mellem de to grupper. Vi forventer, at disse mønstre vil gøre sig gældende i både mandarinkinesisk og vestgrønlandsk.

For sprogperception forudsiger ProGram-teorien, at leksikalske elementer tildeles mere opmærksomhed end grammatiske. Derfor er vores hypotese for ændringsblindhedsforsøget, at deltagerne oftere vil opdage ændringer i leksikalske suffikser end i grammatiske. I de følgende afsnit vil vi gennemgå hvert studie enkeltvist.

3. Leksikalske og grammatiske aspektmarkører i mandarinkinesisk

Mandarinkinesisk (herefter kinesisk) adskiller sig fra de hidtil undersøgte sprog ved at være isolerende – dvs. et sprog med meget lav morfologisk kompleksitet. Undersøgelsen i kinesisk omfatter fire aspektmarkører:

<i>wán</i>	‘resultativ’
<i>zài</i>	‘progressiv’
<i>zhe</i>	‘durativ’
<i>le</i>	‘perfektiv’

Sun og Boye (2019) undersøgte disse markørers fokuserbarhed og adresserbarhed i et studie med 16 modersmålstalende kinesiske informanter. Informanterne blev bedt om enten at bedømme acceptabiliteten af sætninger, i hvilke de fire markører blev fokuseret og adresseret på forskellig vis, eller om selv om muligt at konstruere sådanne acceptable sætninger. Fx blev informanterne præsenteret for sætninger, i hvilke de fire markører var indsat i den såkaldte *shi*-konstruktion (nedenfor eksemplificeret med hhv. (5) og (6)), en fokuskonstruktion, der regnes som den nærmeste kinesiske pendant til europæiske sprogs kløvningskonstruktioner, men som adskiller sig ved ikke at være begrænset til at fokusere konstituenten.

- (5) Resultativt *wán* i *shi*-konstruktion (Sun & Boye 2019: 697)

<i>Tā</i>	<i>shì</i>	<i>hē-wán</i>	<i>le</i>	<i>shuǐ</i> .
3SG.M	FOC	drink-FINISH	PFV	water
‘He drank up the water’.				

- (6) Perfektivt *le* i *shi*-konstruktion (Sun & Boye 2019: 695)

<i>Tā</i>	<i>shì</i>	<i>shuì</i>	—	<i>*le</i>	<i>shíèr</i>	<i>gè</i>	<i>xiǎoshí</i> .
3SG.M	FOC	sleep		PFV	twelve	CLF	hour

Resultaterne viste, at *wán* er fokuserbart (jf. (5)) og adresserbart, og at *zài* er fokuserbart. Begge markører må dermed regnes som leksikalske. Hverken *zhe* eller *le* (jf. (6)) kunne fokuseres eller adresseres, og derfor må de to markører regnes som grammatiske.

Vi konfronterede nu denne klassifikation med semispontantale fra personer med og uden afasi for at undersøge, om klassifikationen var signifikant for beskrivelsen af forskelle på de to gruppers tale. Semispontantaledataene stammer fra Ho (2008) og består af billedbeskrivelser, fx en beskrivelse af en kinesisk version af billedet *Cookie theft*. Dataene blev eliciteret fra to grupper af personer med kinesisk som modersmål: 1) en gruppe bestående af 5 mænd og 1 kvinde (aldersgennemsnit: 52,8 år) med kronisk agrammatisk afasi (baseret på Boston Diagnostic Aphasia Exami-

nation og bekræftet af terapeuter) og 2) en gruppe bestående af 4 kvinder og 1 mand (aldersgennemsnit: 28) uden afasi.

Tabel 1 anfører antallet af forekomster af hver af de fire aspektmarkører i de to informantgrupper. Det må bemærkes, at der i tabellen ses bort fra ikke-aspektuelle betydningsvarianter. Det bør desuden bemærkes, at der er meget få forekomster af *wán* i begge grupper. Ikke desto mindre støtter dataene de tre hypoteser, der er anført i afsnit 2.

	<i>wán</i> (LEKS)	<i>zái</i> (LEKS)	<i>zhe</i> (GRAM)	<i>le</i> (GRAM)
Talere med agrammatisme	1	23	3	6
Talere uden agrammatisme	1	26	79	35

Tabel 1: Antallet af forekomster af hver af de fire aspektmarkører i de to informantgrupper.

GRAM-LEKS-ratioen for gruppen med agrammatisme er kun 0,4 $((3+6)/(1+23))$, mens den for gruppen uden agrammatisme er hele 4,2 $((79+35)/(1+26))$. M.a.o. er andelen af markører, der er klassificeret som grammatiske, mere reduceret end andelen af markører, der er klassificeret som leksikalske, i talen fra personer med agrammatisk afasi, når der sammenlignes med talen fra personer uden afasi. En to-halet Fisher's exact test viser, at forskellen er signifikant ($p < 0,001$).

Også hvis man sammenligner GRAM-ANDEN-ratioen for de to grupper, finder man en signifikant forskel. Gruppen med agrammatisme producerede i alt 1873 ord, og gruppen uden afasi 2978, så GRAM-ANDEN-ratioen er for talerne med agrammatisme kun 0,005, mens den for talerne uden er 0,040. Denne forskel er signifikant ifølge en to-halet Fisher's exact test ($p < 0,001$). Derimod er der ikke nogen signifikant forskel på de to grupper, når det gælder LEKS-ANDEN-ratioen. Hos begge grupper er denne ratio omkring 0,01 ($p = 0,3$).

Resultaterne for kinesisk er altså i overensstemmelse med forudsigelsen om, at personer med agrammatisme producerer en lavere andel af grammatiske tegn end personer uden agrammatisme. Spørgsmålet er dog nu, om det samme gør sig gældende for sprog i den modsatte ende af det typologiske spektrum.

4. Leksikalske og grammatiske suffikser i vestgrønlandsk

Vestgrønlandsk eller kalaallisut (herefter grønlandsk) adskiller sig fra de hidtil undersøgte indoeuropæiske sprog, marokkansk arabisk og kinesisk

ved at være et såkaldt polysyntetisk sprog, dvs. et sprog med masser af affikser. Mere specifikt er der op mod 400 produktive afledningssuffixer i grønlandsk og over 1000 bøjningsendelser (Fortescue 1984). Mange betydninger, der i de fleste andre sprog udtrykkes med rødder, kan i grønlandsk udtrykkes med suffikser, bl.a. 'spise', 'lede efter' og 'prøve'. ProGram-teorien er aldrig tidligere blevet anvendt til at klassificere leksikalske og grammatiske affikser i et sprog som grønlandsk, hvor affikser spiller en afgørende rolle for vellykket kommunikation. De diagnostiske kriterier for leksikalsk og grammatisk status og forudsigelserne mht. produktion og processering af leksikalske og grammatiske affikser er imidlertid de samme som for andre typer tegn.

Af de tre kriterier introduceret i afsnit 1 (fokuserbarhed, adresserbarhed og modifierbarhed) er det kun modifierbarhed, der uden videre lader sig anvende på affikser, fordi affikser er subkonstituenten og således ikke nødvendigvis kan fokuseres eller adresseres i den efterfølgende diskurs. Derfor bruger vi semantisk modifierbarhed som kriterie til at vurdere, om et givent suffiks er leksikalsk eller grammatisk. I (7) ses, hvordan et grønlandsk suffiks kan modificeres af et andet suffiks.

- (7) *neripallangaarmallu*
*neri-**pallag**-ngaar-mat=lu*
 spise-**hurtigt**-meget-CONSQ.3SG=og
 'og da hun spiste meget hurtigt'

Verbet kan kun bruges til at beskrive en situation, hvor nogen spiser på en meget hurtig måde, ikke en situation, hvor nogen spiser meget på en hurtig måde. M.a.o. modificerer gradssuffikset *-ngaar* 'meget' betydningen af *-pallag* 'hurtigt'.

I (8) ses et eksempel på et suffiks, der ikke kan modificeres.

- (8) *oqaasilerisuuvunga*
*oqar-useq-leri-soq-**u**-vunga*
 tale-måden.at.gøre-beskæftige.sig.med-en.som-**være**-1SG.DECL
 'jeg er lingvist'

Suffikset *-u* verbaliserer den nominale base ('en som beskæftiger sig med sprog' el. 'lingvist'), og denne verbaliserende betydning kan ikke modificeres af andre betydninger.

Ved hjælp af modificerbarhedskriteriet har vi identificeret 25 leksikalske og 14 grammatiske afledningssuffikser i grønlandsk. Modificerbarheden af de leksikalske suffikser er belagt med autentiske eksempler fra et korpus over skrevet grønlandsk (<https://oqaasileriffik.gl/da/sprogteknologi/korpus/>). En oversigt over de kategoriserede suffikser er givet i tabel 2.

Leksikalske		Grammatiske
-erut 'fratage'	-pallag 'skynde sig'	-galuar 'selv om, ellers'
-gug 'længes efter'	-qqissaar 'forsigtigt'	-giig 'være fælles'
-gunar 'ligne'	-quu 'bede om'	-i 'antipassiv'
-juannar 'fortsat'	-riataar 'pludseligt'	-jumaar 'engang'
-iar 'fjerne'	-si 'købe'	-junnarsi 'nok'
-jaar 'tidligt'	-sinnaa 'kunne'	-kaa 'i flok'
-ler 'forsyne med'	-sior 'fejre'	-(l)luinnar 'fuldstændigt'
-lersaar 'agte'	-sior 'lede efter'	-neqar 'passiv'
-lertor 'hurtigt'	-tar 'samle'	-nikuu 'perfektiv, perfektum'
-liar 'rejse til'	-tit 'lade'	-nngor 'blive'
-lior 'lave'	-tor 'spise'	-niikataq 'allerede'
-nerar 'sige'		-sima 'perfektiv, perfektum'
-neru 'mere'		-tit 'passiv'
-niar 'prøve'		-u 'være'

Tabel 2: Oversigt over kategoriserede leksikalske og grammatiske suffikser.

4.1. Produktion af leksikalske og grammatiske suffikser hos personer med afasi

Vi har talt alle forekomster af de grammatiske og leksikalske suffikser i tabel 2 i semispontantale fra 13 grønlandsktalere med ikke-flydende afasi og syv uden afasi. Ikke-flydende afasi er typisk forbundet med grammatikproblemer, men der findes ingen standardiseret måde at identificere agrammatisme på i grønlandsk. Deltagerne med agrammatisme blev i denne sammenhæng udvalgt ud fra det kriterie, at de på baggrund af et testbatteri blev vurderet som ikke-flydende af en audiologopæd, samt at de blev placeret i en gruppe kendetegnet ved symptomer på afasi i en *principal component* analyse (se Nedergaard et al. under bedømmelse). Deltagernes semispontantale blev eliciteret vha. billeder og spørgsmål til deres oplevelser i coronatiden. Resultatet af optællingen af leksikalske og grammatiske suffikser i de to deltagergrupper fremgår af tabel 3.

	Leksikalske	Grammatiske
Deltagere med agrammatisme ($N = 13$)	58	118
Deltagere uden agrammatisme ($N = 7$)	116	290

Tabel 3: Antal forekomster af leksikalske og grammatiske suffikser i hver af de to grupper.

Dataene bekræfter ikke hypotesen om, at GRAM-LEKS-ratioen er mindre for deltagerne med agrammatisme end for deltagerne uden. GRAM-LEKS-ratioen for deltagerne med agrammatisme er 2,0, og den er 2,5 for deltagerne uden agrammatisme. Numerisk er de to ratioer forskellige på en måde, der stemmer overens med hypotesen, men forskellen er ikke signifikant ifølge en to-halet Fisher's exact test ($p = 0,3$).

Ud fra det totale antal suffikser, som de to grupper producerede, har vi beregnet GRAM-ANDEN- og LEKS-ANDEN-ratioer. Deltagerne med agrammatisme producerede i alt 2074 suffikser, og deltagerne uden agrammatisme producerede i alt 3021. GRAM-ANDEN-ratioen er signifikant mindre for deltagerne med agrammatisme end for deltagerne uden ($p < 0,001$). LEKS-ANDEN-ratioerne i de to grupper er ikke signifikant forskellige ($p = 0,06$).

Resultaterne er altså delvist i overensstemmelse med hypoteserne om, at personer med agrammatisme producerer en lavere andel af grammatiske tegn end personer uden agrammatisme. I afsnit 5 diskuterer vi nogle forhold i grønlandsk, som kan være med til at forklare, hvorfor resultaterne fra grønlandsk ikke er lige så tydelige som fra andre sprog. Men først skal vi se på et ændringsblindhedsforsøg, der undersøger, hvor tilbøjelige grønlandsktalere er til at opdage ændringer af hhv. leksikalske og grammatiske suffikser.

4.2. Et ændringsblindhedsforsøg i grønlandsk

Den grundlæggende idé med ændringsblindhedsmetoden er, at den kan afdække fordelingen af opmærksomhed i sprogprocessering: Hvis man er mindre opmærksom på et sprogligt element, er man mindre tilbøjelig til at opdage, at det ændrer sig. Tidligere ændringsblindhedsforsøg har vist, at deltagere var mere tilbøjelige til at overse ændringer i grammatiske end leksikalske ord (se fx Christensen et al. 2021 for en undersøgelse i dansk). Vores hypotese var derfor, at dette mønster også ville gøre sig gældende for leksikalske og grammatiske suffikser i grønlandsk.

Som stimuli udvalgte vi 8 leksikalske og 8 grammatiske suffikser blandt de kategoriserede grønlandske suffikser i tabel 2. Alle de valgte suffikser

var verbalmodificerende og står dermed altid mellem en verbal rod og dennes bøjningsendelse.

Vi konstruerede 16 grundstimulussætninger, hvori forskellige suffikser kunne indgå. Her ses et eksempel på en sætning, hvor det grammatiske *-nikuu* 'perfektum' er målsuffikset, *aperi-* 'spørge' er roden i målordet, og *-voq* '3SG.DECL' er bøjningsendelsen:

- (9) *Naja aperin**nikuu**voq kammalaatini atuarfimmuit illoqarfiliaqatigisinnaanerlugit.*
'Naja **har** spurgt om hun må tage i byen med sine venner fra skolen.'

For at balancere eksperimentet bedst muligt optrådte hvert suffiks i to forskellige grundstimulussætninger, og hver grundstimulussætning optrådte med både et leksikalsk og et grammatisk målsuffiks.

Hver gang en deltager havde læst en sætning, blev samme sætning efterfølgende vist igen. Her var der tre mulige betingelser: 1) Suffikset var slettet, 2) suffikset var ændret til et andet suffiks med samme enten grammatiske eller leksikalske status, 3) der var ingen ændring. Hvis vi tager eksemplet ovenfor, ville sletningsbetingelsen se sådan ud:

- (10) *Naja aperivoq kammalaatini atuarfimmuit illoqarfiliaqatigisinnaanerlugit.*
'Naja spørger om hun må tage i byen med sine venner fra skolen.'

Og ændringsbetingelsen sådan:

- (11) *Naja aper**umaar**poq kammalaatini atuarfimmuit illoqarfiliaqatigisinnaanerlugit.*
'Naja **vil nok** (på et tidspunkt) spørge om hun må tage i byen med sine venner fra skolen.'

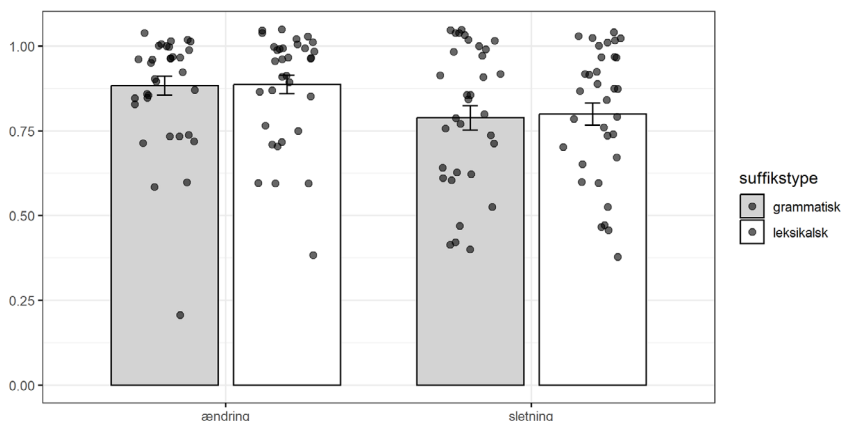
Da hver af de 16 grundstimulussætninger optrådte med både et leksikalsk og et grammatisk målsuffiks, og der i begge tilfælde var tre betingelser, havde vi $16 \times 6 = 96$ opgaver. Derudover var der 64 *filler*-opgaver i eksperimentet, dvs. 160 opgaver i alt. For at eksperimentet ikke skulle tage for lang tid, splittede vi det op, så hver deltager lavede halvdelen af opgaverne (dvs. 80 opgaver pr. deltager).

Eksperimentet foregik online, så deltagerne kunne lave det hjemme fra

deres egen computer. Deltagerne læste først en sætning ét ord ad gangen ved selv at trykke videre til næste ord (*self-paced reading*). Dernæst blev samme sætning præsenteret i sin helhed – potentielt med en ændring. Deltagerne blev nu bedt om at svare på, hvorvidt der var sket en ændring i sætningen. Hvis de indikerede, at der var sket en ændring, blev de bedt om at klikke på det ord, der var ændret.

Vores primære hypotese var som sagt, at deltagerne ville være mere tilbøjelige til at opdage ændringer i leksikalske end i grammatiske suffikser. Derudover tillod eksperimentdesignet os at se på læsetider, da første sætning blev læst som *self-paced reading*. Her havde vi en hypotese om, at deltagerne ville bruge længere tid på at læse et ord, når det indeholdt et leksikalsk suffiks, end når det indeholdt et grammatisk suffiks.

Resultaterne fra 33 deltagere (alle modersmålstalende af grønlandsk) fremgår af søjlediagrammet i figur 1.

Figur 1: Gennemsnitlig andel af korrekte svar når suffikset ændres, og når suffikset slettes. Hver prik repræsenterer en deltagers gennemsnit.

Som det fremgår af figur 1, var deltagerne mere tilbøjelige til at opdage, at et suffiks blev ændret til et andet suffiks, end at det blev slettet. En lineær mixed-effects analyse (foretaget med lme4-pakken i R version 4.4.2, med betingelse som fixed effekt og deltager som random-effekt) viste, at korrekthed i ændringsbetingelsen var signifikant forskellig fra sletningsbetingelsen ($\beta = 0,76$; $SE = 0,18$; $p < 0,001$).

I ingen af betingelserne fandt vi dog den forventede forskel på andel af korrekte svar for grammatiske og leksikalske suffikser. For sletningsbetingelsen viste en lineær mixed-effects model (med suffikstype som fixed

effekt og deltager som random-effekt) således ingen signifikant forskel på korrekthed for leksikalske og grammatiske suffikser ($\beta = 0,03$; $SE = 0,27$; $p = 0,93$), og det samme gjorde sig gældende i ændringsbetingelsen ($\beta = 0,08$; $SE = 0,43$; $p = 0,85$).

Ligeledes fandt vi heller ikke nogen signifikant forskel i læsetider mellem de to grupper. En lineær mixed-effects model med suffikstype som fixed effekt og målord som random-effekt viste ingen signifikant effekt af suffikstype på læsetid pr. stavelse for målordene ($\beta = 2,82$; $SE = 37,83$; $p = 0,94$). Her inddroges målord som prædikator, da hvert målord optrådte med både et leksikalsk og et grammatisk suffiks, og modellen dermed kunne tage højde for den variation i læsetiden, som skyldtes idiosynkratiske træk ved de enkelte ord.

Udeblivelsen af de forventede signifikante effekter kan muligvis skyldes problemer med eksperimentdesignet. Vi fandt, at den gennemsnitlige læsetid pr. stavelse for målordene var 300 ms, hvilket er ret lang tid. Til sammenligning ligger den gennemsnitlige læsetid pr. stavelse for engelsk lige under 200 ms (Trauzettel-Klosinski et al. 2012). Denne læsehastighed kunne tyde på, at deltagerne gjorde sig umage for at huske de enkelte ord. I et fremtidigt studie vil et bedre eksperimentdesign involvere mere tidspres og vise hele sætningen på én gang i stedet for *self-paced reading*, så processeringen bliver mindre opbrudt, og så den i højere grad kræver opmærksomhedsprioritering.

Eksperimentets design gav også nogle udfordringer ift. valget af suffikser. Som det fremgår af tabel 2, har vi ikke mange suffikser at vælge imellem, og fordi alle suffikser af hensyn til morfologisk sammenlignelighed skulle være verbalmodificerende, måtte vi tilmed ekskludere en stor del af de suffikser, vi havde, fx *-tor* 'spise', der er nominalmodificerende. Læsetidsmålingerne var desuden problematiske, fordi suffikserne varierede i længde. I fremtidige studier vil eyetracking være en mere præcis metode til at undersøge læseprocesser i grønlandsk.

5. Diskussion

Som beskrevet i afsnit 2 har en række tidligere psyko- og neurolingvistiske studier bekræftet ProGram-teoriens forudsigelser. I denne artikel har vi præsenteret tre studier i to typologisk forskellige sprog for at undersøge, om teoriens forudsigelser også gælder på tværs af sproglige strukturer.

Resultaterne fra de tre studier tegner et komplekst billede. Studiet af agrammatisk tale i kinesisk (afsnit 3) bekræfter entydigt hypoteserne:

Personer med agrammatisme producerede en lavere andel af grammatiske markører end personer uden afasi. Dette tyder på, at ProGram-teoriens forudsigelser også gælder for sprog med en markant anderledes struktur end de hidtil undersøgte. Derimod er resultaterne fra det tilsvarende studie af agrammatisk tale i grønlandsk (afsnit 4.1) mindre klare og kun delvist i overensstemmelse med hypoteserne. Endelig viste ændringsblindhedsforsøget i grønlandsk (afsnit 4.2) ingen støtte til hypotesen, da deltagerne ikke var mere tilbøjelige til at opdage ændringer i leksikalske end i grammatiske suffikser.

Hvad kan ligge til grund for, at vi i de to studier af grønlandsk ikke finder lige så tydelige resultater som i kinesisk? Selvfølgelig kan der, som allerede nævnt, være problemer i eksperimentdesignet af især ændringsblindhedsforsøget. Men lad os for diskussionens skyld antage, at det ikke er tilfældet.

Der kan være flere grunde til, at resultaterne i grønlandsk ikke bekræfter det tydelige mønster, vi finder i andre sprog. For det første kan der være sket fejl i vores analyse af suffikserne som leksikalske og grammatiske. Som tidligere nævnt, var det af de tre diagnostiske kriterier kun muligt at anvende modifierbarhed som kriterium i grønlandsk. Selvom de enkelte suffiksers modifierbarhed er blevet diskuteret indgående med modersmålstalende og efterfølgende verificeret ved korpuseksempler, kan der være sket fejl i kategoriseringerne.

En anden fejlkilde kan være, at de sammenlignede suffikser har forskellige funktioner: Nogle (fx *-lertor* 'hurtigt') udtrykker måde, mens andre (fx *-sima* 'perfektum') udtrykker tid, og atter andre (fx *-galuar* 'ellers') udtrykker en subjektiv farvning af udsagnet. Ifølge Fortescue (1980) hører disse forskellige grupper af suffikser som udgangspunkt til på forskellige pladser i ordet. Det ville derfor være mere retvisende kun at sammenligne suffikser fra samme gruppe – fx kun at sammenligne mådessuffikser med hinanden.

Noget andet, der kan spille ind, er, at der foregår omfattende *chunking* i grønlandsk. Et affiks processeres ikke nødvendigvis som en selvstændig enhed, men kan chunkes sammen med andre morfemer i sprogprocessering. Det er ofte svært at vurdere, i hvilken grad specifikke affiskombinationer er frosne, og dermed i hvilken grad de har tendens til at processeres som en *chunk*.

Det er også muligt, at de omfattende morfofonologiske processer, der finder sted ved orddannelse i grønlandsk, gør, at affikser ikke processeres som selvstændige enheder, men at sprogbrugere i højere grad processerer ord holistisk. Baser og suffikser farver nemlig næsten altid hinanden, når se sættes sammen. Når verbalisatoren *-u* fx sættes på basen *aasiak* 'edder-

kop', falder basens sidste konsonant bort, og *-u* assimilerer til basens nu finale vokal, så de, når én af de obligatoriske verbalendelser tilføjes, danner verbet *aasiaavoq* 'det er en edderkop'. Realiseringen af baser og suffikser afhænger altså af hinanden, og måske kan det være én af forklaringerne på, at de grønlandske resultater er anderledes end resultaterne fra andre studier, der primært har undersøgt selvstændige ord.

En sidste overvejelse går på, at affikser adskiller sig fra ord ved nødvendigvis at være dependente i forhold til et værtstegn. Som relativt selvstændige tegn kan affikser derfor mistænkes for at modsætte sig selektiv opmærksomhed. Dette har de til fælles med grammatiske tegn, der ligeledes er afhængige af kombination med værtstegn, som de er sekundære i forhold til (Boye et al. 2023). Der er altså et modsætningsforhold mellem det forhold, at affikser er afhængige af kombination med et værtstegn (ligesom grammatiske tegn), og at nogle affikser alligevel kan modificeres og dermed må være leksikalske.

6. Sammenfatning

I denne artikel har vi præsenteret resultaterne af tre studier i hhv. kinesisk og grønlandsk, der havde til formål at undersøge, hvorvidt ProGram-teoriens forudsigelser holder stik på tværs af strukturelt forskellige sprog. Mens resultaterne fra kinesisk bekræfter teoriens forudsigelser, er resultaterne fra grønlandsk ikke helt så klare. Dette kan muligvis skyldes eksperimentdesignmæssige problemer, men det åbner også op for nye spørgsmål om affikser og deres rolle i grønlandsk.

Glossering

Glosseringerne følger Leipzig Glossing Rules med tilføjelsen: CONSQ = consequential.

Om forfatterne

Kasper Boye, ph.d., professor, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Mads Nielsen, ph.d.-stipendiat, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Linlin Sun, ph.d., professor, School of Foreign Languages, Huazhong Agricultural University.

Solvej Wilbrandt Jæger, stud.mag. i lingvistik, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Litteratur

- Bau, Naja & Kasper Boye (2023): Præpositioner som heterogen ordklasse. *Ny forskning i grammatik* 30, 5-23. <https://doi.org/10.7146/nfg.vli30.137950>
- Boye, Kasper (2023a): Grammaticalization as conventionalization of discursively secondary status: Deconstructing the lexical-grammatical continuum. *Transactions of the Philological Society* 121(2), 270-292. <https://doi.org/10.1111/1467-968X.12265>
- Boye, Kasper (2023b): Lexical vs grammatical words. I: *The Oxford Handbook of Word Classes*. E. van Lier (red.). Oxford: Oxford University Press, 72-84. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198852889.013.4>
- Boye, Kasper & Roelien Bastiaanse (2018): Grammatical versus lexical words in theory and aphasia: Integrating linguistics and neurolinguistics. *Glossa: A Journal of General Linguistics* 3(1). <https://doi.org/10.5334/gigl.436>
- Boye, Kasper, Roelien Bastiaanse, Peter Harder & Silvia Martínez-Ferreiro (2023): Agrammatism in a usage-based theory of grammatical status: Impaired combinatorics, compensatory prioritization, or both? *Journal of Neurolinguistics* 65, 101108. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2022.101108>
- Boye, Kasper & Peter Harder (2012): A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. *Language* 88(1), 1-44. <https://doi.org/10.1353/lan.2012.0020>
- Boye, Kasper & Peter Harder (2021): Complement-taking predicates, parentheticals and grammaticalization. *Language Sciences* 88, 101416. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2021.101416>
- Christensen, Marie Herget, Line Burholt Kristensen, Nicoline Munck Vinther & Kasper Boye (2021): Grammar is background in sentence processing. *Language and Cognition* 13(1), 128-153. <https://doi.org/10.1017/langcog.2020.30>
- Fortescue, Michael David (1980): Affix ordering in West Greenlandic derivational processes. *International Journal of American Linguistics* 46(4), 259-278. <https://doi.org/10.1086/465662>
- Fortescue, Michael David (1984): *West Greenlandic*. London: Croom Helm.
- Ho, Weiming. (2008): *The trade-off relationship in agrammatism: Evidence from Mandarin Chinese*. Rijksuniversiteit Groningen-afhandling.

- Ishkhanyan, Byurakn, Halima Sahraoui, Peter Harder, Jesper Mogensen & Kasper Boye (2017): Grammatical and lexical pronoun dissociation in French speakers with agrammatic aphasia: A usage-based account and REF-based hypothesis. *Journal of Neurolinguistics* 44, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2017.02.001>
- Klein, Raymond M. & Jean Saint-Aubin (2016): What a simple letter-detection task can tell us about cognitive processes in reading. *Current Directions in Psychological Science* 25(6), 417-424. <https://doi.org/10.1177/0963721416661173>
- Lange, Violaine Michel, Maria Messerschmidt & Kasper Boye (2018): Contrasting grammatical and lexical determiners. *Journal of Psycholinguistic Research* 47(3), 467-482. <https://doi.org/10.1007/s10936-017-9531-x>
- Lange, Violaine Michel, Maria Messerschmidt, Peter Harder, Hartwig Roman Siebner & Kasper Boye (2017): Planning and production of grammatical and lexical verbs in multi-word messages. *PLOS ONE* 12(11), e0186685. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0186685>
- Messerschmidt, Maria, Kasper Boye, Mathilde Marie Overmark, Sofie Theilmann Kristensen & Peter Harder (2018): Sondringen mellem grammatiske og leksikalske præpositioner. *Ny forskning i grammatik* 25, 89-106.
- Nedergaard, Johanne Sofie Krog, Frederikke Marie Simonsen, Naja Blytman Trondhjem, Roelien Bastiaanse, Malu Arnaruluk Hendriksen, Mads Nielsen & Kasper Boye (under bedømmelse): Developing an aphasia screening tool for West Greenlandic (Kalaallisut)
- Nielsen, Sarah Rosenbech, Kasper Boye, Roelien Bastiaanse & Violaine Michel Lange (2019): The production of grammatical and lexical determiners in Broca's aphasia. *Language, Cognition and Neuroscience* 34(8), 1027-1040. <https://doi.org/10.1080/23273798.2019.1616104>
- Sun, Linlin & Kasper Boye (2019): The grammatical-lexical distinction in Chinese aspectual markers. *Studies in Language* 43(3), 668-714. <https://doi.org/10.1075/sl.18006.sun>
- Trauzettel-Klosinski, Susanne, Klaus Dietz & IReST Study Group (2012): Standardized assessment of reading performance: The New International Reading Speed Texts IReST. *Investigative Ophthalmology & Visual Science* 53(9), 5452-5461. <https://doi.org/10.1167/iovs.11-8284>

Småordsadverbialer som løst fundament

Jan Heegård Petersen

Abstract

This paper presents an analysis of a group of mono-lexemic adverbials in the syntactic position ‘loose foundation field’ (*løst fundament*, LF), or ‘Extra-left position’, as in *som sagt så kan man ændre sin tale* ‘as said, (then) you can change your way of speaking’. The paper shows that this construction is common in spoken Danish and that certain types of adverbials are more likely to occur as LF rather than as the initial constituent of the sentence core. The results are discussed considering other studies of comparable analyses of the similar *så* construction in Swedish.

Nøgleord

ekstraposition til venstre, sætningsskema, sætningsadverbial, konnektoradverbial, holdningsadverbial

1. Introduktion

I denne artikel undersøger jeg hvad jeg i mangel på bedre paraplyterm har kaldt småordsadverbialer i den syntaktiske funktion løst fundament (LF), også kendt som ‘ekstraposition til venstre’. Småordsadverbialer omfatter i denne tilgang enkeltordsadverbialer eller leksikaliserede flerordsadverbialer som fx *faktisk*, *derfor*, *som sagt*, *ærligt talt*, *heldigvis* m.fl., og de optræder som LF som i (1)-(4):¹

- (1) **faktisk # så** glæder jeg mig til at høre dem på Roskilde (AOE)

1 Transskriptionsnøgle: ”#” = kort pause, bindestreg, fx *bindestr-*, = selvfølgelig. Initialer i parentes angiver taler.

- (2) **derfor så** holdt jeg så holdt jeg også op med at se fodbold (CTM)
- (3) **som sagt så** kan man ændre sin talemåde alt efter hvor man altså er arbejdsmæssigt (AFL)
- (4) **ærligt talt så s- så** synes jeg at det er rart når at det er betalt (ATU)

Som defineret i denne artikel udgør småordsadverbialerne semantisk set en særdeles heterogen gruppe, men de har dog det til fælles at de hverken udtrykker tid eller sted, indeholder styrelser eller indeholder eller har form som sætninger. De kan som i (1)-(4) optræde uden for sætningens kerne, 'ekstraponeret', som LF, med genoptageren *så* i sætningens kerne som fundament (F) foran det finitte verbum. Eller de kan optræde som F, dvs. uden en genoptager. Eksempler på småordsadverbialer som F ses i (5)-(7), men bemærk at alle eksemplerne i (1)-(4) er grammatisk acceptable uden genoptagende *så*.

- (5) men altså **sprogligt set** blev han ikke drillet (BGO)
- (6) nå men **alternativt** kunne vi gøre det en aften altså enten onsdag (XJA)
- (7) og **dermed** er der mange øh # øh familier der gennem flere slægtled # har # boet i Nyboder (ATR)

Småordsadverbialer som LF har mig bekendt aldrig været genstand for en særskilt analyse i dansk. Formålet med denne artikel er derfor i første omgang at undersøge om adverbialerne også er heterogene mht. om de gerne eller ofte optræder som LF eller snarere som F, om der eventuelt er semantisk definerbare grupper af småordsadverbialer der især optræder som LF eller især ikke optræder som LF. Dette gør jeg ved at afrapportere en kvantitativ undersøgelse af i alt 6.382 forekomster. Først opridser jeg tidligere forskning på dansk grund, og dernæst redegør jeg for undersøgelsens data og metode. Herpå følger den kvantitative analyse, og herefter en diskussion af resultaterne ud fra hypoteserne fremsat i dansk og anden, fortrinsvis svensk forskning.

2. Tidligere forskning

Til trods for den særdeles hyppige brug i almindeligt dansk talesprog (Brøcker m.fl. 2012, Jørgensen 2016, Heegård Petersen 2023, 2025) har LF som syntaktisk konstruktion mig bekendt kun tiltrukket få danskforskeres interesse, og ingen har indtil nu vist særinteresse for småordsadverbialer. Den interesse der har været for LF i almindelighed, har vedrørt hvilke faktorer der betinger en syntaktisk konstruktion med LF over for en uden. Den danske litteratur har peget på to overordnede principper herfor, et princip der vedrører tyngde, og et princip der vedrører informationsstruktur. Tyngdeprincippet kan i henhold til Hansen og Heltoft defineres ved at der søges at undgå en “kompakt sætningskerne” (2011: 1837) således at sætningskernen kun omfatter korte led. (Se også Hamann m.fl. 2011, Brøcker m.fl. 2012, Brøcker 2014 og Heegård Petersen 2023, 2024). Tyngdeprincippet er imidlertid ikke relevant for nærværende undersøgelse idet de længste – og leksikaliserede – småordsadverbialer er blot 3-4 ord lange (fx *i det mindste*, *alt i alt*, *i og for sig*; se også afsnit 3).

Hvad angår princippet om informationsstruktur, den kontekstuelle funktion, nævner Becker-Christensen (2010: 112) at funktionen er at fremhæve “det pågældende led som udgangspunkt for det, der siges, eller som ny information”. Hos samtaleanalytikerne Hamann m.fl. (2010) og Brøcker m.fl. (2012) betones nævnthed i den situationelle kontekst som relevant for om LF er i brug, om det der refereres til, er til stede i den ekstralingvistiske kontekst samtalen udfolder sig i (fx Hamann m.fl. 2010: 174). Småordsadverbialerne kan dog ikke referere til tekstreferenter i traditionel forstand og dermed heller ikke genoptage dem, men nogle af dem kan som konnektorer knytte sig til et forudgående udsagn, fx (2)-(3) og (7)-(8); hermed kan de siges at relatere sig til den situationelle kontekst. Heroverfor har andre småordsadverbialer snarere den sætningsadverbiale funktion at udtrykke afsenders holdning til eller vurdering af det udsagte, fx (1) og (5). Med analysen i afsnit 4 og perspektiveringen i afsnit 5 diskuterer jeg i hvilket omfang disse to funktioner (som konnektor og som sætningsadverbial) korrelerer med adverbialernes forekomst som LF og F.

Adverbialer, herunder småordsadverbialer, som LF har fået en del mere opmærksomhed i svensk, og til dels i tysk og norsk, se fx Meklenborg (2020), de Clercq m.fl. (2023) og Bloom (2024) for oversigter og referencer til adverbialer som LF i germanske sprog. Hos Ekerot (1988: 62-67) finder vi således den observation at genoptageren *så*, der i svensk terminologi kaldes ‘adjunktionellt *så*’, fungerer som en ‘eksplicit grænsemærker’ mel-

lem den initiale konstituent, dvs. LF-adverbialet, og selve sætningskernen. Som grænsemærker har *så* den funktion at markere en distance til “yttrandets centrum”, dvs. verbet (Ekerot 1988: 188), således at indholdet i LF-konstituenten ikke er en essentiel del af den proposition der er bygget op om prædikatet (1988: 215-221). Valensbaserede adverbialer kan if. Ekerot (1992) ikke have *så*-konstruktion, **i Malmö så bor hun*. Frie tids- og stedsadverbialer kan godt optræde med *så*, men gør det ikke specielt hyppigt. Derimod optræder “weak propositionals” som fx indrømmende adverbialer, *trots allt det där*, grund- eller årsagsadverbialer, *av olika skäl*, og omstændighedsadverbialer som *till allmän glädje för* (foruden sætningsformede adverbialer) gerne og ofte med *så*. Men mest tilbøjelig til at optræde med *så* er “speech act adverbials”, fx *förresten, hur som helst, i alla fall, ärligt talat* og *för det första* (Ekerot 1992: 194-196).

Jo mere afhængigt et adverbial er af verbet, jo mindre sandsynlighed er der for at det optræder i en *så*-konstruktion, altså som LF. Og omvendt, jo mindre afhængigt et adverbial er af verbet, jo større sandsynlighed har det for at optræde som LF, med *så* som *gränsmärkør*.

Ekerots observationer genfindes i *Svenska Akademiens Grammatik* (SAG), fx: “Till de minst verbnära adverbialen hör de som anger tidsfästning, de som anger i vilket avseende aktionen är giltig och framför allt de adverbial som anger olika slags kausalitet” (SAG 1999: 99). Men også ‘modale sætningsadverbialer’ kan optræde med adjunktionelt *så*, “vanligt om satsadverbialer utgör en hänvisning, en evaluering, eller en kommentar” (SAG 1999: 99), fx *Men onekligen så löser den en del problem* og *Men trivsamt nog så var jag ändå naken*.

Nordström (2010: 55) analyserer “adjunctive *så*” som “a relational predicate that introduces a new point of departure in the discourse” (2010: 55), og som samtidig udtrykker en relation til den følgende proposition. Dette diskursivt nye udgangspunkt kan udtrykkes som et (nyt) synspunkt, *för min del*, bakke en påstand op, *ärligt talat*, genoptage noget forudgående, *hur som helst* ‘under alle omstændigheder’, tilføje en kommentar, *förövrigt*, tilføje en særlig omstændighed, *eftersom ... så*, eller, som det prototypiske eksempel på et nyt udgangspunkt, betingelses-protasis, dvs. *hvis*-sætninger der ekspliciterer de betingelser som den efterfølgende apodosis-proposition er gældende for. Konstruktionen har altså den diskursive funktion at LF-konstituenten kan relatere sig til noget forudgående, hvad der for nominaler formentlig oftest er det gældende. Men først og fremmest markerer *så* at indholdet af denne konstituent er udgangspunktet for den følgende sætning/proposition. Hvad Nordström dog ikke forholder sig til, er betingelserne for hvor-

når *så*-konstruktionen så forekommer, eftersom det ekstraponerede led, udgangspunkt-leddet, “can also be assumed to exist when *så* is left out” (2010: 62). Dvs. betingelserne for hvornår et givent adverbial i sin nye udgangspunkt-funktion optræder med og uden *så*, forbliver uforklarede.

Dette har Sandberg (2003) imidlertid et bud på. Sandberg undersøger fortrinsvis sætningsformede adverbialer og steds- og tidsadverbialer med grænsemærket *så*. *Så* optræder som grænsemærke bl.a. når der forekommer hvad Sandberg kalder ‘informationsoverload’, fx i særligt lange eller komplekse taleture (uafhængigt af om adverbialet er langt eller kort mht. antal ord), eller i ‘adversative sammenhænge’, dvs. i forbindelse med konjunktionerne *men* og *eller* (Sandberg 2003: 24-32).

Litteraturen tilbyder altså forklaringer på adverbialer som LF over for som F der går på adverbialets betydning og type, dets nærhed til verbet og dets rolle som (fremhævet) nyt udgangspunkt. Jeg vender tilbage til disse tilbud i diskussionen i afsnit 5.

3. Data og metode

Den foreliggende analyse er baseret på et datasæt bestående 6.382 eksempler med i alt 59 småordsadverbialer, dvs. adverbialer bestående af ét ord eller af flere, fra forskellige ordklasser, som leksikaliseret enhed. Ordklassemæssigt kan adverbialerne indeholde forskellige kombinationer: *Som sagt* består af en konjunktion og et verbum, *mig bekendt* af et pronomen og et verbum, *i og for sig* af en præposition, konjunktion, præposition og et pronomen. Datasættet har jeg etableret ud fra inventaret i Heegård Petersen (2023), som omfattede 25 småordsadverbialer. Disse blev defineret som adverbialer der ikke var sætningsformede, og som ikke var tids- og stedadverbialer. De 25 adverbialer har jeg til den her foreliggende undersøgelse suppleret med dels synonymer og nærsynonymer som angivet i *Den Danske Ordbog* (DDO), dels ud fra introspektion. Dette resulterede i et bruttoinventar på i alt 88 adverbialer (se appendiks 1).

Disse blev så hver især fremsøgt i LANCHART-korpusset (Gregersen m.fl. 2014). LANCHART-korpusset udgøres af sociolingvistiske interviews udført med informanter fra store dele af landet (men med en hovedvægt af informanter fra København), og både informanternes og interviewernes tale er inkluderet i undersøgelsen. For at få et så homogent datasæt som muligt frasorterede jeg herpå alle eksempler hvor småordsadverbialet er efterfulgt af en adverbial sætning (der sammen med adverbialet optræder som F), (8), eksempler med subjektellipse, (9), alle

eksempler hvor der indgik en styrelse i adverbialet, (10) (for at undgå at leddets længde, tyngde, skulle spille ind), og de blot 11 eksempler med *der* som genoptager, (11).

- (8) **alligevel så** selvom der er den aldersforskel har vi altid holdt sammen ikke (RRI)
- (9) eller hvis du nu mener at # du ligger mellem et og to men **alligevel alligevel # synes** at du har lidt af treeren så kan du så sætte # den her et eller andet sted (XAS)
- (10) **i forhold til mange andre unge mennesker så** har han et pænt sprog (ATR)
- (11) **ellers # der** var jeg forvaltningsofficer altså # øh regnskab og # proviant personelforsyninger (PTK)

Herpå slog jeg visse adverbialer sammen til ét lemma, fx alle adverbialer med *set*, *sprogligt set*, *samlet set* m.fl. til ADV+*set* og *i øvrigt* og *for øvrigt* til *i/for øvrigt*. Denne databehandling har resulteret i i alt 44 lemmaer som analyseres i det følgende.

4. Analyse

De 6.382 forekomster er ikke fordelt ligeligt på de 44 lemmaer. Fx optræder adverbialer som *desuden*, *med andre ord*, *åbenbart*, *muligvis*, *om ikke andet*, *i og for sig* kun en eller to gange, andre optræder mellem 10 og 19 gange, fx *desværre*, *forhåbentlig*, *først og fremmest*, *i virkeligheden*, andre lidt hyppigere igen, fx *tværtimod*, *faktisk*, *umiddelbart*, *omvendt*, *måske*. I den højfrekvente ende har vi *selvfølgelig*, *enten*, *eller også*, *derfor* med det ekstremt frekvente *ellers* som absolut topscorer. Tabellen i appendikset viser lemmaerne med deres hyppighed som henholdsvis LF og F.

Samlet set er fordelingen af småordsadverbialerne som F over for LF 51-49 %. Og igen må vi slå fast: LF *er* et helt almindeligt træk ved den danske grammatik; for småadverbialers vedkommende er det lige så almindeligt som forekomst som F.

Det er ikke sådan at et adverbials hyppighed korrelerer med en forkærlighed for at optræde som LF eller som F. Dette vises med de hyppigste adverbialer i tabel 1.

Forekomster	Lemma	Løst fundament	Fundament	I alt (100 %)
20-50	faktisk	11 (50 %)	11 (50 %)	22
20-50	tværtimod	19 (86,4 %)	3 (13,6 %)	22
20-50	umiddelbart	10 (40 %)	15 (60 %)	25
20-50	egentlig	19 (55,9 %)	15 (44,1 %)	34
20-50	for det første	17 (46 %)	20 (54 %)	37
51-80	omvendt	35 (66 %)	18 (34 %)	53
51-80	måske	1 (1,3 %)	73 (98,7 %)	74
146	til gengæld	51 (34,9 %)	95 (65,2 %)	146
181	alligevel	99 (54,7 %)	82 (45,3 %)	181
257	selvfølgelig	18 (7 %)	239 (93 %)	257
312	enten	91 (29,2 %)	221 (70,8 %)	312
463	eller også	218 (47,1 %)	245 (52,9 %)	463
850	derfor	116 (13,7 %)	734 (86,3 %)	850
3.734	ellers	2.377 (63,7 %)	1.357 (36,3 %)	3734
I alt		3.148 (49,3 %)	3.233 (50,7 %)	6381

Tabel 1: De hyppigste adverbialers fordeling som LF og F.

Det ekstremt frekvente *ellers* optræder som LF 2/3 af gangene, det næstmest frekvente *derfor* optræder kun som LF 13 % af gangene, og *måske* som LF i blot 1 % af gangene. For fx *eller også*, *alligevel*, *for det første* / .., *egentlig* og *faktisk* er fordelingen fifty-fifty. Et ikke specielt hyppigt adverbial som *tværtimod* har en klar præference for at optræde som LF.

I næste analysetrin har jeg inddelt adverbialerne i typer. Typeinddelingen er til dels inspireret af tidligere forskning der bl.a. taler om at nogle adverbialer kan have betydningen ‘bakke en påstand op’, ‘gentage noget forudgående’ m.m. (se afsnit 2). Jeg har dog ikke fundet den tidligere forsknings bud på typer lige overbevisende, bl.a. fordi der ikke gives udtømmende beskrivelser af typerne, men kun nævnes eksempler på dem. Med forbehold for at adverbialernes semantik lader sig farve af konteksten (fx Sandbergs ‘adversative kontekst’), har jeg således forsøgt mig med en *semantisk* typeinddeling. I denne inddeling har jeg ladet mig inspirere af lemmaernes betydning i DDO (hvis lemmatiseret), af hvad der kan siges at være deres tekstlingvistiske funktion som konnektorer (Vagle m.fl. 2002: 161-167), og af adverbialgrupperingen i Heltoft m.fl. (2020: 10, 12-13) og i Hansen & Heltoft (2011: 1033-1038, 1041-1046).

Additiv:	<i>desuden, for det første/andet/tredje, først og fremmest, i/for øvrigt</i>
Additiv-kausativ:	<i>derfor</i>
Adversativ:	<i>alligevel, derimod, i stedet for, ikke desto mindre, modsat, omvendt, til gengæld, tværtimod</i>
Disjunktiv:	<i>alternativt, eller også, enten, eventuelt, i stedet</i>
Sætningsadverbial:	<i>almindeligvis, befolkningsmæssigt set, desværre, dybest set, egentlig, eksempelvis, faktisk, forhåbentlig, formentlig, heldigvis, i og for sig, i realiteten, i virkeligheden, mig bekendt, muligvis, mærkværdigvis, måske, naturligvis, normalvis, praktisk set, rent faktisk, sandsynligvis, sjovt nok, selvfølgelig, sprogligt set, tilfældigvis, umiddelbart, utroligt nok, ærligt talt, åbenbart</i>
Sammenfattende:	<i>alt i alt, dermed, i hvert/al fald, med andre ord, om ikke andet, samlet set, som sagt</i>

Tabel 2: Semantisk inddeling af adverbialerne.

Som additive adverbialer regner jeg de adverbialer der har som funktion blot at tilføje ekstra information (12). Af disse får *derfor* sin egen kategori idet adverbialet indikerer en årsag-følge-relation, (13). Adversative adverbialer introducerer modsætningsfyldt information, (14), disjunktive adverbialer angiver alternativ information, (15), sætningsadverbialer indikerer talers holdning til det udsagte, (16), og sammenfatteradverbialer tilføjer som de additive ekstra information, men opsummerer samtidig det forudgående, (17).

- (12) og **i øvrigt** kunne han jo også godt lide at brodere (ASA)
- (13) **derfor** er det er det hårdere at være kvinde og og baske igennem der slå igennem (FDA)
- (14) i år har vi jo så kun tre fester på et år men [...] **til gengæld** har vi fredagscafe hver anden fredag (ENG)
- (15) og så tog vi en tur der hedder # Hamborg # Bremen Rotterdam # øh **eller også** var # det R- # Hamborg Rotterdam Bremen det er også lige meget (PRB)
- (16) **selvfølgelig** skal hun være med til at støvsuge (CEL)
- (17) der har hun virkelig været nærværende og # og givet mig mange ting # og mange timer så **alt i alt så** synes jeg alligevel jeg har haft en meget god opvækst (COL)

Ellers kan have både en additiv funktion og en adversativ funktion (jf. DDO, *ellers*, bet. 1 og 3), og formentlig funktioner hvor man ikke så ligetil kan skelne. Det har ikke været muligt i denne omgang at gå alle 3.734 *ellers*-eksempler igennem, derfor er *ellers* ikke inkluderet i denne del af analysen. Tabel 3 viser fordelingen af adverbialtyperne som LF og F.

	Løst Fundament	Fundament	I alt (100 %)
Adversativ	220 (51 %)	211 (49 %)	431
Sammenfattende	18 (49 %)	19 (51 %)	37
Disjunktiv	312 (40 %)	468 (60 %)	780
Additiv	22 (39 %)	35 (61 %)	57
Sætningsadverbial	83 (17 %)	409 (83 %)	492
I alt	655 (36 %)	1.142 (64 %)	1.797

Tabel 3: Fordeling af adverbialtyper som Løst Fundament og som Fundament (ekskl. *ellers* og typen *additiv-kausativ*, der kun består af *derfor*).

Parvis signifikanstest: Adversativ vs. sammenfattende, $p = 0,4$; adversativ vs. disjunktiv, $p < 0,001$; sammenfattende vs. additiv, $p = 0,6$; adversativ vs. additiv, $p = 0,0859$; additiv vs. sætningsadverbial, $p < 0,0001$.

Tabellen viser at sætningsadverbialer har relativt lidt tilbøjelighed til at optræde som LF. Adversative og sammenfattende adverbialer optræder nærmest lige gerne som LF og F. De disjunktive og additive adverbialer indtager heroverfor en mellemposition. Der er ingen af typerne der overvejende optræder som LF.

Der er klar statistisk signifikant forskel mellem adversative og disjunktive adverbialer ($p = 0,0001$) (og dermed de typer der har større sandsynlighed for at optræde som F) og mellem additive adverbialer (og de øvrige typer der har mindre sandsynlighed for at optræde som F) og sætningsadverbialer. De stiplede linjer i tabel 3 viser de adverbialtyper som er statistisk signifikant forskellige.

En foreløbig konklusion peger således på at adverbialtype generelt set er en faktor for distributionen som LF og F. Men distributionen i datasættet peger på at der kan være andre medvirkende forhold, fx er der store lemmaspecifikke forskelle inden for typerne, som vist med tabel 4.

Type	Lemma	Løst Fundament	Fundament	I alt (100 %)
Additiv	for det første	17 (46 %)	20 (54 %)	37
	først og fremmest + i/for øvrigt	4 (25 %)	15 (75 %)	19
Adversativ	omvendt	35 (66 %)	18 (34 %)	53
	alligevel	99 (55 %)	82 (45 %)	181
	til gengæld	53 (35 %)	100 (65 %)	153
Disjunktiv	eller også	220 (45 %)	246 (55 %)	466
	enten	91 (29 %)	221 (71 %)	312
Sætnings- adverbial	egentlig	19 (56 %)	15 (44 %)	34
	faktisk	11 (67 %)	11 (33 %)	22
	umiddelbart	10 (40 %)	15 (60 %)	25
	selvfølgelig	18 (7 %)	240 (93 %)	258
	måske	1 (1 %)	73 (99 %)	74
	i virkeligheden	0 (0 %)	17 (100 %)	17
Sammen- fattende	ADV+set, med andre ord, om ikke andet, som sagt	11 (85 %)	2 (15 %)	13
	alt i alt, i hvert/ al fald	5 (42 %)	7 (58 %)	12
	dermed	2 (12 %)	14 (88 %)	16

Tabel 4: Adverbialtyper med visse medlemmers hyppighed.

For hver af typerne i tabel 4 er eksemplerne ordnet således at de adverbialer der oftest optræder som LF, er placeret øverst, og nederst de adverbialer der oftest optræder som F. Det fremgår tydeligt at adverbialtyperne ikke er homogene, når vi inddrager de lemmaspecifikke tendenser. Dette åbner for at den også diskursive kontekst spiller en rolle.

En sådan diskursiv kontekst nævnt i litteraturen er ‘adversativ kontekst’, jf. Sandberg (2003: 24-32), der finder at adjunktionelt *så* (på svensk) oftere optræder i adversative sammenhænge. Denne observation har støtte i datasættet. For alle forekomster af adverbialerne har jeg annoteret om LF og F forudgå af konjunktionerne *men* og *eller* og af interjektionen *jamen* når disse udtrykker adversativitet. Resultatet fremgår af tabel 5.

	Løst fundament	Fundament	I alt (100 %)
Adversativ kontekst	48 (19 %)	199 (81 %)	247
Ikke adversativ kontekst	503 (26 %)	1.466 (74 %)	1.969
I alt	551 (25 %)	1.665 (75 %)	2.216

Tabel 5: Distribution i henhold til adversativ kontekst, ekskl. ellers og adversative adverbialer.
 Chi-i-anden-test: $p < 0,024$.

Tabellen viser at der kun er en lille procentvis forskel på om adversativ kontekst korrelerer med optræden som LF over for F eller ej, men forskellen er signifikant. Sammenholdt med at adversative adverbialer har en præference for at optræde som LF, jf. tabel 2 og Ekerot (1992), kan vi altså konkludere at adversativitet spiller en rolle for om vi har LF eller ej, uafhængigt af adverbialtype. Men ligesom adverbialtype ikke er entydigt afgørende, er adversativitet heller ikke. Eksempel (6) ovenfor viser adversativ kontekst uden LF, og (1)-(4) viser LF i ikkeadversativ kontekst (som defineret i denne undersøgelse).

Samlet set har vi således en situation hvor vi kan pege på visse overordnede principper, nemlig adverbialtype og adversativ kontekst som vigtige faktorer for LF, men hvor egenskaber ved det enkelte lemma og/eller de enkelte brugssituationer kan spille ind. I næste afsnit perspektiverer jeg dette tilsyneladende modstridende resultat med observationerne i litteraturen resumeret i afsnit 2.

5. **Konkluderende perspektivering**

Undersøgelsen har først og fremmest underbygget observationen hos Heegård Petersen (2023) at LF med småordsadverbialer som defineret her er ganske almindeligt i dansk talesprog, som udmøntet i interview. Uden at vi dog nærmer os de ekstreme frekvenstal for adverbielle sætninger som LF på 90-95 %, er LF for denne type led altså ikke på nogen måde et perifert syntaktisk fænomen i dansk. Dette i sig selv kalder på nærmere undersøgelser af andre (talesprogs)genrer end den her undersøgte, relativt formelle interviewgenre, og på at der lægges større vægt på LF som syntaktisk konstruktion i grammatiske håndbøger for almindelig dansk sprogbrug.

Den kvantitative undersøgelse flugter med hvad der er fremhævet som gældende for svensk, uden at jeg dog har været i stand til at undersøge alle forekomsterne i detaljer (jf. fravalget af *ellers* i tabel 3) eller har undersøgt alle faktorer nævnt i den svenske litteratur. Først og fremmest viser adverbialtype, som defineret i denne undersøgelse, sig at være vigtig idet

sætningsadverbialer med blot 17 % forekomster som LF (jf. tabel 3) har klart mindre tendens til at optræde som LF og forekommer i stedet for som F. Et sætningsadverbial er ifølge Heltoft m.fl. (2020: 13) et adverbial der “lægger sig til en sætnings beskrivende indhold og angiver afsenderens kommentar hertil”, denne være sig en holdning eller vurdering. Dette knytter, mener jeg, adverbialet tættere på prædikatet end fx ‘blot’ sammenfattende adverbialer *alt i alt (så) ... , som sagt (så) ...* m.fl., og jeg ser det som en afspejling af Ekerots (1988, 1992) og SAG’s princip om afhængighed af prædikatet som en faktor; jo mere et adverbial er afhængigt af prædikatet, jo større er der en tendens til at det ikke forekommer som LF.

Over for sætningsadverbialerne står de adverbialtyper der i mere eller mindre grad lægger sig til et forudgående indhold: de sammenfattende adverbialer, ikke mindst, men også de adversative og de disjunktive adverbialer. Disse tre adverbialtyper har en betydning der er impliceret i et forudgående udsagn, jf. tabel 3 og (22): *Som sagt* forudsætter at der er sagt noget, *tværtimod* giver kun mening hvis der forudgår et udsagn der kan modsiges, *eller også* giver et alternativ til noget allerede nævnt osv. Man kunne her tale om ‘semantisk vægt’: Det at sådanne adverbialer indkapsler forudgående udsagn, gør deres semantiske indhold tungere. Herved er der en indholdsmæssig parallelitet til det leksikalsk fokuserede tyngdeprincip (jf. referencer i afsnit 2). Nordströms (2019) princip om ‘nyt udgangspunkt’ synes også velegnet til at forklare disse typers større tendens til at optræde som LF. Idet adverbialerne på forskellig måde indkapsler noget forudgående som en forudsætning for et efterfølgende udsagn, forekommer det intuitivt rigtigt at markere en form for indholdsmæssig grænse. Genoptagende *så* fungerer hermed som en art propositionel grænsemærker, en funktion der i øvrigt og tilsyneladende er så godt som gennemført i faktisk (tale)sprogbrug ved visse adverbielle sætninger på svensk og dansk, fx *hvis-* og *selvom-*sætninger (Sandberg 2003, Heegård Petersen 2023).

Både Sandberg (2003) og denne undersøgelse peger på at adversativitet gerne giver anledning til grænsemærkning. For det første i kraft af at de adversative adverbialer lige gerne optræder som LF og F (tabel 3). For det andet fordi adversativ kontekst kan bevirke at de andre adverbialtyper i højere grad optræder som LF (tabel 5). Dette er en faktor der bør indgå i fremtidige undersøgelser, om end den kan være svær at måle idet indholdsmæssig modsætning kan opstå per implikatur uden at være eksplicit kodet i form af fx turindledende *men* og *jamen*.

Det er et vigtigt resultat i denne undersøgelse at det enkelte adverbial

så at sige kan have sit eget liv, dvs. en distribution der ikke følger eller måske ligefrem er i modstrid med den generelle tendens for typerne (tabel 4). Prototypisk sammenfattende *alt i alt* og prototypisk adversativt *til gengæld* kan optræde som F, se (17) og (14), og klare sætningsadverbialer kan optræde som LF, se (1) og (4). Ligeledes kan en ret stor mængde adverbialer, dog især sætningsadverbialer, optræde i adversative kontekster uden et genoptagende *så*, fx de disjunktive i (18)-(19) og de additive i (20)-(21):

- (18) men **enten** var det to eller tre timer vi skulle stå ude # og holde vagt foran Amalienborg ikk (KUU)
- (19) men **alternativt** kunne vi gøre det en aften (XJA)
- (20) men øh no- altså **for det første** hører jeg Godmorgen P3 inden jeg tager i skole det synes jeg er rigtig fedt at høre (ENG)
- (21) men **i øvrigt** har jeg snakket med ham mange gange (DLA)

Der må altså være andre, diskursive eller situationelle faktorer på spil end dem jeg har berørt og påvist i denne undersøgelse. Det er nærliggende at pege på idiolektale præferencer eller måske sociolingvistiske faktorer, og LANCHART-korpussets sammensætning giver faktisk mulighed for fremtidige undersøgelser i denne retning. Men andre sproglige faktorer melder sig på banen til kommende undersøgelser. Et af dem kunne man kalde adverbialets ‘konnektorpotentiale’.² Nogle af sætningsadverbialerne har således en kraftigere relation til noget forudgående end andre og kan dermed siges at være mere forbindende. Fx *faktisk*, som indikerer at noget er gældende “evt. i modsætning til hvad man skulle forvente” i forhold til det tidligere nævnte (DDO, *faktisk*, bet. 1b), og som har en fifty-fifty-fordeling mellem LF og F (tabel 4). Omvendt relaterer et adverbial som *måske* sig udelukkende til den efterfølgende proposition og er derfor placeret syntaktisk tættere på propositionen (73 eksempler som F og 1 som LF).

Ekerot (1988: 119) peger på en anden faktor, nemlig muligheden for at konstruere et udsagn med et ‘kommunikativt adverbial’ over for et ‘propositionelt adverbial’. Sammenlign (22) og (23).

² Tak til Kasper Boye for denne perspektivering.

- (22) **För dom som inte känner meg så** heter jag Lars-Johan Ekerot
(Ekerot 1988: 119)
- (23) **För dom som inte känner meg** heter jag Lars-Johan Ekerot
(Eget eksempel)

I (22), med *så*, fungerer adverbialet *För dom som inte känner mej* ifølge Ekerot som en kommentar til kommunikationen. I (23) er samme adverbial propositionelt idet det kodes (i F og uden *så*) som en konstituent, et slags hensynsled, i sætningen, med den mulige implikatur *men for dem som kender mig, hedder jeg Lasse*.³ Denne kodning er ikke til stede i (22), hvorfor adverbialet snarere fortolkes som en kommentar til ytringen, altså “kommunikativt” (Ekerot 1988: 119). Kommentaren kommunikerer at denne information er til dem som ikke kender afsenderen.

Overfører vi denne udlægning til sætninger med et sætningsadverbial som *henholdsvis* som LF og F, og sammenligner vi det med betydningen angivet i DDO, får vi en læsning af *heldigvis* i (24) i stil med *til fordel for mig er jeg i den situation at jeg kan berette at ...*. Heroverfor lægger *heldigvis* sig i (25) snarere til prædikatet med tolkningen af en art hensynsled *til held for mig starter sæsonen ...*.

- (24) **heldigvis så** er jeg ikke sådan en meget genert indelukket person
så jeg jeg øh har det nok med at jeg vil jo- jkke lidt ind i folk med træsko på (BES)
- (25) jeg skal til Herfølge og # genoptræne # så må jeg spille engang i april måned igen # **heldigvis** starter sæsonen også først der så man går ikke glip af noget (DDG)

Den syntaktiske valgmulighed LF eller F (med *så*) kan således ifølge Ekerot situationsafhængigt bruges til at konstruere et adverbial som kommunikativt eller propositionelt. Men ikke alle adverbialer lader sig lige indlysende forklare med modsætningen kommunikativ vs. propositionel. Ifølge DDO bruges *faktisk* “for at bekræfte, understrege eller indrømme at noget bestemt er gældende, evt. i modsætning til hvad man skulle forvente” (DDO, *faktisk*, adv.), altså *eventuelt* med adversativitet involveret. Det adversative

3 Denne fortolkning har nærværende forfatter fået bekræftet mundtligt af svensktalende kolleger.

er til stede i A's (interviewerens) tredje replik i (26). B tror at der ikke er optagelser der bekræfter at B (informanten) kan tale sønderjysk. Denne opfattelse er i uoverensstemmelse med virkeligheden, og det er denne uoverensstemmelse der er udtrykt med adversativt *faktisk* som LF.

- (26) A: ville du kunne snakke sønderjysk nu hvis jeg snakkede sønderjysk til dig eller er det
 B: ja det tror jeg godt jeg ville skal jeg prøve
 A: ja det kan du godt da
 B: jeg kan da prøve og se om jeg kan snakke altså så
 A: **faktisk så** har vi også nogle gamle optagelser med dig hvor du snakker med en der snakker sønderjysk til dig
 B: snakker jeg så sønderjysk tilbage eller hvad

Denne adversativitet er ikke til stede i (27), hvor der ikke er noget i talerens replik der skulle give modtageren et klart indtryk af at der er en etableret kontakt; *faktisk* fungerer i dette eksempel blot som understregende eller bekræftende.

- (27) Lone bor da i Aabenraa så indimellem støder jeg da på hende og sådan noget der har lige været gymnastikopvisning i weekenden i Aabenraa så nej der mødte jeg hende ikke men sidste år stødte jeg på hende til gymnastikopvisningen [...] men **faktisk** har jeg ikke noget kontakt (AJH)

Konstruktionerne med *så* i (24) og (26) har altså det tilfælles at de lægger en pragmatisk fortolkningsramme ind over den traditionelle sætningsadverbielle. LF's funktion ved adverbialerne er således ikke at sørge for at sprogbrugeren kan undgå en "kompakt sætningskerne" (Hansen & Heltoft 2011: 1837), men heller ikke at introducere "ny information" (Becker-Christensen 2010: 112) eller at relatere sig til 'nævnthed i den situationelle kontekst' (Hamann m.fl. 2010 og Brøcker m.fl. 2012).

Det må være op til fremtidige, mere kvalitativt orienterede undersøgelser at afgøre om den pragmatiske eller 'kommunikative' funktion som foreslået her generelt kan siges at være gældende for LF-konstruktionerne med *så* som genoptager, og om det så på den baggrund er mest passende at kalde *så* for en grænsemærker eller mærker for 'new point of departure'.

Om forfatteren

Jan Heegård Petersen, ph.d., lektor i dansk sprog ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Tak

Tak til Kasper Boye, Christian Becker-Christensen, fagfællen, redaktionen og deltagerne ved Grammatiknetværksmødet 2024 for kommentarer til tidligere versioner af det her fremlagte arbejde.

Litteratur

- Becker-Christensen, Christian (2010): *Dansk syntaks. Indføring i dansk sætningsgrammatik og sætningsanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Bloom, Barthe (2024): Integration, resumption, and juxtaposition: The relation between Early New High German preposed adverbial clauses and their host. *Glossa: A Journal of General Linguistics* 9(1), 1-42. <https://doi.org/10.16995/glossa.16353>
- Brøcker, Magnus G.T. Hamann, Maria Jørgensen, Simon Biering Lange, Nicolas H. Mikkelsen & Jakob Steensig (2012): Samtalesprogets grammatik. Fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 42, 10-40. <https://doi.org/10.7146/nys.v42i42.13672>.
- Brøcker, Karen (2014): Tunge led i forfelt og ekstraposition - et fænomen i dansk talesprogs-grammatik. *Skrifter om Samtalegrammatik* 1(2). https://samtalegrammatik.au.dk/fileadmin/samtalegrammatik/sos/1/Broecker_2014_Tunge_led_i_forfelt_og_ekstraposition.pdf.
- de Clercq, Karen, Liliane Haegeman, Terje Lohndal & Christine Møhlenborg (red.). *Adverbial Resumption in Verb Second Languages* (Oxford Studies in Comparative Syntax). Oxford: Oxford University Press.
- Den Danske Ordbog* (DDO). ordnet.dk/ddo.
- Ekerot, Lars-Johan (1988): *Så-konstruktionen i svenskan*. Lund: Lund Universitet.
- Ekerot, Lars-Johan (1992): The Swedish *så*-construction in a functional and contrastive perspective. I: *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 7, vol. 1. Jonna Luis-Jensen & Jóhan Hendrik Winther Poulsen (red.). Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag, 191-203.
- Gregersen, Frans, Marie Maegaard & Nicolai Pharao (2014): The LAN-CHART corpus. Jacques Durand, Ulrike Gut & Gjert Kristoffersen (red.), *The Oxford handbook of corpus phonology*. Oxford: Oxford University Press.

- Hamann, Magnus G.T., Simon Biering Lange & Karen Kiil Brøcker (2011): Tunge led i forfæltet og ekstraposition – et fænomen i dansk talesprogsgrammatik. Inger Schonderbeek Hansen & Peter Widell (red.), *13. Møde om Udforskning af Dansk Sprog: Aarhus Universitet 14.-15. oktober 2010*. Aarhus: Nordisk Institut, Aarhus Universitet, 171-177.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det danske sprog Bind 1-3*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heegård Petersen, Jan (2023): En kvantitativ-distributionel syntaktisk analyse af ekstraposition til venstre. *Ny forskning i grammatik* 1(30). 201-218. 10.7146/nfg.v1i30.137961.
- Heegård Petersen, Jan (2024): *Folk de bliver jo dummere jo mere de får at drikke - Om nominaler som løst fundament*. *Danske Talesprog* 23-24, 15-44.
- Heegård Petersen, Jan (2025): Adverbials in Extra-left position in spoken Danish. *Folia Linguistica (Special issue: Left and right peripheries in discourse)*, Matthias Klumm & Augustin Speyer (red.), 10.1515/flin-2025-2011.
- Heltoft, Lars, Eva Skafte Jensen, Ida Elisabeth Mørch & Jørgen Schack (2020): *Grammatiske termer* (Dansk Sprognævns skrifter 50). Børgense: Dansk Sprognævn.
- Jørgensen, Henrik (2016): Doubling left syntactic positions in Danish. Sten Vikner, Henrik Jørgensen & Elly van Gelderen (red.), *Let Us Have Articles betwixt Us: Papers in Historical and Comparative Linguistics in Honour of Johanna L. Wood*. Aarhus: Afdeling for Engelsk, Institut for Kommunikation og Æstetik, Aarhus Universitet, 281-298.
- Meklenborg, Christine (2020): Adverbial resumptive particles and Verb Second. Sam Wolfe & Rebecca Woods (red.), *Rethinking Verb Second*. Oxford: Oxford University Press, 90-125. 10.1093/oso/9780198844303.003.0005
- Nordström, Jackie (2010): The Swedish så-construction, a new point of departure. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 85. 37-63.
- Sandberg, Martin (2003): *Gränsmarkörerna så, då och ø i gymnastisters tal- och skriftspråk. Kvantitativa och funktionella aspekter på adjunktionella så/platshållar-så* (Meddelanden från Institutionen för svenska språket 46). Göteborg: Institutionen för svenska språket.
- Svenska Akademiens Grammatik* (SAG) (1999): Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm: Nordstedts og Svenska Akademien.
- Vagle, Wenche, Margareth Sandvik & Jan Svennevig (2002): *Tekst og kontekst - En innføring i tekstlingvistik og pragmatikk*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.

Appendiks: Oversigt over lemmatiserede adverbialers forekomst som henholdsvis Løst Fundament og Fundament

Lemma	Løst Fundament	Fundament	I alt (100 %)
ADV+nok	1 (33,3 %)	2 (66,7 %)	3
ADV+set	3 (50 %)	3 (50 %)	6
ADV+talt	2 (100 %)	0 (0 %)	2
ADV-vis	7 (70 %)	3 (30 %)	10
alligevel	99 (54,7 %)	82 (45,3 %)	181
alt i alt	3 (60 %)	2 (40 %)	5
alternativt	2 (66,7 %)	1 (33,3 %)	3
derfor	116 (13,7 %)	734 (86,3 %)	850
derimod	2 (25 %)	6 (75 %)	8
dermed	2 (16,7 %)	10 (83,3 %)	12
desuden	1 (100 %)	0 (0 %)	1
desværre	2 (20 %)	8 (80 %)	10
egentlig	19 (55,9 %)	15 (44,1 %)	34
eller også	218 (47,1 %)	245 (52,9 %)	463
ellers	2.377 (63,7 %)	1.357 (36,3 %)	3.734
enten	91 (29,2 %)	221 (70,8 %)	312
eventuelt	0 (0 %)	1 (100 %)	1
faktisk	11 (50 %)	11 (50 %)	22
for det første	17 (46 %)	20 (54 %)	37
forhåbentlig	2 (20 %)	8 (80 %)	10
formentlig	0 (%)	2 (100 %)	2
først og fremmest	2 (20 %)	8 (80 %)	10
heldigvis	3 (33,3 %)	6 (66,7 %)	9
i hvert+al fald	2 (28,6 %)	5 (71,4 %)	7
i og for sig	0 (0 %)	2 (100 %)	2
i realiteten	0 (%)	1 (100 %)	1
i stedet for	2 (100 %)	0 (0 %)	2

Lemma	Løst Fundament	Fundament	I alt (100 %)
i virkeligheden	0 (0 %)	17 (100 %)	17
i+for øvrigt	2 (22,2 %)	7 (77,8 %)	9
ikke desto mindre	5 (83,3 %)	1 (16,7 %)	6
med andre ord	1 (100 %)	0 (0 %)	1
mig bekendt	1 (33,3 %)	2 (66,7 %)	3
modsat	8 (57,1 %)	6 (42,9 %)	14
muligvis	0 (0 %)	1 (100 %)	1
måske	1 (1,3 %)	73 (98,7 %)	74
om ikke andet	2 (100 %)	0 (0 %)	2
omvendt	35 (66 %)	18 (34 %)	53
rent faktisk	3 (75 %)	1 (25 %)	4
selvfølgelig	18 (7 %)	239 (93 %)	257
som sagt	7 (77,8 %)	2 (22,23 %)	9
til gengæld	51 (34,9 %)	95 (65,2 %)	146
tværtimod	19 (86,4 %)	3 (13,6 %)	22
umiddelbart	10 (40 %)	15 (60 %)	25
åbenbart	1 (100 %)	0 (0 %)	1
I alt	3.148 (49,3 %)	3.233 (50,7 %)	6.381

Fundamentfeltet kan fyldes med lidt af hvert. En undersøgelse på tværs af *KorpusDK*, *Hestenettet* og *LANCHART*

Anne Mette Nyvad, Katrine Rosendal Ehlers
& Ken Ramshøj Christensen

Abstract

This study examines the Danish Fundamentfelt (F), the clause-initial position before the finite verb, using data from three corpora: Korpus-DK (formal writing), Hestenettet (informal writing), and LANCHART (spoken language). The findings show that subjects are most frequent in F, but their distribution varies by modality. Full nominal subjects are preferred in formal writing, while spoken language features more pronominal subjects and fronted objects. Adverbials are common across corpora but differ in complexity. The study highlights how discourse structure and grammatical choices in F appear to be shaped by formality and mode of communication.

Nøgleord

formalitetsniveau, modalitet, korpusdata, informationsstruktur, topic

1. Hvad står i Fundamentfeltet?

I dansk optræder hovedsætningens første led på pladsen før det finitte verbum, og i traditionel dansk grammatik har denne initiale plads siden Diderichsen (1936, 1946) gået under betegnelsen Fundamentfeltet (F). F er blevet betragtet som “fundamentet under den sagsfremstilling som sætningen giver” (Jørgensen 2021: 88), og der er tradition for at betragte subjektet som det umarkerede valg i sætningens første position (Mikkelsen 1911: 573ff; Diderichsen 1962: 171; Hansen og Heltoft 2011: 74,

se dog Hansen 1933: 69ff). Mikkelsen (1911: 574) omtaler ordstillingen i subjektsinitiale sætninger som "ligefrem" og den i ikke-subjektsinitiale som "omvendt" og lægger således op til, at den omvendte ordstilling er det markerede valg, da den forekommer "når et ord eller en ordforbindelse sættes først i sætningen enten for eftertrykkets skyld, eller fordi begrebet stiller sig først frem for tanken". Diderichsen (1946) påpegede i tråd hermed, at sætninger ofte starter med entiteter eller situationer, som er blevet nævnt tidligere, og som resten af sætningen således kommenterer på, og han pegede på to betingelser for, at et andet element end subjektet optræder i F: *Hensyn til det foregaaende* og *Udhævelse/Emfase*.

Fremflytning til F i form af topikalisering markerer et syntaktisk elements status som *topic*, og informationsstruktur spiller i det hele taget en åbenlys rolle for, hvordan syntaktiske elementer er organiseret i en sætning. Eftersom teorier om informationsstruktur har en tendens til dels at bruge forskellige betegnelser for det samme begreb og dels at bruge den samme betegnelse for forskellige begreber (se Chafe 1976), holder vi os her til følgende begreber af primær interesse: *topic/tema*, som svarer nogenlunde til 'givet information' (jf. Prag-skolen, Firbas 1992), og *fokus/rema*, der mere eller mindre dækker 'ny information'. Topic er et begreb, hvis definition der ikke er opnået konsensus omkring, men det blev oprindeligt introduceret i den lingvistiske litteratur som "det psykologiske subjekt" (*das Psychologische Subjekt*, von der Gabelentz 1869), og der er muligvis en tværsproglig tendens til at placere givet information sætningsinitialt (Tomlin 1986). I den danske funktionelle tilgang (fx Heltoft 1992; Jørgensen 2000: 81-85) bliver F betragtet som multifunktionel. Hansen & Heltoft (2011) argumenterer for, at en af F's vigtigste funktioner er kodningen af illokutionær ramme (deklarativ vs. interrogativ), snarere end at udgøre sætningens "fundament", da det kan indeholde både *tema* (umarkeret eller markeret) og *rema* (fokus). Derudover skelner de mellem *tema* og *emne* ($\approx$ topic): Uanset hvor subjektet er placeret, er det ifølge Hansen & Heltoft (2011) *tema*, mens F typisk er *emne*.

I tråd hermed skriver Engdahl (1997), at F vil have informationsstruktur-rel funktion som fokus, *continuation* topic eller kontrastivt topic, mens Tøgeby (2003: 157) mener, at topic i dansk optræder først og fokus til sidst, hvilket ifølge Mathesius (1929) er den naturlige rækkefølge tværsprogligt. Lambrecht (1994) argumenterer for, at topic- og fokus-elementer konkurrerer om sætningens privilegerede første-position på tværs af alle sprog. Den funktionelle rolle, som sætningens første-position spiller, interagerer muligvis med V2 (*Verb*

Second, dvs. det forhold, at det finitte verbum som grundregel optræder i sætningens andenposition i hovedsætninger). Ifølge Los (2009) kan V2 tilmed ses som et syntaktisk system, der leverer en plads (den sætningsinitiale) til diskursforankring, og hun foreslår, at V2-fænomenet muligvis oprindeligt opstod som et stilistisk valg, der kunne bruges til at lede opmærksomheden hen på det sætningsinitiale elements særlige informationsstrukturelle status (Los 2009: 100). I tråd med dette har flere syntaktikere noteret, at F i dansk ofte indeholder topic-elementer (Erteschik-Shir 2007; Togeby 2003) og kobler til den forudgående diskurs (Harder & Poulsen 2001).

En række teoretikere (fx Basbøll 1976; Vikner & Jørgensen 2017; Christensen 2005) har påpeget, at Diderichsens sætningsskema og generative træstrukturer i vid udstrækning er compatible med hinanden. Ifølge Mikkelsen (2010: 2) er spørgsmålet om, hvad der står i F ($\approx$ CP-spec) imidlertid mere simpelt i den generative tradition end i den funktionelle: (i) I *hw*-spørgsmål indtager *hw*-elementet F-pladsen, (ii) i *ja/nej*-spørgsmål og bydende hovedsætninger er der en nuloperator i (F), og (iii) i alle andre V2-sætninger er det ikke syntaksen men snarere stilistik og tekstlingvistik, der afgør, hvad der står i F. Til gengæld har generative grammatikere i en lang årrække diskuteret, hvorvidt subjektsinitiale deklarative hovedsætninger indeholder et Complementizer Phrase (CP)-domæne eller ej (se fx Schwartz & Vikner 1989; Travis 1984; Zwart 1991), men konsensus er heller ikke her blevet opnået.¹

Det forhold, at vi kan placere fx et indirekte objekt i F, kan føre til tveetydighed på grund af de manglende kasusbøjninger i dansk, men Hansen (1933: 81-82) skriver om sætninger af typen *Peter gav Poul klø*, at de kun kan misforstås ”på Middelfart Sindssygeanstalt”, og at man i det talte sprog, udover kontekst, kan bruge ”den overdådige anvendelse af pronominer efter A-leddet [$\approx$ F]” til at disambiguere, dvs. *Peter, han gav Poul klø*, et fænomen, der bl.a. også går under betegnelsen ’ekstraposition til venstre’ (Petersen 2023, 2024) eller genoptaget fundament (Diderichsen 1966: 379). Vi kommer ikke nærmere ind på dette fænomen i nærværende artikel. Det gemmer vi til en anden god gang.

I dansk og de andre skandinaviske sprog kan en lang række elementer

1 Muligheden i dansk (og de andre fastlandsskandinaviske sprog) for at ekstrahere fra en række typer af ledsætninger, der egentlig burde være syntaktiske øer (Christensen, Kizach & Nyvad 2013; Christensen & Nyvad 2014; Nyvad, Müller & Christensen 2022; Christensen & Nyvad 2022) hænger muligvis også sammen med tendensen til at fremrykke elementer til F (se fx Engdahl 1997; Poulsen 2005: 45).

optræde i sætningsinitial position. Faktisk er der blevet argumenteret for, at alt i princippet kan stå i F i dansk, med undtagelse af det finitte verbum, negationen *ikke* og en håndfuld andre adverbier såsom *bare, jo, gerne, sku, skam* (Jensen 2000: 2; Jørgensen 2000: 83; Mikkelsen 2015; se også Christensen 2005: 180-185).

Mikkelsens (2015) kvantitative studie analyserede 750 V2-sætninger fundet i aviser (primært *Weekendavisen*), fiktion (Jakob Ejersbos *Nordkraft*) og talt sprog (*BySoc*). Her fandt hun følgende fordeling af funktioner i F: subjekt 61%, adverbial 22%, objekt 9% og 7% andet (herunder tomt F og byden- de hovedsætninger). Dette mønster stemmer godt overens med Puggaards (2019) analyse af 500 sætninger fra samtaler (*Samtalegrammatik.dk* og *Samtalebank*), hvor han fandt et subjekt i F i 62% (310/500), et adverbial i 24,4% (122/500), objekt i 9,4% (47/500) og andet i 4,2% (21/500). Puggaard (2018: 2) argumenterer for, at den faktiske brug af F i talt, interaktionelt sprog er forskellig fra det mønster, der er blevet beskrevet i litteraturen: (i) Tunge led forekommer langt sjældnere, end tidligere antaget (de optræder typisk i ekstraposition før F i stedet, jf. Brøcker m.fl. 2012; Jørgensen 2016), og (ii) *det* samt *så* er påfaldende højfrekvente i interaktionel sprogbrug. Han betragter det som bemærkelsesværdigt, at F i næsten halvdelen af tilfældene var *det* eller *så*, på hvilken baggrund han konkluderer, at brugen af disse ord ikke støtter antagelsen af, at et ikke-subjekt i F er tekstuel markeret.

2. Undersøgelse på tværs af korpusser

Formålet med nærværende artikel er at udvide de korpusundersøgelser, der tidligere er foretaget, hvad angår den relative fordeling af subjekt, objekt og adverbial i F (eksempelvis Mikkelsen 2015 og Puggaard 2019) til et større empirisk grundlag, samt at undersøge, hvorvidt der er variation i fordelingen på tværs af korpusser med redigeret/uredigeret skrift/tale. Og på et mere detaljeret niveau: Hvad er den relative fordeling af ordklasser og typer?

2.1. Metode

Data til undersøgelsen er udtrukket fra tre forskellige danske korpusser: KorpusDK, Hestenettet og LANCHART. KorpusDK indeholder primært tekster i mere formelt og redigeret skriftsprog og indeholder 56 millioner ord fra tekster skrevet mellem 1983 og 2002. Hestenettet er en underdel af *The Danish Gigaword Corpus* (Strømberg-Derczynski 2021) og indeholder 228,9 millioner ord skrevet mellem 1997 og 2020. Hestenettet var et onlineforum

med en bred vifte af emner (ud over heste), og korpusset indeholder uformelt skriftsprog. LANCHART (Gregersen et al. 2014) er et dansk talesprogs-korpus, der strækker sig fra 1970'erne til helt nutidigt dansk talesprog. De tre korpusser adskiller sig både i type, størrelse og i, hvordan søgningerne kan foregå, hvorfor vi kort beskriver metoden til søgning i hvert korpus herunder.

Vi har trukket 1060 tilfældige sætninger ud af offlineudgaven af KorpusDK ved hjælp af et søgescript skrevet til formålet i Python (se Ehlers 2024: 70-71 for mere om offlineversionen af KorpusDK). Hestenettet har vi tilgået gennem *SketchEngine* (<https://www.sketchengine.eu/>) (Kilgariff et al. 2004, 2014). Her har vi søgt på <s>, som markerer adskillelse mellem sætninger, og derefter taget et tilfældigt udsnit på 6000 sætninger af dette resultat. Vi har fået adgang til LANCHART gennem det online søgeværktøj *KORP* (<https://alf.hum.ku.dk/korp/>) (Borin et al. 2012) med søgetilladelse givet fra Københavns Universitet. Vi har fravalgt de tre underkorpusser, som indeholder dansk fra Amerika, Canada og Argentina, men vi har inkluderet de 18 resterende underkorpusser. Dette giver et samlet korpus på 10,79 millioner *tokens*. Heri har vi søgt på strengen <sentence> [redpos = ”.*”] som en CQP-søgning. Kommandoen <sentence> markerer adskillelse mellem sætninger, og [redpos = ”.*”] søger på et tilfældigt ord. Herefter har vi downloadet alle 907333 sætninger i resultatet og taget et tilfældigt udsnit af disse på 2500 sætninger ved hjælp af Excels indbyggede randomiseringsfunktion, RAND().

Vi ekskluderede resultater, som ikke indeholdt en hovedsætning (fx *hvis de ellers lige husker det ja*, fra LANCHART, eller udtryk såsom *Busstop lige udenfor rideklubben*, fra Hestenettet). Vi talte ikke *og*, *men*, *visse for* og lignende side- og samordnende konjunktioner med som elementer foran det finitte verbum, og heller ikke fx tøvende *oh*'er i LANCHART. Vi inkluderede dagbogssætninger som et nuls subjekt (*Tænker at I godt ved...*). Engelske sætninger (og sætninger der udelukkende er på andre sprog end dansk) blev udeladt. Sætninger, hvor det er uklart om elementet i F er subjekt eller ej, udelades (fx *Karina Kan sagtens hjælpe dig i gang, har en allround hafflinger som...* fra Hestenettet, hvor *Karina* enten er subjekt eller en vokativ). Det gav i alt 1000 eksempler i KorpusDK, 5106 i Hestenettet og 1984 i LANCHART.

Alle tre datasæt er annoteret efter de samme overordnede kategorier: Subjekt (herunder foreløbige og formelle subjekter og passiverede objekter af typen *Barylerne blev døbt af ...*), Objekt (herunder subjektsprædikater og præpositionelle objekter af typen *Lars tænkte jeg på*), Adverbial og Nul. Vi har gennemlæst sætningerne i de tre datasæt, markeret det finitte verbum i ho-

vedsætningen og derefter annoteret elementet foran det finitte verbum ud fra de fire kategorier. Adverbialerne inkluderer alt fra enkeltordsadverbialer til sætningsformede adverbialer (Petersen 2023). Kategorien Nul inkluderer blandt andet *ja/nej*-spørgsmål, men også fx dagbogsagtige sætninger med underforstået subjekt, som dog primært optræder i Hestenettet. I (1)–(4) viser vi eksempler fra hver overordnet kategori. Vi har markeret det relevante finitte verbum med **fed** og elementet i F med understregning.

Subjekter

- (1) a. Der **er** intet til hinder for at begynde med Trains And Boats And Planes. (KorpusDK)
- b. Den 2. ridehjelm jeg har, **er** sådan en med ørebøffer på... (Hestenettet)
- c. ja ... øh vi **snakkede** jo lige om de der sociale medier ikke (LANCHART)

Objekter

- (2) a. Den tyske kaffe **har** han ikke rørt, han sidder tilbagelænet med armene over kors. (KorpusDK)
- b. Dem **solgte** jeg og købte tre nye, (...) (Hestenettet)
- c. ja hende **har** jeg snakket nok med.. . så vil jeg hh trods alt hellere ingen snakke med.. (LANCHART)

Adverbialer

- (3) a. I deres fem-fingrede kløer **havde** de køller, der var lavet af kraftige knogler. (KorpusDK)
- b. Alternativt **kan** du blnade [sic] høet med med halm og blande gulerødder i. (Hestenettet)
- c. hvis jeg er sammen med ældre mennesker **siger** jeg nok ikke så meget sgu . vel men eller om du sådan øh ja el- ja præcis i i forskellige situationer .. øh mm (LANCHART)

Nul

- (4) a. ”___ **Er** det whisky ”, spurgte hun. (KorpusDK)
- b. ___ **Glæder** mig til at se billeder, og vil også meget gerne høre om fødslen, (...) (Hestenettet)
- c. Men ___ **havde** du bil ja plus en arbejdsdag på otte timer (LANCHART)

2.2. Resultater

Der er interessante ligheder og forskelle i brugen af de elementer, som kan relateres til den form for sprog, der primært findes i KorpusDK, Hestenettet og LANCHART (henholdsvis redigeret skrift, uformel skrift og talesprog), især i fordelingen af subjekter og objekter i F. Fordelingen af de fire kategorier i vores korpusundersøgelse minder i nogen grad om det mønster, man har fundet tidligere (fx Mikkelsen 2015 og Puggaard 2019), om end vi kan konstatere en interessant variation på tværs af de tre korpusser. Generelt ser vi, at subjekter er den hyppigst forekommende kategori i F i alle tre korpusser, se Tabel 1. I KorpusDK er andelen af subjekter (67,3%) i F højere end i Hestenettet (hvor de udgør 58,9%), hvor de er mere frekvente end i LANCHART (53,4%). Det er værd at bemærke, at andelen af subjekter i F i Hestenettet er på samme niveau som i KorpusDK, hvis man lægger nulusbjekterne i 1., 2. og 3. person (396, se Tabel 5) til subjektskategorien, nemlig 66,6%.

I skriftsprogskorpusserne KorpusDK og Hestenettet er objektet markant mindre hyppigt i F (henholdsvis 3,2% og 4,8%) end i LANCHART (16,2%). Andelen af adverbialer er nogenlunde konstant på tværs af de tre korpusser (17,3%-27,7%), men ser ud til at dale i frekvens som funktion af faldende formalitetsniveau. I KorpusDK er andelen af tomme F meget lav (1,8%), mens den i Hestenettet og LANCHART er mere end seks gange højere, hvilket stemmer overens med, at der i disse korpusser bliver stillet flere *ja/nej*-spørgsmål og droppet subjekter. Dette mønster kunne indikere, at kohæsion i redigeret skrift primært etableres ved at at placere subjekter i F, mens fremflytning af objekter prioriteres i højere grad i talesprog.

	KorpusDK		Hestenettet		LANCHART		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Subjekt	673	67,3	3005	58,9	1059	53,4	4737	58,6
Adverbial	277	27,7	1126	22,0	343	17,3	1745	21,6
Objekt	32	3,2	245	4,8	321	16,2	598	7,4
Nul	18	1,8	730	14,3	261	13,2	1010	12,5
Alle	1000	100,0	5106	100,0	1984	100,0	8090	100,0

Tabel 1: Fordelingen af kategorierne *Subjekt*, *Adverbial*, *Objekt* og *Nul* i F på tværs af KorpusDK, Hestenettet og LANCHART.

Det måske mest bemærkelsesværdige mønster her er givetvis forskellen i fordelingen af subjekt og objekt i KorpusDK og LANCHART. Hvorfor skulle redigeret skriftsprog i højere grad være præget af subjekter i F, mens talesproget i højere grad placerer et objekt i den sætningsposition? For at prøve at få en bedre forståelse af, hvad der kunne ligge til grund for dette mønster, kiggede vi nærmere på, hvilke typer af subjekter og objekter, der rent faktisk står i F.

2.3. *Fordeling inden for kategorierne*

Subjekterne er underinddelt som fulde nominaler, pronominale subjekter, *hv*-subjekter og ekspletive subjekter, som dækker både foreløbige og formelle subjekter, herunder kløvnings-*det*. I vores sammenligning på tværs af de tre korpusser (se Tabel 2) ser det ud til, at placering af subjekter, der er fulde nominaler (fx *Manden med hatten løb*), er mere hyppig i KorpusDK, dvs. i et korpus, der bærer præg af at være mere redigeret skriftsprog. Herimod ser placeringen af pronominale subjekter i F (fx *Jeg løb*) ud til at være hyppigere i Hestenettet og i LANCHART, som i højere grad indeholder uredigeret/uformelt sprog, henholdsvis skrift- og talesprog. Ligesom i Puggaards (2019) undersøgelse er en forholdsvis stor andel af subjekterne et *det* i talesprogskorpusset LANCHART (faktisk hele 30,7%). Et andet bemærkelsesværdigt fund er, at der er meget få subjektsspørgeord i F, på tværs af alle tre korpusser:

	KorpusDK		Hestenettet		LANCHART		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Subjekt	381	56,6	750	25,0	102	9,6	1233	26,0
Subjekt-pron	181	26,9	1827	60,8	601	56,8	2609	55,1
Subjekt- <i>hv</i>	3	0,4	15	0,5	5	0,5	23	0,5
Subjekt-ekspl	108	16,0	413	13,7	351	33,1	872	18,4
Alle	673	100,0	3005	100,0	1059	100,0	4737	100,0

Tabel 2: *Fordelingen af fulde nominaler, pronominer, spørgeord og ekspletiver (formelle og foreløbige subjekter) inden for kategorien Subjekt i F*

Objekterne er inddelt overordnet i fulde nominaler, pronominale objekter og *hv*-objekter, se Tabel 3. Objekter, som er fulde nominalled, optræder langt oftere i F i KorpusDK, lidt mindre hyppigt i Hestenettet og for-

holdsvist sjældent i LANCHART. Derimod ser det ud til, at pronominale objekter placeres i F hyppigst i LANCHART, dvs. i talesprogskorpusset. Sidst men ikke mindst er andelen af objekter, som er spørgeord, højere i de to uformelle korpusser, dvs. både Hestenettet og LANCHART, som jo rummer en interaktionsdimension, der givetvis ikke i så høj grad bliver foldet ud i KorpusDK.

	KorpusDK		Hestenettet		LANCHART		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Objekt	17	53,1	76	31,0	18	5,6	111	18,6
Objekt-pron	10	31,3	90	36,7	203	63,2	303	50,7
Objekt- <i>hv</i>	5	15,6	79	32,2	100	31,2	184	30,8
Alle	32	100,0	245	100,0	321	100,0	598	100,0

Tabel 3: Fordelingen af fulde nominaler, pronominer og spørgeord inden for kategorien Objekt i F

Som vist i Tabel 4 nedenfor er adverbialerne inddelt i adverbier (typisk enkeltordsadverbialer som *nu* eller *imidlertid* og større adverbialled, som ikke falder under nogen af de andre kategorier), *hv*-adverbier, adverbialle præpositionsforbindelser, adverbielle ledsætninger, adjektiviske adverbialer (herunder frie prædikativer) og nominale adverbialer. Adverbialer, som også udgør en væsentlig del af de elementer, der står i F, optræder i en relativt stabil andel på tværs af de tre korpusser, men vi ser en interessant forskel i typen af adverbialer, der står i F. I LANCHART, som repræsenterer talesprog, fremrykkes enkle adverbier som *faktisk*, *så* og *nu* oftere. I modsætning hertil ser vi i KorpusDK og Hestenettet en højere andel af længere og mere komplekse adverbialer, såsom præpositionsforbindelser (fx *i morgen*) eller betingelsessætninger (fx *hvis det regner*), hvilket muligvis kunne være et resultat af, at skrift – især redigeret skrift – ikke er underlagt de samme arbejdshukommelsesbegrænsninger som talesproget. Dette mønster understøtter ligeledes ideen om, at kompleksiteten af det syntaktiske element påvirker, hvordan det placeres i F, afhængigt af både formalitet og modalitet (talt vs. skrevet sprog). Endelig, som vi har set med de andre kategorier, er der i det hele taget meget få spørgsmål, men flest i LANCHART:

	KorpusDK		Hestenettet		LANCHART		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Adverbium [-hw]	91	32,9	508	45,1	244	71,1	843	48,3
Adverbium [+hw]	5	1,8	50	4,4	34	9,9	89	5,1
Adv. præp.forbindelse	92	33,2	204	18,1	16	4,7	312	17,9
Adverbiel ledsætning	75	27,1	327	29,0	40	11,7	442	25,3
Adjektivisk adv.	5	1,8	0	0,0	0	0,0	5	0,3
Nominal adv.	9	3,2	37	3,3	9	2,6	55	3,2
Alle	277	100,0	1126	100,0	343	100,0	1746	100,0

Tabel 4: Fordelingen af adverbialtyper i F: Ikke-spørgende adverbier ([–hw], fx heldigvis), spørgende adverbier ([+hw], fx hvornår), adverbielle præpositionsforbindelser, adverbielle ledsætninger, adjektiviske adverbialer og nominale adverbialer.

En anden væsentlig observation er fordelingen af tomme F (Tabel 5), som er markant forskellig mellem de tre korpusser. Nul-elementerne er inddelt i *ja/nej*-spørgsmål (Nul-*ja/nej*), første-, anden- og tredjeper- sons-nul-elementer (hhv., Nul-1P, Nul-2P og Nul-3P) og imperativer (Nul-Imperativ). I KorpusDK er andelen af tomme F meget lav, mens den i Hestenettet og LANCHART er betydeligt højere. Denne forskel peger på, at der i de uformelle korpusser er en højere hyppighed af *ja/ nej*-spørgsmål eller udeladelser af subjektet, hvilket er et karakteristisk træk ved interaktive og spontane samtaler (se fx Puggaard 2018). Dette understøttes af, at talesprogskorpusset LANCHART har den højeste andel af tomme F, mens KorpusDK, der er præget af redigeret skriftsprog, har langt færre:

	KorpusDK		Hestenettet		LANCHART		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Nul- <i>ja/nej</i>	11	61,1	191	26,2	214	82,0	416	41,2
Nul-1P	0	0,0	365	50,0	12	4,6	377	37,4
Nul-2P	0	0,0	1	0,1	0	0,0	1	0,1
Nul-3P	3	16,7	30	4,1	5	1,9	38	3,8
Nul-Imperativ	4	22,2	143	19,6	30	11,5	177	17,5
Alle	18	100,0	730	100,0	261	100,0	1009	100,0

Tabel 5: Fordelingen af tomt F: *Ja/nej*-spørgsmål, implicitte subjekter i 1., 2. og 3. person og imperativer.

3. Hvad fortæller korpusdata os om F's rolle?

Ikke uventet er der på tværs af de tre korpusser flere deklarative (91,2%) end interrogative sætninger (8,8%), hvoraf 58,4% er *ja/nej*-spørgsmål, resten *hv*-spørgsmål, se tabel 6. Selvom den relative fordeling af hhv. spørgsmål versus ikke-spørgsmål (deklarativ > interrogativ) og spørgsmålstyper (*ja/nej* > adverbial-*hv* > objekt-*hv* > subjekt-*hv*) er den samme i de tre korpusser, er der også forskel: Procentvist er der mere end dobbelt så mange spørgsmål i LANCHART (17,8%) som i Hestenettet (6,6%), hvor der er næsten tre gange så mange som i KorpusDK (2,4%). Jo mindre formelt sproget er, jo flere spørgsmål.² (Omvendt er der procentvist væsentlig flere subjekt- og adverbielle *hv*-spørgsmål i KorpusDK end i de to andre korpusser, men det er baseret på meget få eksempler.)

	KorpusDK		Hestenettet		LANCHART		Total	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Deklarativ	976	97,6%	4771	93,4%	1631	82,2%	7378	91,2%
Interrogativ	24	2,4%	335	6,6%	353	17,8%	712	8,8%
<i>Ja/nej</i> -spørgsmål	11	45,8%	191	57,0%	214	60,6%	416	58,4%
Adverbial- <i>hv</i>	5	20,8%	50	14,9%	34	9,6%	89	12,5%
Subjekt- <i>hv</i>	3	12,5%	15	4,5%	5	1,4%	23	3,2%
Objekt- <i>hv</i>	5	20,8%	79	23,6%	100	28,3%	184	25,8%

Tabel 6: Fordelingen af deklarative og interrogative sætninger, og af de forskellige typer spørgsmål.

Hansen & Heltofts (2011) påstand om, at F's primære funktion er at fungere som illokutionær ramme for sætningen, er ikke en teoretisk betragtning, der kan testes i nærværende undersøgelse. F bruges ganske givet også til at markere illokutionær ramme, men i næsten 92% af tilfældene udfyldes F med en ikke-spørgende konstituent. Konstituenten i F bruges ofte til at "sætte scenen" for sætningsindholdet, og det stemmer overens med den i litteraturen påståede tendens til at vælge konstituenten, der er med til at klargøre forholdet mellem den aktuelle sætning og den forudgående diskurs. En af F's væsentligste funktioner ser dermed ud til at være at styre og strukturere diskursen, om end det er uklart, hvordan denne "iscenesættelse" stemmer overens med de informationsstrukturel-

2 For LANCHART's vedkommende er det ret oplagt med spørgsmål, eftersom det i stor stil er baseret på sociolingvistiske interviews hvor en feltarbejder spørger, og informant(er) svarer.

le overvejelser, der er blevet gjort angående sætningens første position (jf. Puggaard 2018).

Subjektet er som nævnt tidligere blevet beskrevet som det umarkerede valg til F (fx Nielsen 1975; Heltoft 1986), og vores korpusundersøgelse ser ud til at understøtte denne antagelse, i og med at det er subjektet, vi finder sætningsinitialt i præcis to tredjedele af tilfældene i KorpusDK. Det er dog værd at bemærke, at der også er en bemærkelsesværdig variation at finde: I LANCHART var F udfyldt af subjektet i lidt mere end halvdelen af tilfældene. En anden betydningsfuld forskel mellem korpusserne er, at subjekterne og objekterne i KorpusDK fortrinsvist er fulde nominaler, mens de i LANCHART primært er pronominer. I Hestenettet er de til gengæld nogenlunde ligeligt fordelt. Dette kunne måske indikere en præference for lette konstituenten i F i talesprog. Det skyldes muligvis kommunikationssituationen, eftersom diskursrummet i samtaler nok er mere indforstået, og man derfor ikke behøver at pensle alting ud i samme grad.³

En vigtig pointe i vores undersøgelse er forskellen mellem redigeret skrift, uformelt skriftsprog og talesprog. KorpusDK repræsenterer et mere formelt og redigeret skriftsprog, Hestenettet uformelt og uredigeret skriftsprog, mens LANCHART indeholder talesprog. Denne forskel er tydelig i vores resultater, og på næsten alle de parametre, vi har undersøgt, er Hestenettet faldet ud et sted mellem KorpusDK og LANCHART. Man kunne på den baggrund være tilbøjelig til at antage, at Hestenettet er et sted midt imellem skriftsprog og talesprog (jf. fx Baron 2009) eller måske indeholder en form for *netspeak* (Crystal 2011). Dette argumenterer Jensen (2014) dog imod, idet hun mener, at der i denne form for konceptualisering af en ny form for hybrid modalitet er tale om en ”kategorisammenblanding”, der ikke tager højde for den fysisk-materielle dimension af skrift og tale på den ene side og formalitets- eller intimitetsgrader på den anden. Denne forveksling mener hun sandsynligvis har basis i, at skriftsproget i flere århundreder har været karakteriseret ved at være ”formelt”, ”distanceret” og ”planlagt”, modsat talesproget (Jørgensen 1999), og at disse karakteristika er under forandring. Ifølge Jensen (2014) er en af de afgørende forskelle mellem de to modaliteter, at der er en forskydning i tid mellem afsendelse og modtagelse af kommunikation. Hun bruger diasystemets kategorier (Koch & Oesterreicher 1990) til at redegøre for, hvordan skriftsprog kan indeholde træk, som vi normalt forbinder med

3 Tak til Eva Skafte Jensen for denne pointe.

talesproget, herunder dimensioner vedrørende kommunikationssituation, socialt hierarki og sociolingvistiske variable. I forhold til begge disse parametre er Hestenettet udpræget uformelt, og det er givetvis denne manglende formalitet, der ser ud til at give os syntaktiske mønstre, der nærmer sig det talesprog, man ser i LANCHART.

Resultaterne af vores korpusundersøgelse understreger vigtigheden af at anvende korpusdata med omtanke, da mønstrene for sprogbrug kan variere betydeligt afhængigt af både form og kontekst. Det er derfor nødvendigt at tage højde for, hvilken type korpus man arbejder med, og hvordan dette kan påvirke de konklusioner, man drager om syntaktisk struktur. Næste trin i vores undersøgelse af F er at analysere sætningerne fra nærværende studie igen med henblik på at få et overblik over den informationsstrukturelle status, som elementet i F har.

4. Konklusion

Ligesom tidligere korpusundersøgelser har vi fundet, at den mest frekvente funktion i F er subjektet, og det vel at mærke på tværs af tre korpusser, der varierer i forhold til modalitet og formalitetsniveau. Dernæst kommer adverbialer, efterfulgt af objekter og tomt F. Der er tydelige forskelle i fordelingen af syntaktiske elementer som subjekt, objekt og adverbial i F afhængigt af korpus. I talesprog ser pronominaler subjekter og objekter samt adverbialer ud til at være mest frekvente i F, mens præpositionsforbindelser og adverbielle ledsætninger optræder hyppigere sætningsinitialt i skrift. Tomt F er forholdsvist sjældent i KorpusDK, men optræder ganske ofte i det uformelle skriftsprogskorpus Hestenettet og talesprogskorpuset LANCHART. Dette understreger, at korpusser ikke blot er generelle repræsentationer af sprogbrug, men at deres indhold er tæt knyttet til den kontekst, hvori de er blevet optaget. Desuden ser modalitet og formalitetsniveau ud til at have indflydelse på længden på det fremrykkede led. I skrift ser der ud til at være en tendens til mere tunge led i F end man finder i talesprog, men det vil fremtidig forskning vise.

Disse forhold tyder på, at pragmatiske og stilistiske krav i de to modaliteter påvirker den grammatiske struktur, og at sprogbrug i tale og skrift kan følge forskellige syntaktiske mønstre, og at det derfor er nødvendigt at tage højde for både formalitetsniveau og modalitet, når man analyserer korpusdata. Samlet set understreger disse fund vigtigheden af at vælge korpusser med omhu, når man arbejder med korpusdata. Korpusfrekvenser bør ikke bruges som den eneste metode til at formulere

teorier om sprog, men snarere som et supplement til mere nuancerede analyser, der også tager hensyn til de kontekstuelle forskelle mellem tale og skrift.

Om forfatterne

Anne Mette Nyvad, ph.d., lektor, Institut for Kommunikation og Kultur, Afdeling for Engelsk, Aarhus Universitet.

Katrine Rosendal Ehlers, ph.d., studielektor, Institut for Kommunikation og Kultur, Afdeling for Engelsk, Aarhus Universitet.

Ken Ramshøj Christensen, ph.d., lektor, Institut for Kommunikation og Kultur, Afdeling for Engelsk, Aarhus Universitet.

Litteratur

Baron, Naomi (2009): The Myth of Impoverished Signal: Dispelling the Spoken Language Fallacy for Emoticons in Online Communication. I: *Electronic emotion. The mediation of emotion via information and communication technologies*. Jane Vincent & Leopoldina Fortunati (red.). Bern: Peter Lang, 107–135.

Basbøll, Hans (1976): Is an integration of Diderichsen's positional analysis of Danish sentences in a transformational-generative framework feasible? I: *Papers from the Third Scandinavian Conference of Linguistics, Hanaasaari, October 1-3, 1976*. Fred Karlsson (red.). Turku: Academy of Finland, 27–38.

Borin, Lars, Markus Forsberg & Johan Roxendal (2012): Korp – the Corpus Infrastructure of Språkbanken. I: *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA, 474–78.

Brøcker, Karen Kiil, Magnus Glenvad Tind Hamann, Maria Jørgensen, Simon Bierring Lange, Nicholas Hedegaard Mikkelsen & Jakob Steensig (2012): Samtalesprogets grammatik. Fire fænomener og nogle metodiske overvejelser. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 42, 10–40. <https://doi.org/10.7146/nys.v42i42.13672>

Chafe, Wallace L. (1976): Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. I: *Subject and topic*. Charles Li (red.). New York: Academic Press, 25–55.

Christensen, Ken Ramshøj (2005): *Interfaces. Negation – Syntax – Brain*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

- Christensen, Ken Ramshøj, Johannes Kizach & Anne Mette Nyvad (2013): Escape from the island: Grammaticality and (reduced) acceptability of wh-island violations in Danish. *Journal of Psycholinguistic Research* 42, 51–70. <https://doi.org/10.1007/s10936-012-9210-x>
- Christensen, Ken Ramshøj & Anne Mette Nyvad (2014): On the nature of escapable relative islands. *Nordic Journal of Linguistics* 37, 29–45. <https://doi.org/10.1017/S0332586514000055>
- Christensen, Ken Ramshøj & Anne Mette Nyvad (2022): The island is still there: Experimental evidence for the inescapability of relative clauses in English. *Studia Linguistica* 76, 684–708. <https://doi.org/10.1111/stul.12192>
- Crystal, David (2011): *Internet Linguistics – a Student Guide*. London: Routledge.
- Diderichsen, Paul (1936): Prolegomena til en metodisk dansk Syntax. I: *Forhandlinger paa det ottende nordiske Filologmøde i København den 12-14 August 1935*. Ebbe Spang-Hanssen, Viggo Brøndal & Johannes Brøndum-Nielsen (red.). København: J. H. Schultz Forlag, 41–46.
- Diderichsen, Paul (1946): *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal.
- Diderichsen, Paul (1962): *Elementær dansk grammatik*, 3. udgave. København: Gyldendal.
- Diderichsen, Paul (1966): Sætningsleddene og deres stilling tredive år efter. I: *Helhed og struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger*. Anders Bjerrum, Henning Spang-Hansen, Eli Fischer-Jørgensen & Knud Togeby (red.). København: G.E.C. Gads Forlag, 364–386.
- Ehlers, Katrine Rosendal (2024): *Sin* og *deres* med flertalsantecedenter i KorpusDK. *NyS, Nydanske Sprogstudier*, 1(66), 66–100. <https://doi.org/10.7146/nys.v1i66.146748>
- Engdahl, Elisabet (1997): Relative clause extraction in context. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 60, 51–79.
- Erteschik-Shir, Nomi (2007): *Information Structure. The Syntax-Discourse Interface*. Oxford: Oxford University Press.
- Firbas, Jan (1985): Thoughts on functional sentence perspective, intonation and emotiveness. *Brno Studies in English* 16, 11–48.
- Gabelentz, Georg von der (1869): Ideen zu einer vergleichenden Syntax. Wort- und Satzstellung. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* 6, 376–384.

- Gregersen, Frans, Marie Maegaard & Nicolai Pharaos (2014): The Lanchart Corpus. I: *The Oxford Handbook of Corpus Phonology*. Jacques Durand, Ulrike Gut & Gjert Kristoffersen (red.). Oxford: Oxford University Press, 534–545. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780199571932.013.007>
- Hansen, Aage (1933): *Sætningen og dens led i moderne dansk*. København: Arnold Busck.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det danske sprog*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Harder, Peter & Signe Poulsen (2001): Editing for speaking: First position, foregrounding and object fronting in Danish and English. *Ikonicitet og struktur*. København: Københavns Universitet, 1–22.
- Heltoft, Lars (1986): Topologi og syntaks. En revision af Paul Diderichsens sætningsskema. *Nydanske studier & Almen kommunikationsteori* 16/17, 105–130.
- Heltoft, Lars (1992): The topology of verb second and SVO languages. A study in the sign functions of word order. I: *Word order. Two studies on central issues in the syntax of Danish and French*. Michael Herslund (red.). København: Handelshøjskolens Forlag, 13–64.
- Jensen, Eva Skafte (2000): *Danske sætningsadverbialer og topologi i diakron belysning*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.
- Jensen, Eva Skafte (2014): Tale er tale, skrift er skrift. Om skriftsproget i de nye medier. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 46, 11–38. <https://doi.org/10.7146/nys.v46i46.17523>
- Jørgensen, Keld Gall (1999): *Stilistik. Håndbog i tekstanalyse*. København: Gyldendal.
- Jørgensen, Henrik (2016): Doubling left syntactic positions in Danish. I: *Let us have articles betwixt us. Papers in historical and comparative linguistics in honour of Johanna L. Wood*. Sten Vikner, Henrik Jørgensen & Elly van Gelderen (red.). Aarhus: Aarhus Universitet, 281–298.
- Jørgensen, Henrik (2000): *Indføring i dansk syntaks*. Kompendium, Aarhus Universitet.
- Jørgensen, Henrik (2021): *Indføring i dansk syntaks*. Kompendium, Aarhus Universitet.
- Kilgariff, Adam, Pavel Rychlý, Pavel Smrž & David Tugwell (2004): The Sketch Engine. *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*, 105–16.

- Kilgariff, Adam, Vít Baisa, Jan Bušta, Miloš Jakubiček, Vojtěch Kovář, Jan Michelfeit, Pavel Rychlý & Vít Suchomel (2014): The Sketch Engine: Ten Years On. *Lexicography* 1, 7–36.
- Koch, Peter & Wulf Oesterreicher (1990): *Gesprochene Sprache in der Romania: Französisch, Italienisch, Spanisch*. Tübingen: Niemeyer.
- Lambrecht, Knud (1994): *Information structure and the sentence form. Topic, focus, and the mental representations of discourse referents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Los, Bettelou (2009): The consequences of the loss of verb-second in English: information structure and syntax in interaction. *English Language & Linguistics* 13(1), 97–125. <https://doi.org/10.1017/S1360674308002876>
- Mathesius, Vilém (1929): Zur Satzperspektive im modernen Englisch. *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 155, 202–210.
- Mikkelsen, Kristian (1911): *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Mikkelsen, Line (2010): On what comes first in a verb-second language. Ms. UC Berkeley.
- Mikkelsen, Line (2015): VP anaphora and verb-second order in Danish. *Journal of Linguistics* 51(3), 595–643. <https://doi.org/10.1017/S0022226715000055>
- Nielsen, Niels Åge (1975): Om anvendelsen af to forskellige modeller på dansk sætningsbygning. I: *At færdes i sproget. Iagttagelser og synspunkter*. København: Dansk Sprognævn, 139–150.
- Nyvad, Anne Mette, Christiane Müller & Ken Ramshøj Christensen (2022): Too true to be good? The non-uniformity of extraction from adjunct clauses in English. *Languages* 7, 244. <https://doi.org/10.3390/languages7040244>
- Petersen, Jan Heegård (2023): En kvantitativ-distributionel syntaktisk analyse af ekstraposition til venstre. *NyS, Ny Forskning i Grammatik* 30, 201–218. <https://doi.org/10.7146/nfg.v1i30.137961>
- Petersen, Jan Heegård (2024): Folk de bliver jo dummere jo mere de får at drikke – Om nominaler som løst fundament. *Danske Talesprog* 23–24, 15–44.
- Poulsen, Mads (2005): *Sentence processing and grammaticality in functional linguistics: extraction in Danish as an example*. Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet.

- Puggaard, Rasmus (2018): The function of the foundation field in Danish talk-in-interaction. On the intersection of information structure, interactional organization and syntactic coding. *Speciale*, Aarhus Universitet.
- Puggaard, Rasmus (2019): Flexibility of frequent clause openers in talk-in-interaction: *Det* ‘it, that’ and *så* ‘then’ in the prefield in Danish. *Nordic Journal of Linguistics* 42, 291–327. <https://doi.org/10.1017/S0332586519000088>
- Python Software Foundation (2016): *Python* (3.5.2). <https://www.python.org/downloads/release/python-352/>
- Schwartz, Bonnie D. & Sten Vikner (1989): All Verb Second Clauses are CPs. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 43, 27–49.
- Strømberg-Derczynski, Leon m.fl. (2021): The Danish Gigaword Corpus. I: *Proceedings of the 23rd Nordic Conference on Computational Linguistics (NoDaLiDa)*. Simon Dobnik & Lilja Øvrelid (red.). Linköping: Linköping University Electronic Press, 413–421.
- Togeby, Ole (2003): *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. Aarhus: Academica.
- Tomlin, Russell S. (1986): *Basic Word Order: Functional Principles*. London & Sydney: Croom Helm.
- Travis, Lisa (1984): *Parameters and Effects of Word Order Variation*. Ph.d.-afhandling, MIT.
- Vikner, Sten & Henrik Jørgensen (2017): En formel vs. en funktionel tilgang til dansk sætningsstruktur. *NyS, Nydanske Sprogstudier* 52-53, 135–168. <https://www.nys.dk/article/view/24954>
- Zwart, Jan-Wouter (1991): Clitics in Dutch: Evidence for the position of INFL. *Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik* 33, 71–92.

”Nu lagde Politiet deres raa Hænder paa Marietta.” Om valget mellem singularis og pluralis i forbindelse med kollektiver.

Jørgen Schack & Eva Skaft Jensen

Abstract

This paper concerns so-called collective nouns in Danish, i.e. nouns such as *befolkning* ‘population’, *familie* ‘family’, *hold* ‘team’, *par* ‘pair’, *regering* ‘government’. Due to their semantics, they can govern elements in the singular, as well as elements in the plural. We present the results of two empirical studies on the use of the possessive pronouns *sin*, *sit*, *sine*, *dens*, *dets* ‘its’ (sg.), and *deres* ‘their’ (pl.) in connection with a range of different collectives. The results indicate that the choice between singular and plural forms is partly contextually, partly lexically determined. We also analyze our results in terms of the concept of “low” versus “high member-level accessibility” (Joosten et al. 2007), and the concepts of “animacy” (Corbett 2000) and “empathy” (Langacker 1987b).

Nøgleord

kollektiver, dansk, numerusstyring, individniveau, animathed

1. Indledning

Emnet for denne artikel er substantiver af den type som traditionelt kaldes *kollektiver* eller (især i ældre fremstillinger) *samlingsnavne* (jf. fx Aa. Hansen 1965: 73; E. Hansen 1993: 75), dvs. substantiver som fx *befolkning*, *familie*, *hold*, *par*, *regering*. Kollektiverne er kendetegnet ved at have en tosidet semantik, idet man både kan opfatte et kollektivs referent som ’en enhed (der består af flere individer)’ og som ’en flerhed af individer (der indgår i en enhed)’. Som følge af denne semantiske tosidethed kan kollektivernes

morfologiske singularisformer både tilknytte elementer som forudsætter at de semantisk er singularis, jf. (1), og elementer som forudsætter at de semantisk er pluralis, jf. (2).

- (1) Superligaklubben Lyngby henter islandsk forstærkning inden forårssæsonen, hvor **holdet** skal slås for **sin** eksistens i den bedste række. (Berlingske.dk 2023)
- (2) Efter at Spaniens kvindelandshold søndag vandt VM, kyssede Rubiales spilleren Jennifer Hermoso på læberne, da **holdet** skulle have **deres** medaljer efter den store triumf. (Berlingske.dk 2023)

I tilfælde som (1) og (2) er det tænkeligt at konteksten har spillet en rolle for valget af henholdsvis singularis (*sin*) og pluralis (*deres*): I (1) er det enhedens (snarere end individernes) eksistens i den bedste række som er på spil; i (2) skal hvert individ i enheden have overrakt en medalje. I mange andre tilfælde synes valget mellem pluralis og singularis dog at være bestemt af det enkelte kollektiv snarere end af den kontekst ordet optræder i (jf. nedenfor).¹

Alle kollektiver er semantisk tosidede, og det er derfor ikke fyldestgørende at beskrive dem som ”substantiver der altid betegner en flerhed” (Hansen & Heltoft 2011: 451). En beskrivelse som hævder det modsatte, er selvfølgelig heller ikke tilfredsstillende, fx ”substantiv, der betegner en som enhed opfattet flerhed” (Ordbog over det danske Sprog, opslagsordet 1. *Kollektiv*). Kollektivernes stammer er som nævnt både singularis og pluralis i semantisk henseende.

Nogle kollektiver forbindes imidlertid typisk med elementer som signalerer singularisbetydning, mens andre typisk forbindes med elementer som signalerer pluralisbetydning. I afsnit 4.5. fremlægger vi resultaterne af to empiriske undersøgelser af brugen af possessiverne *sin* (*sit*, *sine*), *dens*, *dets* (singularis) og *deres* (pluralis) i tilknytning til en række forskellige kollektiver. Vi har undersøgt sprogbrugen i et nutidigt aviskorpus og i et romankorpus

¹ Det skal dog bemærkes at der derudover kan findes tilfælde som vanskeligt kan forklares med henvisning til kontekstuelle eller leksikalske forhold, men som tyder på en vis grad af mere eller mindre vilkårlig numerusvariation, fx (...) *at Oleksandra Sjenkevytja (...) takkede den danske befolkning for dens støtte til Ukraine* (Information.dk 2023) overfor *Den russiske leder takker befolkningen for deres patriotisme under revolten* (Information.dk 2023). En sådan tilsyneladende vilkårlig variation kan vi kun forklare med henvisning til kollektivernes generelle semantiske tosidethed.

som omfatter perioden 1870-1899. Resultaterne af vores undersøgelser stemmer i store træk overens med resultaterne af en undersøgelse af nederlandske kollektiver (Joosten et al. 2007). I den sidstnævnte undersøgelse konkluderes det at nogle kollektiver, fx *regering* ('regering'), i semantisk henseende snarest er singularis, mens andre, fx *echtpaar* ('ægtepar'), snarest er pluralis. Sådanne semantiske forskelle skyldes ifølge Joosten et al. at nogle kollektiver har et (kognitivt) svært tilgængeligt individniveau ('low member level accessibility') og derfor især kalder på en kollektiv tolkning ('enhedstolkning'), mens andre kollektiver har et let tilgængeligt individniveau ('high member level accessibility') og derfor især kalder på en distributiv tolkning ('flerhedstolkning'). I afsnit 5.1. og 5.2. diskuterer vi resultaterne af vores undersøgelser med udgangspunkt i bl.a. Joosten et al. 2007.

2. Den traditionelle norm

Den traditionelle norm har krævet singularis i elementer som er knyttet til kollektiver, jf. E. Hansen (1993: 76): "I det korrekte sprog² er mekanisk overensstemmelse ental – ental og flertal – flertal vigtigere end præcision i betydningen. Til et navneord i ental skal altså svare stedord og tillægsord i ental, og flertal må ikke forekomme: *personalet er tit uberegneligt i sine reaktioner.*" Ifølge Aa. Hansen (1965: 73) er "entalskongruensen [i almindelighed] den normale og det i skriftsprog eneste brugelige, medens flertalskongruensen tilhører talesproget." En undtagelse er Oxenvad (1974: 30), som uden forbehold anfører at man sætter "omsagnsleddet i ental, hvis der tænkes på helheden, men i flertal, hvis der mere tænkes på de enkelte individer."

Brugen af former som afspejler en distributiv tolkning af kollektiver, kan føres langt tilbage. Her følger et par eksempler fra 1800-tallet:

- (3) Da **Politiet** vilde føre ham i Fængsel, fandt **de** ham liggende foran den gamle Ovn. (Bergsøe: Fra den gamle Fabrik, 1869).
- (4) Nu lagde **Politiet deres** raa Hænder paa Marietta (F.T. (pseudonym): Tugthusfangen Hannibal og den smukke Rosalie, 1883).

Men brugen af semantisk motiverede pluralisformer forekom også før 1800-tallet. Mikkelsen (1911: 211) anfører et eksempel fra Holberg

2 Med "det korrekte sprog" henviser Erik Hansen her til den normative traditions opfattelse af hvad der tæller som "korrekt" dansk, ikke til sin egen opfattelse af hvad der er godt og naturligt dansk.

(Mascarade, 1724): ”*Ungdommen vænnes ... til at blive haardføre*,” og der kan muligvis findes betydelig ældre eksempler.

Den normative traditions modstand mod at lade distributiv tolkning af kollektiver komme til udtryk i den syntaktiske kontekst har normalt kun omfattet konstruktioner af de typer som er eksemplificeret ovenfor, nemlig konstruktioner med adjektiviske prædikativer, anaforiske pronomener og possessiver. Os bekendt har ingen frarådet at lade kollektiver optræde i kontekster som de nedenstående:

- (5) I mellemtiden havde **politiet omringet** banken, og nysgerrige var strømmet til. (Information.dk 2023)
- (6) Hun husker, hvordan **familien skændtes** nærmest dagen lang. (JyskeVestkysten 2023)
- (7) **Parret drev i fællesskab** gården med stor flid. (JyskeVestkysten 2017)

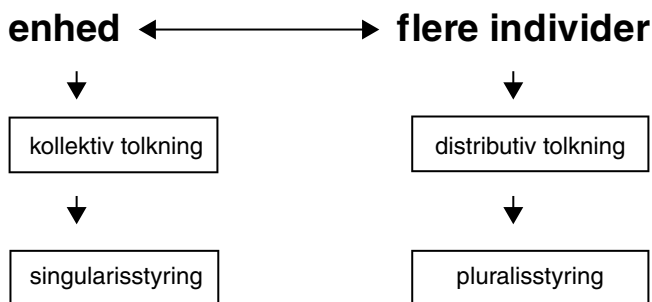
Verber som *omringe*, *skændes* og en ordforbindelse som *i fællesskab* kræver et nominal som betegner ’mere end én’, eller en konstruktion med konsubjekt: **Betjenten omringede banken*; **Han drev gården i fællesskab* (men med konsbjekt: *Han drev gården i fællesskab med sin kone*). (5)-(7) er eksempler på *indholdssyntaktisk rektion*, dvs. det forhold at ”et element stiller grammatiske krav til sin styrelses semantik” (Hansen & Heltoft 2011: 104).

3. Semantisk motiveret styring

Valget mellem singularis- og pluralisformer i forbindelse med kollektiver er altså eksempler på semantisk motiveret styring. Som det er fremgået af det ovenstående, kan kollektivets semantik både motivere singularisstyring og pluralisstyring, og derfor er det i denne sammenhæng ikke hensigtsmæssigt at reservere betegnelsen *semantisk kongruens* (jf. fx Åfarli & Vangsnes 2020: 537) til brugen af tilknyttede pluralisformer:

Ettersom betydningen både inneholder et entalls- og et flertalls-element, kan en argumentere for at entallskongruens er like ’semantisk’ som flertallskongruens. At entallskongruens også har formell motivasjon, mens flertallskongruens mangler slik motivasjon, er en annen sak. (Nesset, Enger & Janda 2022: 125)

Som Nessel, Enger & Janda gør opmærksom på, har singularisstyring ("entallskongruens") – i modsætning til pluralisstyring ("flertallskongruens") – også "formell motivasjon," og vi kan derfor strengt taget ikke vide om tilknyttede singularisformer faktisk er semantisk motiverede, eller om de blot afspejler en traditionel "mekanisk overensstemmelse ental – ental" (jf. afsnit 2.). Men som det vil fremgå af afsnit 4.5., har vi ved de fleste af de undersøgte kollektiver overvejende eller altovervejende fundet singularisstyring, hvorimod kun få kollektiver overvejende eller altovervejende viser pluralisstyring. Konteksten kan afgjort spille en rolle for valget mellem singularis og pluralis, men det er svært at forestille sig at et flertal af kollektiverne overvejende optræder i kontekster som motiverer singularisstyring, mens en mindre del overvejende optræder i kontekster som motiverer pluralisstyring. Meget tyder derfor på at der i høj grad er tale om leksikalsk betingede forskelle (jf. afsnit 1.), forstået sådan at nogle kollektiver især lægger op til en kollektiv tolkning, der syntaktisk ytrer sig ved singularisstyring, mens andre kollektiver især lægger op til en distributiv tolkning, der syntaktisk ytrer sig ved pluralisstyring, jf. figur 1.

Figur 1

4. To empiriske undersøgelser

I dette afsnit fremlægger vi resultaterne af to empiriske undersøgelser af brugen af possessiverne *sin* (*sit*, *sine*), *dens*, *dets* (singularis) og *deres* (pluralis) i tilknytning til en række kollektiver.

4.1. De benyttede korpusser

Som tidligere nævnt har vi undersøgt sprogbrugen i to korpusser: et nutidigt avis-korpus og et romankorpus som omfatter perioden 1870-1899. Avis-korpusset består af landsdækkende aviser fra 2023 og indeholder

knap 111 mio. ord.³ Romankorpusset er det såkaldte MeMo-korpus, som omfatter ca. 900 danske og norske romaner fra det moderne gennembrud. Korpusset indeholder knap 65 mio. ord.⁴ Norske forekomster i MeMo-korpusset er manuelt sorteret fra.

4.2. *De undersøgte kollektiver*

Undersøgelsen af den nutidige sprogbrug omfatter følgende 15 kollektiver: *befolkning, familie, folketing, gruppe, hold, klub, kommune, ledelse, organisation, par, parti, politi, regering, udvalg, virksomhed*. De nævnte kollektiver er udvalgt fra *Nye danske kerneord. Danske aviser 2012-2016* (Diderichsen & Schack 2022); der er dermed tale om såkaldte kernesubstantiver, dvs. 'meget hyppigt forekommende substantiver' (i nutidigt avissprog). Vi har med udvalget af kollektiver forsøgt at dække forskellige semantiske felter, bl.a. 'politik' (*folketing, parti, regering*) og (overvejende) 'sport' (*hold, klub*), 'mere almene betegnelser for (grupper af) personer' (*befolkning, familie, par*).

Undersøgelsen af sprogbrugen i perioden 1870-1899 omfatter følgende 5 kollektiver, som også optræder på den ovennævnte liste: *Befolkning, Familie, Politi, Par, Reg(j)ering*. Årsagen til at vi her nøjes med at undersøge 5 kollektiver, er at de øvrige 10 kollektiver på den nutidige liste giver meget få eller slet ingen relevante forekomster i MeMo-korpusset.

4.3. *De benyttede søgestreng*

Vores søgestreng er udformet som regulære udtryk (regex) og finder et kollektiv i ubestemt eller bestemt form singularis efterfulgt af 0 til 3 eller 0 til 5 mellemliggende ord efterfulgt af *sin, sit, sine, dens, dets* eller *deres*, fx [(word = "Familie" | word = "familie" | word = "Familien" | word = "familien")] [word]{0,3} [(word = "sin" | word = "sit" | word = "sine" | word = "dens" | word = "dets" | word = "deres")]. I avis-korpusset kan der i vores søgninger være 0-3 ord mellem et kollektiv og en af de nævnte possessive ordformer; i MeMo-korpusset kan der (af hensyn til tilstrækkelig forekomstvolumen) være 0-5 mellemliggende ord. Alle forekomster er tjekket manuelt for at sikre at possessivet faktisk henviser til kollektivet.

3 Aviskorpusset indeholder tekster fra følgende kilder: Berlingske, Ekstra Bladet, Information, Jyllands-Posten, Kristeligt Dagblad, Politiken og Weekendavisen (alle kilder inkl. netudgaver). Tekstmaterialet har Dansk Sprognævn fået stillet til rådighed af mediearkivet Infomedia, og vi kan af hensyn til reglerne om ophavsret ikke linke til korpusset.

4 Se beskrivelsen af MeMo-korpusset her: <https://nors.ku.dk/english/research/projects/measuring-modernity/>.

4.4. Bemærkning om det possessive *sin* (*sit*, *sine*)

Som anført i Hansen & Heltoft (2011: 590) refererer det possessive *sin* som hovedregel til singularissubjekter, men i ”mange tilfælde henvises der imidlertid med *sin/sit/sine* til pluralissubjekt.” Vi har som nævnt ovenfor regnet forekomster af *sin/sit/sine* som forekomster af singularisstyring, og det ville jo være en uheldig praksis hvis det empirisk kan påvises at disse possessivformer hyppigt henviser til et pluralissubjekt. Ehlers (2023: 224) har imidlertid fundet at der i KorpusDK henvises til en ”plural antecedent” i kun 0,6 % af samtlige forekomster med *sin/sit/sine*. Vi kan derfor nok gå ud fra at forekomster af *sin/sit/sine* i langt de fleste tilfælde kan regnes som forekomster af singularisstyring.

4.5. Fordelingen af *sin/sit/sine/dens/dets* og *deres* i de benyttede korpusser

Tabel 1 og 2 på næste side viser antallet af forekomster af *sin/sit/sine/dens/dets* (singularisstyring) og *deres* (pluralisstyring) ved de undersøgte kollektiver i henholdsvis landsdækkende aviser 2023 og MeMo-korpusset. I de to tabeller er kollektiverne opregnet i stigende orden efter deres tilbøjelighed til pluralisstyring (procentvis fordeling).

Kollektivet *regering/Reg(j)ering* har altovervejende singularisstyring (i MeMo-korpusset ingen forekomster af pluralisstyring). Kollektivet *par/Par* er i begge korpusser en statistisk outlier, som adskiller sig fra de øvrige kollektiver ved at have en særdeles stærk tilbøjelighed til pluralisstyring. Ifølge Lundskær-Nielsen & Holmes (2010: 102) er *par* (semantisk) pluralt (”**Par** is plural”), i modsætning til fx *hold* og *regering*: ”Collective nouns such as **hold** (team) and **regering** (government) may indicate either a group (and the complement is singular) or a number of individuals (and the complement is plural).” Substantivet *par* er dog efter vores opfattelse et kollektiv på linje med fx *hold* og *regering*, idet ordet, alt efter konteksten, kan motivere såvel distributiv som kollektiv tolkning, jf. (8) og (9).

- (8) Sidste år (...) så **det daværende par** tilbage på **deres** forhold. (EkstraBladet.dk 2023)
- (9) Ja, jeg vil gå så langt som til at sige, at man kan måle temperaturen på kærligheden i et ægteskab ved at se på, hvordan **parret** håndterer **sin** økonomi. (Berlingske.dk 2023)

	<i>sin/sit/sine/dens/dets</i>	<i>deres</i>	i alt
<i>klub</i>	281 (97 %)	10 (3 %)	291
<i>regering</i>	1206 (96 %)	48 (4 %)	1254
<i>organisation</i>	79 (95 %)	4 (5 %)	83
<i>virksomhed</i>	124 (93 %)	10 (7 %)	134
<i>parti</i>	199 (92 %)	17 (8 %)	216
<i>kommune</i>	104 (86 %)	17 (14 %)	121
<i>folketing</i>	28 (85 %)	5 (15 %)	33
<i>udvalg</i>	19 (83 %)	4 (17 %)	23
<i>hold</i>	86 (81 %)	20 (19 %)	106
<i>ledelse</i>	35 (64 %)	20 (36 %)	55
<i>politi</i>	139 (62 %)	86 (38 %)	225
<i>gruppe</i> ⁵	50 (60 %)	33 (40 %)	83
<i>befolkning</i>	38 (38 %)	62 (62 %)	100
<i>familie</i>	58 (37 %)	100 (63 %)	158
<i>par</i>	4 (3 %)	151 (97 %)	155

Tabel 1: landsdækkende aviser 2023

	<i>sin/sit/sine/dens/dets</i>	<i>deres</i>	i alt
<i>Reg(j)ering</i>	39 (100 %)	0 (0 %)	39
<i>Politi</i>	37 (88 %)	5 (12 %)	42
<i>Familie</i>	76 (73 %)	28 (27 %)	104
<i>Befolkning</i>	6 (67 %)	3 (33 %)	9
<i>Par</i>	5 (14 %)	30 (86 %)	35

Tabel 2: MeMo-korpusset (1870-1899)

I (8) er distributiv tolkning mere eller mindre tvungen pga. ordet *forhold* (indholdssyntaktisk rektion, jf. afsnit 2.). I (9) giver kollektiv tolkning god mening, idet et par jo kan opfattes som en enhed med én samlet økonomi.

5 Substantivet *gruppe* kan, ligesom *hold* og *par*, optræde som kvantumsangivelse i forbindelse med artsbetegnelser som betegner 'personer', fx *en mindre gruppe unge*, *et hold forskere*, *et par Venstrevælgere*. Den syntaktiske relation mellem kvantumsangivelse (fx *gruppe*) og artsbetegnende substantiv (fx *unge*) er ikke klar (Hansen & Heltoft 2011: 526), og vi har derfor set bort fra forekomster af denne type.

I MeMo-korpusset placerer *Politi*, *Familie* og *Befolkning* sig mellem yderpunkterne *Reg(j)ering* og *Par* og har dermed overordnet set samme relative placering som de tilsvarende ord i det nutidige aviskorpus.⁶

Et andet forhold som skal fremhæves, er at forekomsten af pluralisstyring er steget over tid hvad angår de 5 kollektiver som de to empiriske undersøgelser har til fælles (jf. tabel 1 og 2).

Meget tyder altså på at den normative traditions forbud mod pluralisstyring (jf. afsnit 2.) ikke står så stærkt som tidligere.

5. Diskussion af de empiriske resultater

I dette afsnit diskuterer vi resultaterne af vores empiriske undersøgelser med udgangspunkt i (a) distinktionen *let/svært tilgængeligt individniveau* (jf. afsnit 1.) og (b) begrebet *animathed*.

5.1. Distinktionen *let/svært tilgængeligt individniveau*

Som nævnt i afsnit 1. er nogle kollektiver ifølge Joosten et al. (2007) kendetegnet ved at have svært tilgængeligt individniveau (og kalder derfor snarest kalder på en kollektiv tolkning), mens andre kollektiver er kendetegnet ved at have et let tilgængeligt individniveau (og kalder derfor snarest på en distributiv tolkning). En korpusundersøgelse af 18 nederlandske kollektiver viser at det kognitivt baserede træk 'let tilgængeligt individniveau' er positivt korreleret med hyppig brug af plurale former i anaforiske pronomener og possessiver (Joosten et al. 2007: 87).

Distinktionen svært vs. let tilgængeligt individniveau bygger på Langackers begreb (*conceptual*) *profiling*, dvs. det forhold at konceptuelle elementer i en sproglig struktur kan træde frem (blive prominente) på bekostning af andre elementer, som dermed træder i baggrunden (Langacker 1987a: 183, 491). For at efterprøve kollektivets profilering af svært/let tilgængeligt individniveau sammenstiller Joosten et al. en række nederlandske kollektiver med adjektiver som beskriver væsensforskellige egenskaber, bl.a. *jong* ('ung') og *groot* ('stor') med *club* ('klub'), *team* ('hold, team') og *echtpaar* ('ægtepar'). Sammenstillingen af adjek-

6 Ordene *Familie/familie* og *Befolkning/befolkning* har byttet plads i de to korpusser, men det skal bemærkes at der (på grund af et lavt antal forekomster, i alt 9) ikke er statistisk signifikant forskel mellem singularis- og pluralisstyring ved *Befolkning* i MeMo-korpusset ($p = 0,32$). Signifikansberegningerne (goodness of fit, signifikansniveau $p < 0,05$) er overalt beregnet ud fra antallet af forekomster af henholdsvis singularis og pluralis, ikke ud fra de to numerusformers procentvise fordeling (<https://www.socscistatistics.com/tests/goodnessoffit/default2.aspx>).

tiver (egenskaber) med kollektiver skal vise om den egenskab som et bestemt adjektiv tilskriver et kollektivs referent, typisk fremkalder en kollektiv eller en distributiv tolkning af kollektivet. Joosten et al. indeler på denne baggrund de undersøgte kollektiver i tre kategorier: svært tilgængeligt individniveau (kategori 1), midt mellem (kategori 2) og let tilgængeligt individniveau (kategori 3). Det nedenstående eksempel (overtaget fra Joosten et al. 2007: 91, vores oversættelse) illustrerer rationalet bag den ovenfor skitserede sammenstilling af egenskaber og adjektiver:

- a. en lille, ung forening
- b. et lille, ungt hold
- c. et lille, ungt par

I et tilfælde som a. (*forening*) knytter både *lille* og *ung* sig til substantivets enhedsniveau (enheden er lille og ung), mens samme adjektiver i c. (*par*) begge knytter sig til substantivets individniveau (individerne er små og unge). I b. (*hold*) knytter *lille* sig til enhedsniveauet, mens *ung* knytter sig til individniveauet (enheden er lille og består af unge individer). Det forhold at samme adjektiver udløser forskellige tolkninger (kollektiv eller distributiv tolkning) alt efter hvilket kollektiv de forbindes med, indikerer at kollektiver som fx de tre nævnte (*forening*, *hold* og *par*) er forskellige med hensyn til profilering af enheds- og individniveau. I a.-c. ser man en gradvis stigning hvad angår 'tilgængelighed af individniveau' (sværest tilgængeligt > lettere tilgængeligt > lettest tilgængeligt).

Vi har appliceret den beskrevne metode på en række af de kollektiver som optræder på vores liste. Nogle af de nederlandske kollektiver har ækvivalenter (eller nær-ækvivalenter) på vores liste med danske kollektiver, og vi når frem til resultater som i høj grad modsvarer dem man finder hos Joosten et al.

Først skal det bemærkes at nogle adjektiver synes at fremkalde en kollektiv tolkning uanset hvilket kollektiv de knyttes til. Det gælder fx adjektivet *ny*:

- (10) Det er **et forholdsvis nyt parti**. Det kom første gang i Stortinget i 2017 med et enkelt mandat. (Berlingske.dk 2023)

- (11) Onsdag var der gang i rygtebørsen på X, hvor flere spekulerede i, at 47-årige Reese Witherspoon og 68-årige Kevin Costner skulle været **et nyt par** i kølvandet på begge skuespilleres nylige skilsmisser. (EkstraBladet.dk 2023)

I både (10) og (11) angår adjektivet *ny* konstellationen af individer (dvs. enheden) snarere end de individer som indgår i konstellationen.

Andre adjektiver, og det er de mest interessante i denne sammenhæng, fremkalder typisk en kollektiv tolkning i tilknytning til nogle kollektiver, mens de i tilknytning til andre kollektiver typisk fremkalder en distributiv tolkning. Det gælder fx adjektivet *ung*.⁷

- (12) For det første er vi **en ung klub**, som dermed naturligvis ikke har nydt godt af opbakning igennem generationer. (Jyllands-Posten.dk 2023)
- (13) Moderaternes egen forklaring er, at de er **et ungt parti**, som endnu er i færd med at få politik på alle hylder. (Kristeligt-Dagblad.dk 2023)
- (14) Danskerne har fuldendt et generationsskift, hvorfor det var **et ungt hold**, alle under 30 år, der sad over for de aserbajdsjanske favoritter. (Weekendavisen 2023)
- (15) I dag står Grand Hotel tilbage som et billede på en by [Kosovo], der døjer med korruption og høj arbejdsløshed blandt **en ung befolkning** med en gennemsnitsalder på 28 år. (Jyllands-Posten 2023)
- (16) Her følger vi i fem afdelinger **en ung familie** fra graviditeten og til et stykke efter fødslen. (Kristeligt Dagblad 2023)
- (17) Hele rummet vibrerede, fortæller et **ungt par** på 29 og 30. (EkstraBladet.dk 2023)

⁷ Det skal understreges at vi her beskriver det *typiske* (som bekræftes af undersøgelser i et aviskorpus på ca. en mia. ord). Vi udelukker altså ikke at der kan findes forekomster af fx *et ungt parti* med betydningen 'et parti med unge medlemmer' og forekomster af *et ungt hold* med betydningen 'et relativt nystiftet hold'.

I tilknytning til kollektiverne *klub* og *parti* angår egenskaben 'ung' typisk enhedernes alder, ikke individernes, jf. (12) og (13); 'ung' betyder her omtrent det samme som 'ny', jf. (10). I tilknytning til kollektiverne *hold*, *befolkning*, *familie* og *par* angår 'ung' derimod typisk individernes, ikke enhedens, alder.⁸ Andre egenskaber, fx 'berømt', giver tilsvarende tolkninger ved kollektiverne *klub* (kollektiv tolkning) og *par* (distributiv tolkning). Man vil kunne karakterisere fx en fodboldklub som 'berømt' uden samtidig at hævde at individerne i enheden er kendt af mange. Et par (ægtepar e.l.) kan derimod normalt kun karakteriseres som 'berømt' hvis det antages at begge individer i enheden er kendt af mange (jf. note 8):

- (18) Lige nu er **den berømte klub** [Manchester United] i en skidt position som nummer otte i Premier League. (Ekstra Bladet 2019)
- (19) Almindelig kendt var det, at **det berømte par** [Tove Ditlevsen og Victor Andreassen] levede i et frit og omkringfarende forhold. (Information 2023)

Hvor egenskaben 'ung' som nævnt typisk fremkalder en distributiv tolkning i forbindelse med kollektiverne *hold* og *familie*, fremkalder egenskaben 'berømt' i forbindelse med samme kollektiver derimod typisk en kollektiv tolkning:

- (20) 27-årige Uriás er pitcher for baseballboldet Los Angeles Dodgers og en stor profil for **det berømte hold**. (EkstraBladet.dk 2023)
- (21) Stroganoff var emigrant fra Rusland og ud af **en berømt familie**, der spillede en hovedrolle i russisk historie fra 1500-tallet og frem til revolutionen. (Jyllands-Posten 2005)

Undersøgelser som de ovenfor skitserede indikerer at det også for dansk gælder at kollektiver kan karakteriseres semantisk med udgangspunkt i distinktionen svært/let tilgængeligt individniveau: Kollektiver som *klub*, *parti* og *regering* hører hjemme i kategori 1. Andre kollektiver, fx *befolkning*,

8 I tilfældet *en ung befolkning* angår egenskaben 'ung' individernes gennemsnitlige alder; det impliceres m.a.o. at de fleste individer i enheden er 'unge'. Når samme egenskab knyttes til en enhed med et lille, fast antal individer (som fx *par*, *duo*, *trio*), impliceres det derimod normalt at samtlige individer i enheden er unge.

familie og *hold*, er mere labile⁹ i denne henseende og hører derfor hjemme i kategori 2. Kun ét af de undersøgte kollektiver, nemlig *par*, hører klart hjemme i kategori 3.

Som det måske er fremgået, er det ikke uproblematisk at placere kollektiverne i diskrete kategorier. En kontinuert skala med 'sværest tilgængeligt individniveau' i den ene ende og 'lettest tilgængeligt individniveau' i den anden ville måske give en mere retvisende fremstilling af kollektivernes semantik. I øvrigt skal det tilføjes at konceptuelle ligheder og forskelle mellem kollektiver kan skyldes polysemi. En sammenstilling af egenskaber og kollektiver som fx *en lille, ung befolkning* overfor *en lille, ung familie* placerer de to kollektiver *befolkning* og *familie* i samme kategori; i begge tilfælde knytter *lille* sig typisk til enhedsniveauet, mens *ung* typisk knytter sig til individniveauet. Ordet *familie* kan imidlertid både betyde 'husstand' og 'slægt' (jf. Den Danske Ordbog, opslagsordene *familie* og *husstand*). I (16) bruges ordet i betydningen 'husstand', mens det i (21) snarest bruges i betydningen 'slægt'. Dette forklarer også hvorfor adjektivet *gammel* i forbindelsen *en gammel familie* både kan fremkalde en distributiv og en kollektiv tolkning (sml. *en gammel befolkning*, som normalt vil fremkalde en distributiv tolkning). Og tilsvarende kan et semantisk overlap spille ind; det er fx tilfældet ved kollektiver som *hold* og *klub*: *Hvilket hold/Hvilken klub spiller hun for?* (jf. også det forhold at navne som *Brøndby (IF)* og *FCK* både kan referere til 'hold' og 'klubber': *FCK møder Brøndby IF i Parken; Brøndby IF har et trecifret millionunderskud*).

Uanset de nævnte kategoriseringsvanskeligheder kan distinktionen svært/let tilgængeligt individniveau bidrage til at forklare nogle af de markante forskelle på kollektivernes tilbøjelighed til henholdsvis singularisstyring og pluralisstyring som vores empiriske undersøgelser har påvist: Kollektiver med et svært tilgængeligt individniveau, fx *klub*, *parti* og *regering*, har overvejende singularisstyring, mens kollektiver med et let/lettere tilgængeligt individniveau, fx *befolkning*, *familie* og *par*, overvejende har pluralisstyring (jf. tabel 1).

5.2. *Animathed*

Corbett (1979) skelner i sin fremstilling af et kongruenshierarki ("agreement hierarchy") mellem syntaktisk kongruens ("syntactic agreement")

9 Det kan tænkes at de konceptuelt labile kategori 2-kollektiver i højere grad end de mere stabile kategori 1- og kategori 3-kollektiver er styret af kontekstuelle forhold hvad angår valget mellem singularis og pluralis. Dette har vi dog ikke undersøgt.

og semantisk kongruens ("semantic agreement"). Et tilfælde som *The committee **has** decided* viser syntaktisk kongruens, hvorimod *The committee **have** decided* viser semantisk kongruens (Corbett 1979: 203). Det sidstnævnte begreb bruges altså (bl.a.) om tilfælde hvor et element i pluralis er tilknyttet en substantivisk form som morfologisk er singularis, men som semantisk set kan være pluralis (jf. diskussionen af tilsvarende termer i afsnit 3.). Corbett bemærker i sin fremstilling af kongruenshierarkiet at substantivets animathed kan have indflydelse på valget mellem de to ovenfor nævnte former for kongruens: "it is worth noting that when animacy affects agreement, it is always that animate controllers favour semantic agreement" (Corbett 1979: 219).

Nominale størrelser kan placeres på en skala efter deres grad af animathed, nemlig i et såkaldt animathedshierarki. Animathedshierarkiet findes i et stort antal varianter, som minder meget om hinanden, og som normalt rangerer afsenderen (tekstens *jeg*) som den mest animate størrelse. Et typisk eksempel er Corbetts animathedshierarki (Corbett 2000: 56):

speaker > addressee > 3rd person > kin > human > animate > inanimate

Langacker (1987b: 307) opstiller et nært beslægtet hierarki, som han benævner "the empathy hierarchy":

speaker > hearer > human > animal > physical object > abstract entity

Ifølge Langacker (1987b: 306-307) afspejler dette hierarki "an egocentric assessment of the various sorts of entities that populate the world. It ranks them according to their potential to attract our empathy, i.e. on the basis of such matters as likeness and common concerns." Trækkene 'animathed' og 'empati' kan altså betragtes som to sider af samme sag. De mest animate størrelser er de størrelser som ligner os mest, og hvis situation vi derfor bedst kan leve os ind i: 'jeg' er mere animat end 'du', som igen er mere animat end 'han'/'hun' osv.

Alle forekomster som er medtaget i vores optællinger, betegner 'en enhed som består af flere personer' eller 'flere personer som indgår i en enhed' (jf. afsnit 1. om semantisk tosidethed), og de individer som de undersøgte kollektiver kan betegne, er derfor i alle tilfælde 'humane'. Men

med Corbetts bemærkning om forholdet mellem ”semantisk kongruens” og animathed in mente kan man hævde at et kollektiv som fx *familie* betegner en størrelse som er mere ’human’ og dermed mere animat end fx *hold*, som igen betegner en størrelse som er mere ’human’ og animat end fx *organisation*. Disse forskelle kan forklares ud fra kollektivernes placering i et ’empatihierarki’ eller, om man vil, et ’nærhedshierarki’. De kollektiver som i 2023-korpusset har over 50 % pluralisstyring, nemlig *par*, *familie* og *befolkning*, er kendetegnet ved at betegne størrelser som normalt ikke forbindes med en (abstrakt) ”organisatorisk overbygning”. Derved adskiller de sig fra bl.a. *klub*, *parti*, *regering*, som alle kan forbindes med en sådan overbygning. Et ord som fx *parti* kan både lede tankerne hen på et antal *individer* og på den mere abstrakte organisatoriske *enhed* som individerne indgår i. Yamamoto (1999: 18-19) karakteriserer ”organisations” (dvs. organisationer i bred forstand, fx virksomheder og universiteter) som grænsetilfælde mellem animate og ikke-animate størrelser. En ’organisation’ er ifølge Yamamoto ikke animat *per se*, idet den både kan betragtes som en flerhed af individer og som en abstrakt enhed, der ikke nødvendigvis associeres med specifikke individer. Dette forhold vil som nævnt gælde for kollektiver som *klub*, *parti* og *regering*. Kollektiver som *par*, *familie* og *befolkning* profilerer derimod på en mere umiddelbar måde de individer som indgår i sådanne enheder, og kan derfor karakteriseres som animate *per se*.

Trækket ’animathed’ er foreneligt med Joosten et al.s distinktion svært/let tilgængeligt individniveau: De mindst animate kollektiver har et svært (middelbart) tilgængeligt individniveau og profilerer derfor først og fremmest det kollektive niveau, dvs. den enhed som individerne indgår i; de mest animate kollektiver har et let/lettere (mere umiddelbart) tilgængeligt individniveau og profilerer derfor i højere grad de individer som indgår i enheden.

6. Afsluttende bemærkninger

Da vi indledte vores undersøgelse af kollektivernes forhold til kategorien numerus i de styrede led, gik vi ud fra at valget mellem singularis og pluralis først og fremmest var et *kontekstuellet betinget valg*. Vi mener stadig at konteksten kan spille en rolle væsentlig for valget mellem singularis og pluralis, jf. fx (9) ovenfor, hvor konteksten kan motivere singularisstyring i forbindelse med et kollektiv som ellers altovervejende styrer pluralis i det tilknyttede possessiv, nemlig kollektivet *par*. Men som det er fremgået, indikerer resultaterne af vores undersøgelse at valget mellem singularis og

pluralis i høj grad er *leksikalsk betinget*, forstået sådan at nogle kollektiver semantisk set i højere grad er singularis end pluralis, mens andre kollektiver semantisk set i højere grad er pluralis end singularis (jf. afsnit 5.).

Uanset sådanne semantiske forskelle er kollektiver grundlæggende semantisk toside; de kan alle betegne såvel 'en enhed (som består af flere individer)' som 'flere individer (som indgår i en enhed)'. Det forhold at "mekanisk overensstemmelse ental – ental og flertal – flertal" (jf. afsnit 2.) her kan tilsidesættes af semantiske årsager, minder om det forhold som gør sig gældende ved semantisk genus, fx ved genusvalget i forbindelse med substantiver såsom *cement* og *pølse*, hvor intetkøn (som i *det cement*, *noget lækkert pølse*) betyder 'ikke-individeret, ikke-tællelig', mens fælleskøn (som i *den cement*, *en lækker pølse*) kan angive 'individeret, tællelig' (Hansen & Heltoft 2011: 232). De to genusformer har hver sit semantiske domæne: "Uden om den traditionelle genusautomatik ligger der et system for genus som individerbarhed" (Hansen & Heltoft 2011: 233). Hvad angår kollektive substantiver, har de to numerusformer hver sit semantiske domæne: Singularis kan markere kollektiv tolkning ('enhed'), men kan også være udtryk for traditionel numerusautomatik (jf. afsnit 3.); pluralis markerer distributiv tolkning ('flere individer').

Om forfatterne

Eva Skaft Jensen, dr.phil., seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Jørgen Schack, cand.mag., seniorforsker i Dansk Sprognævn.

Referencer

- Corbett, Greville G. (1979): The agreement hierarchy. *Journal of Linguistics* 15, 203-224.
- Corbett, Greville G. (2000): *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Den Danske Ordbog (<https://ordnet.dk/ddo>).
- Diderichsen, Philip & Jørgen Schack (2022): *Nye danske kerneord. Danske aviser 2012-2016*. Bogense: Dansk Sprognævn.
- Ehlers, Katrine Rosendal (2023): *Number-sensitive reflexive pronouns in Danish. Optionality, microvariation, and cyclic change*. Ph.d.-afhandling. Århus: Aarhus Universitet.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog*. København & Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.

- Hansen, Aage (1965): *Vort vanskelige sprog*. København: Grafisk Forlag.
- Hansen, Erik (1993): *Rigtigt dansk*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Joosten, Frank, Gert De Sutter, Denis Drieghe, Stef Grondelaers, Robert J. Hartsuiker & Dirk Speelman (2007): Dutch collective nouns and conceptual profiling. *Linguistics* 1, 85-132.
- Langacker, Ronald W. (1987a): *Foundations of Cognitive Grammar: Volume I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1987b): *Foundations of Cognitive Grammar: Volume II: Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Lundskær-Nielsen, Tom & Philip Holmes (2010): *Danish: a comprehensive grammar*, 2nd ed. London & New York: Routledge.
- Mikkelsen, Kristian (1911): *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg Håndbog for viderekomne og lærere*. København: Hans Reitzels Forlag 1975.
- Neset, Tore, Hans-Olav Enger & Laura A. Janda (2022): Er politiet sikker eller sikre? Adjektivkongruens ved kollektiver i norsk. *Arkiv för nordisk filologi* 137, 123-144.
- Ordbog over det danske Sprog (<https://ordnet.dk/ods>).
- Oxenvad, Erik (1974): *Bedre dansk*, 5. udg., 2. oplag. København: Hans Reitzel.
- Yamamoto, Mutsumi (1999): *Animacy and reference: a cognitive approach to corpus linguistics*. Stanford: Stanford University Press.
- Åfarli, Tor A. & Øystein A. Vangsness (2020): Formell og semantisk adjektivkongruens i norsk. *Oslo Studies in Language* 11(2), 527-540.

Metafor, opmærksomhed og grammatikalisering

Ane Dine Markussen Thy,
Lennart Westergaard & Kasper Boye

Abstract

Contrary to what was claimed in early grammaticalization literature, there is now broad agreement that novel metaphor plays no role in grammaticalization. In the present paper, we first outline an account of why metaphorical change excludes grammaticalization. The account is centered on a recent definition according to which grammaticalization is incompatible with attention, and it crucially involves a claim that novel metaphor attracts attention. Subsequently, we report a letter detection experiment in which we tested this claim, contrasting attention given to novel metaphors, conventional metaphors, and non-metaphors. Our results show clear tendencies for both kinds of metaphors to attract more attention than non-metaphors, but surprisingly, only the difference between conventional metaphors and non-metaphors is statistically significant. We discuss a number of reasons for this result.

Nøgleord

grammatikalisering, metafor, opmærksomhed, bogstavsøgning

1. Indledning

Mange tilfælde af semantisk forandring af leksikalske konstruktioner kan udelukkende analyseres som metaforiske forandringer. Det gælder fx:

- (1) eng. *belly*: ‘taske’ > ‘mave’ (Koch 2016)

Især i relativt tidlig grammatikaliseringsslitteratur påstås metafor også at være en mekanisme i grammatikalisering (fx Matisoff 1991). Et centralt

argument er, at kilde- og målbetydninger til tider synes at manifestere en velkendt konceptuel metaforisk forbindelse, fx forbindelsen mellem bevægelse og tid, som i tilfældet med den engelske udvikling i (2).

(2) eng. *go* 'bevægelse' > *gonna* 'fremtid'

Dette skyldes dog rimeligvis tilfældigheder. Der er talrige tilfælde af grammatikalisering, der ikke udviser noget, der ligner en metaforisk forbindelse mellem kilde- og målbetydninger, fx:

(3) eng. *that* (DEM) > *that* (konjunktion)

Ved nærmere eftersyn er det, der fremstår som en metaforisk forandring, sandsynligvis snarere en konventionalisering af kontekstuelle inferenser. Fx udvikler eng. *go* kun sin fremtidsbetydning i konstruktion med en formålsinfinitiv, der indebærer fremtidig realisering (Danchev & Kytö 1994):

(4) I am going (in order) to resign.

Vi er ikke bekendt med et eneste eksempel på grammatikalisering, hvor den ledsagende semantiske forandring udelukkende kan analyseres som en metaforisk forandring. Hvis alle semantiske forandringer i forbindelse med grammatikalisering kan analyseres på anden vis end som metaforiske forandringer, er metaforanalysen overflødig. Det svarer til konsensus: Metafor antages nu om dage generelt at være irrelevant for at forstå betydningsforandring i forbindelse med grammatikalisering (fx Heine et al. 1991: 60-61, Bybee et al. 1994: 24-25, Juge 2007).

Spørgsmålet er nu hvorfor metaforisk forandring spiller en fremtrædende rolle i leksikalsk forandring, men ingen rolle i grammatikalisering. Spørgsmålet kan ikke besvares med henvisning til konceptuelle forskelle på leksikalsk forandring og grammatikalisering. For det første kan identiske eller næridentiske begreber udgøre *kildebetydninger* i både leksikalsk forandring og grammatikalisering. Et eksempel er ytringsprædikatsbetydningen 'sige'. Den er som illustreret i (5) kildebetydning i en udbredt grammatikaliseringsproces, der danner underordningskonjunktioner, som det er tilfældet i mellemegyptisk, hvor verbet *r-dd* udviklede sig til først en quotativ og så en underordningskonjunktion (Deutscher 2000: 90). Men

den er også kildebetydning i en rent leksikalisk betydningsforandring, der fører til betydningen 'afsløre, formidle', som illustreret i (6). Der er altså ikke nødvendigvis noget konceptuelt særegent ved inputtet til grammatikalisering.

(5) 'sige' (LEKS) > konjunktion (GRAM)
(se fx Deutscher 2000: 90 om mellemeegyptisk *r-dd*)

(6) 'sige' (LEKS) > 'afsløre, formidle' (LEKS): *Hans øjne sagde det hele.*

For det andet kan identiske eller næridentiske begreber udgøre *målbetydninger* i både grammatikaliseringsprocesser som i (7) og leksikalisk-semantiske forandringer som i (8). Der er altså heller ikke nødvendigvis noget konceptuelt særegent ved outputtet af grammatikalisering.

(7) 'intention' (LEKS) > 'fremtid' (GRAM): eng. *will*

(8) 'bevægelse' (LEKS) > 'fremtid' (LEKS): *de kommande dage*

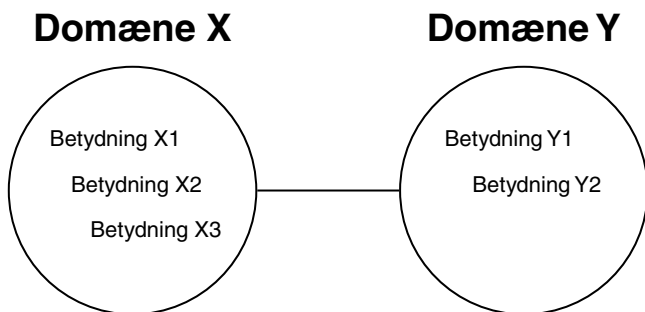
Vi mener ikke desto mindre, at der er et svar på, hvorfor metaforisk forandring ikke optræder sammen med grammatikalisering. Det svar udfolder vi i afsnit 3 af nærværende artikel efter en præcisering af, hvad vi forstår ved metafor og metaforisk forandring, i afsnit 2. Vores svar indebærer helt centralt en hypotese om, at i hvert fald nye metaforer tiltrækker sig opmærksomhed og af den grund udelukker grammatikalisering. Den hypotese har vi efterprøvet i et bogstavsøgningseksperiment, som vi afrapporterer i afsnit 5 efter en kort introduktion til bogstavsøgning i afsnit 4. Afsnit 6 er en kort sammenfatning.

2. Metafor og metaforisk forandring

Metafor betegner grundlæggende en overførsel af elementer fra én betydning til en anden eller fra ét begrebsdomæne til et andet, således at denne anden betydning eller dette andet begrebsdomæne forstås i kraft af udgangspunktet (fx Matthews 2014). Forskellige anvendelser af termen betoner imidlertid forskellige aspekter af denne grundidé. I dette afsnit gennemgår vi centrale anvendelser af termen for til slut at præcisere, hvilke aspekter af begrebet metafor vi fokuserer på i denne artikel.

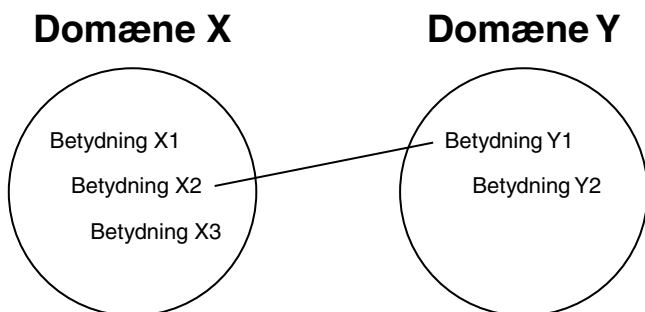
2.1 Begrebsmetafor og betydningsmetafor

For det første kan der skelnes mellem *begrebsmetafor* og *betydningsmetafor*. Begrebsmetafor er central i konceptuel metafor-teori. Som det er illustreret i figur 1, repræsenterer en begrebsmetafor en generel forbindelse mellem to begrebsdomæner. Et eksempel er begrebsmetaforen KÆRLIGHED ER EN REJSE (Lakoff & Johnson 1980: 42), der forbinder begrebsdomænet REJSE med domænet KÆRLIGHED. Som det også er illustreret i figur 1, indebærer en begrebsmetafor ikke nødvendigvis, at enhver individuel betydning fra et af de forbundne domæner er forbundet med en kodet betydning fra det andet domæne. Det er således ikke alle udtryk for kærlighed, der stammer fra rejseudtryk, ligesom det ikke er alle rejseudtryk, der også er kodede udtryk for kærlighed.

Figur 1: Begrebsmetafor – en forbindelse mellem begrebsdomæner

Betydningsmetafor er, som det er illustreret i figur 2, en forbindelse mellem individuelle tegnbetydninger fra distinkte domæner. En betydningsmetafor kan være en konkret manifestation af en begrebsmetafor. Et eksempel er *kommende i de kommende dage*, der er en manifestation af begrebsmetaforen TID ER ET OBJEKT I BEVÆGELSE.

Figur 2: Betydningsmetafor – en forbindelse mellem individuelle betydninger

2.2 *Bogstavelig betydning, ny metafor, konventionaliseret metafor og død metafor*

For det andet anvendes termen *metafor* både om nydannede betydningsforbindelser og om konventionaliserede. Vi vil i resten af artiklen skelne mellem hhv. *ny metafor* og *konventionaliseret metafor*, og i det følgende vil vi kort redegøre for, hvordan vi opfatter forskellen på de to slags metafor, og desuden hvordan vi afgrænser dem fra på den ene side *bogstavelig betydning* og på den anden *død metafor* (af pladshensyn tillader vi os at ignorere og blot forudsætte den enorme litteratur på område).

Bogstavelig betydning involverer et match mellem konventionel konceptuel betydning (dvs. den mentale repræsentation, betydningen instruerer om at konstruere) og den tingslige eller situationelle referent, betydningen refererer til. Når det gælder bogstavelige betydninger, er den konceptuelle betydning altså en konceptuel repræsentation af det, der refereres til. I en samtalsituation, hvor *hund* refererer til en hund, anvendes ordet *hund* således bogstaveligt, eftersom det referer til en entitet (en hund), der matcher den mentale repræsentation, det instruerer om at konstruere.

Metafor adskiller sig fra bogstavelig betydning ved at involvere et mismatch mellem konventionel konceptuel betydning og referent. Fx er der et mismatch, når *hvirvelvind* ikke bruges til at referere til det vejrfænomen, det vækker en forestilling om, men i stedet til en person. Selve metaforen opstår i forsøget på at få mening ud af mismatchet, fx tillægge en person hvirvelvindsegenskaber.

Forskellen på ny og konventionel metafor er alene et spørgsmål om konventionalisering: Ny metafor er en ikke-kodet, dvs. ikke-konventionaliseret betydning, der alene er betinget af konteksten og opstår som et forsøg på at få mening ud af mismatchet mellem den konventionelle konceptuelle betydning og referenten. Konventionaliseret metafor er derimod, som navnet siger, en konventionaliseret betydning, dvs. resultatet af, at en ny metafor med tiden bliver associeret med et givet tegn per konvention. Fx kan orkan referere til personer pr. konvention. Fx kan *orkan* referere til personer per konvention. Bruger man derimod *torden*, bygger referencen på samme metaforiske forbindelse, men den forbindelse må etableres ad hoc. Død metafor som fx engelsk *belly* er endepunktet på denne udvikling (jf. afsnit 2.3), dvs. stadiet, hvor der ingen mindelser er om et mismatch mellem konceptuel betydning og denotation. Død metafor svarer dermed synkront til bogstavelig betydning.

2.3 *Metafor og metaforisk forandring*

For det tredje forstås *metafor*, som allerede antydnet ovenfor, ikke kun som en synkron forbindelse mellem begrebsdomæner eller betydninger, men også som en mekanisme i sprogforandring. Det er en mekanisme, der genererer nye betydninger baseret på synkrone metaforiske forbindelser: *metaforisk forandring*. Denne diakrone forståelse af metafor kan illustreres med den betydningsudvikling, der blev nævnt ovenfor, og som ledsager udviklingen fra oldengelsk *bælg* til middelengelsk *bely* og moderne engelsk *belly* (Koch 2016: 23). Udgangspunktet er den konventionelle (dvs. kodede) betydning 'taske', og anvendelsen af ordet til at vække forestillingen om og evt. referere til tasker. Første skridt i udviklingen er anvendelsen af ordet *bælg* 'taske' som ny metafor til at referere til maver. Næste skridt er en konventionalisering og med tiden aflivning af metaforen, således at ordet nu optræder både med betydningen 'taske' og betydningen 'mave'.

2.4 *Metaforbegrebet i denne artikel*

Siden vi er interesserede i betydningsforandring, fokuserer vi i denne artikel på metafor som en forbindelse mellem kodede betydninger snarere end hele begrebsdomæner. Ligeledes fokuserer vi på den diakrone mekanisme, dvs. metaforisk forandring, snarere end et (muligvis tilfældigt) synkront forhold mellem to betydninger. Eftersom metaforisk forandring er indtruffet, så snart en metafor er konventionaliseret, fokuserer vi til en begyndelse på nye metaforer snarere end konventionaliserede.

3. **Hvorfor metaforisk forandring udelukker grammatikalisering**

Vi er kun bekendt med et enkelt forsøg på at forklare, hvorfor metaforisk forandring udelukker grammatikalisering. Juge (2007) argumenterer for, at metaforisk forandring forudsætter talerbevidsthed ("awareness"). De talere, der introducerer en ny metafor i sprogbrugen, må gøre det bevidst, ifølge Juge. Og det udelukker grammatikalisering, for bevidsthed er, hævder Juge, uforenelig med mekanismerne i grammatikalisering, da disse er ubevidste.

Denne forklaring er ikke overbevisende. Det er uklart, på hvilken måde mekanismerne i grammatikalisering er ubevidste, som ikke også gælder for konventionaliseringen af semantiske innovationer af leksikalske enheder. Som vi har set, kan leksikalske elementer danne udgangspunkt for både grammatikalisering og leksikalsk forandring, og hvis leksikalsk mate-

riale, der danner input til leksikalsk forandring, kan processeres bevidst – sådan som det forudsættes i forklaringen – er der ingen grund til at antage, at det samme ikke gælder for leksikalsk materiale, der danner input til grammatikalisering. Det gensidige udelukkelsesforhold mellem metaforisk forandring og grammatikalisering kan ikke forklares med henvisning til bevidsthed.

3.1 Basis for en alternativ forklaring: opmærksomhed og grammatikalisering

I næste afsnit 3.3 foreslår vi en alternativ forklaring, der er centreret om opmærksomhed og en ny forståelse af grammatikalisering. For at gøde jorden for den forklaring, præciserer vi i dette afsnit kort de to begreber, som vi forstår dem.

Opmærksomhed forstår vi i overensstemmelse med standarddefinitioner som følgende:

Definitioner af opmærksomhed

A state in which cognitive resources are focused on certain aspects of the environment rather than on others [...]. (*APA Dictionary of Psychology*)

[T]he management of limitations in the brain's information processing capacity (Mole 2021).

Vi forstår altså opmærksomhed som en prioritering af begrænsede processeringsressourcer, således at en bestemt stimulus tildeles flere processeringsressourcer, mens processeringsressourcer på andre stimuli begrænses. Forståelsen indebærer, at de dele af et (sprogligt) input, der er genstand for opmærksomhed, processeres mere dybdegående end dele, der ikke er det.

Hvad angår den nye forståelse af grammatikalisering, så er den baseret på teorien i Boye & Harder (2012) om kontrasten mellem grammatiske og leksikalske elementer. Ifølge denne teori repræsenterer kontrasten en forskel i konventionalisering af syntagmatisk diskursprominens. Kontrasten tjener således til at koordinere opmærksomheden på dele af komplekse sproglige betydninger og tegn mellem taler og lytter (se Boye 2024 for udførlig diskussion).

Teorien er bygget op om følgende definitioner:

Definition af leksikalske elementer

Leksikalske elementer (betydninger, morfemer, ord eller mere eller mindre skematiske konstruktioner) er pr. konvention potentielt diskursivt primære: De kan være (men er ikke nødvendigvis) opmærksomhedsmæssig forgrund i et syntagme.

Definition af grammatiske elementer

Grammatiske elementer (betydninger, morfemer, ord eller mere eller mindre skematiske konstruktioner) er pr. konvention diskursivt sekundære: De kan ikke være opmærksomhedsmæssig forgrund i et syntagme (undtagen i metalingvistiske sammenhænge, hvor konventioner bliver omgået).

Fx kan *jeg* og *spis-* som leksikalske elementer udgøre ytringens vigtigste information i (9), mens den grammatiske endelse *-te* ikke kan:

(9) Jeg spiste.

Definitionerne indebærer, at grammatiske elementer kan identificeres ved, at de er ikke-modificerbare, ikke-adresserbare og ikke-fokuserbare (fx Boye 2023, 2024; Boye & Harder 2012). Og så danner definitionen af grammatiske elementer grundlag for en ny og præcis definition og forståelse af grammatikalisering:

Definition af grammatikalisering

Grammatikalisering er konventionalisering af diskursivt sekundær status (Boye 2023).

Denne definition har en række implikationer for forståelsen af grammatikalisering (se Boye 2023, 2024). I nærværende sammenhæng er det afgørende, at den indebærer en restriktion på inputtet til grammatikalisering:

Restriktion på inputtet til grammatikalisering

Inputtet til grammatikalisering må være diskursivt sekundært, men ikke konventionaliseret som sekundært.

Tag fx grammatikaliseringen af engelsk *going to* (senere *gonna*) som futurum markør. Inputtet er en konstruktion med formålsinfinitiv som i (10).

(10) *She is going (in order) to resign.*

Denne konstruktion implicerer den futurum-betydning, der senere grammatikaliseres, og futurum-betydningen overholder ovenfor nævnte restriktion: 1) Den er endnu ikke konventionaliseret, men en mulig inferens, der følger af, at formålsinfinitiven betegner en situation, der er fremtidig i forhold til den situation, der udtrykkes af hovedverbet. 2) Den er diskursivt sekundær: Den diskursivt primære pointe med konstruktionen med formålsinfinitiv i (10) er ikke at placere den situation, der betegnes af infinitiven, i fremtiden.

3.2 Den alternative forklaring

Vores alternative forklaring på, hvorfor metaforisk forandring udelukker grammatikalisering, er som sagt centreret om opmærksomhed, som begrebet blev beskrevet i afsnit 3.2, og om den nye forståelse af grammatikalisering, der blev skitseret i afsnit 3.2. Forklaringen lyder i al sin enkelhed som følger:

Forklaring på, hvorfor metaforisk forandring udelukker grammatikalisering

Ny metafor tiltrækker sig opmærksomhed og bryder derfor restriktionen på inputtet til grammatikalisering, ifølge hvilken inputtet må være diskursivt sekundært, altså opmærksomhedsmæssig baggrund (se afsnit 3.2).

Vi minder om, at vi ved metaforisk forandring forstår helheden af innovationen og den efterfølgende konventionalisering af en metafor. Vores forklaring udelukker dermed naturligvis ikke, at en død metafor kan danne input til grammatikalisering, og den udelukker i princippet heller ikke, at en allerede konventionel metafor kan gøre det. Den udelukker kun, at nye metaforer kan gøre det.

Forklaringen ovenfor er i sig selv en påstand. Der er gode argumenter for den påstand. For det første er det ofte metaforers *raison d'être*, at de tiltrækker sig opmærksomhed. For det andet indebærer nye metaforer – ifølge den forståelse, vi præsenterede i afsnit 2 – et mismatch mellem konceptuelt indhold og reference. Dette konceptuelle mismatch – fx når *giraf* bruges til at referere til et menneske – må kræve en forøget processeringsindsats, og en større processeringsindsats implicerer (i over-

ensstemmelse med den forståelse af opmærksomhed, der blev beskrevet i afsnit 3.2) mere opmærksomhed (jf. også fx Sanford 2002). Der er da også psykolingvistiske studier, der tyder på, at metaforer er forbundet med en større processeringsindsats (fx eye-trackingstudier som de Vries et al. 2018 og EEG-studier som Arzouan et al. 2007).

Den påstand, der udgør vores forklaring, kræver imidlertid yderligere testning. I den resterende del af artiklen afrapporterer vi en bogstavsøgningstest, der dels netop undersøgte, om metaforer tiltrækker mere opmærksomhed end bogstavelig betydning, dels undersøgte om nye metaforer tiltrækker mere opmærksomhed end konventionelle metaforer.

4. Bogstavsøgning

Bogstavsøgning er en lettilgængelig metode til at undersøge opmærksomhed under læsning (Klein & Saint-Aubin 2016). I en bogstavsøgningstest bliver deltagerne bedt om at læse en tekst på et stykke papir og samtidig understrege alle forekomster af et specificeret targetbogstav – evt. under tidspres og evt. med henblik på besvarelse af forståelsesspørgsmål. De enkelte forsøgsdeltagere vil typisk overse nogle forekomster af targetbogstavet, og den helt centrale antagelse bag metoden er, at hyppigheden hvormed en given forekomst overses, afspejler graden af opmærksomhed på det ord, hvori forekomsten findes: Jo hyppigere targetbogstavet overses, des mindre opmærksomhed er der på ordet. Dette kaldes 'the missing letter effect'.

Bogstavsøgningstest har siden Corcoran (1966) typisk kontrasteret højfrekvente og lavfrekvente, leksikalske og grammatiske elementer eller mere forventelige og mindre forventelige ord (fx Christensen et al. 2021). Kun få studier har undersøgt, hvilken effekt semantik har på 'the missing letter effect' (fx Moravcsik & Healy 1995), og der findes os bekendt ingen tidligere studier af, hvilken effekt metaforer har.

5. Metafor og opmærksomhed: En bogstavsøgningstest

I vores eksperiment var vi som udgangspunkt interesserede i at finde ud af, om nye metaforer faktisk tiltrækker sig mere opmærksomhed end bogstavelige betydninger – sådan som vi påstod det i vores forklaring på forholdet mellem metafor og grammatikalisering. Som nævnt i afsnit 3.2 har tidligere studier endvidere vist, at der er processeringsforskelle på nye og konventionelle metaforer. Vi kontrasterede derfor:

Ikke-metaforer (såsom *tandplejer* om en tandplejer)
 Konventionelle metaforer (fx *tornado* om en person),
 Nye metaforer (fx *tidevand* om en person)

5.1 Hypoteser

Vores grundidé var, at metaforer tiltrækker sig mere opmærksomhed end ikke-metaforer. I forlængelse af diskussionen om nye metaforer i afsnit 3.2 forventede vi desuden, at nye metaforer tiltrækker sig mere opmærksomhed end konventionelle metaforer, fordi sidstnævnte betydningstype trods alt er kodet og dermed ikke er en inferens, men højst kræver inferentiell tænkning til entydiggørelse. Hypoteserne var derfor således:

- H1: Konventionelle metaforer overses sjældnere end ikke-metaforer.
 H2: Nye metaforer overses sjældnere end ikke-metaforer.
 H3: Nye metaforer overses sjældnere end konventionelle metaforer.

5.2 Testdesign

5.2.1 Udvalgelse af targetord

Vi besluttede at anvende bogstavet *n* som targetbogstav. Det er hyppigt og stikker hverken op eller ned ift. andre bogstaver (som fx *h* og *j* gør). Det kan derfor antages ikke at tiltrække sig megen opmærksomhed i sig selv.

Som en konsekvens af dette måtte vi udvælge targetord, der alle havde bogstavet *n*. Targetordene blev udvalgt i sæt à tre (herefter (*targetords*) *paradigmer*), således at 1) hvert paradigme bestod af en ikke-metafor, en konventionel metafor og en ny metafor, 2) alle tre paradigmemedlemmer kunne stå på samme plads i en sætning, 3) alle var plausible i den tekstbid, hvori de forekom, 4) targetbogstavet blev tilstræbt at forekomme omtrent samme sted i hvert af de tre paradigmemedlemmer (fx først i ordet, i midten eller sidst), og 5) paradigmemedlemmerne var matchede på frekvens (antal forekomster i KorpusDK) og antallet af stavelser.¹ Ni sådanne targetordsparadigmer blev udvalgt, således at der i alt var 27 targetord. De 27 targetord blev fordelt ud på tre versioner af et tekststykke, så der i alt var ni forskellige targetord i hvert tekststykke. De tre tekstversioner indeholdt alle tre ikke-metaforer, tre konventionelle metaforer og tre nye metaforer. Targetordene præsenteres i tabel 1.

1 Da det naturligvis ikke var muligt at matche paradigmemedlemmerne 100% på frekvens, tilstræbte vi, at metaforer skulle være mere frekvente end ikke-metaforer inden for samme paradigme, således at eventuelt færre missede metaforer ikke ville kunne tilskrives lavere frekvens.

P	Ord i paradigmet	Type	Frekvens	Stavelser	Targetbogstavets placering i stavelsen
1	Snedker	Ikke	196	2	Midten
	Mink	Ny	272	1	Midten
	Snegl	Kon	472	1	Midten
2	Selvstændig	Ikke	4355	3	Sidst i 2.
	Sten	Ny	4221	1	Sidst
	Stjerne	Kon	4063	2	Først i 2.
3	Vinduespudser	Ikke	71	4	Sidst i 1.
	Sandstorm	Ny	24	2	Midten i 1.
	Hvirvelvind	Kon	48	3	Midten i 3.
4	Kokken	Ikke	1008	2	Sidst i 2.
	Ålen	Ny	402	2	Sidst i 2.
	Ræven	Kon	795	2	Sidst i 2.
5	Sprinter	Ikke	129	2	Sidst i 1.
	Gnu	Ny	24	1	Midten
	Snog	Kon	82	1	Midten
6	Lærling	Ikke	388	2	Midten i 2.
	Killing	Ny	187	2	Midten i 2.
	Kylling	Kon	1365	2	Midten i 2.
7	Sangerne	Ikke	1950	3	Midten i 1. + Først i 3.
	Hanerne	Ny	509	3	Først i 2. + Først i 3.
	Svinene	Kon	1055	3	Først i 2. + Først i 3.
8	Organist	Ikke	313	3	Først i 3.
	Torden	Ny	241	2	Sidst i 2.
	Orkan	Kon	383	2	Sidst i 2.
9	Tandplejer	Ikke	94	3	Midten i 1.
	Tidevand	Ny	84	3	Midten i 3.
	Tornado	Kon	104	3	Først i 2.

Tabel 1 - Targetord grupperet i paradigmer

Forkortelser: P: paradigme; Ikke: ikke-metafor; Ny: ny metafor; Kon: Konventionel metafor.

De nye metaforer og de konventionelle metaforer var ord, der betegnede medlemmer af dyreriget eller naturfænomener, og som blev brugt metaforisk om personer. De metaforiske læsninger var således baseret på den begrebsmetafor, der på engelsk kaldes THE GREAT CHAIN OF BEING, og som

inddeler mennesker hierarkisk over dyr og inanimate objekter. I metafor-systemet findes de konceptuelle metaforer (UBEHAGELIGE) MENNESKER ER DYR, som dyremetaforerne i studiet beror på, samt MENNESKELIGE EGENSKABER ER INANIMATE TINGS EGENSKABER, som naturmetaforerne beror på (Kövecses 1997: 36–37).

Betingelsen for status som metafor var, at der var konsensus blandt forfatterne om plausibiliteten af den intenderede metaforiske betydning. Betingelsen for status som konventionel metafor var, at den metaforiske betydning er anført i Den Danske Ordbog. Betingelsen for status som ny metafor var, at betydningen ikke var opført i Den Danske Ordbog.

De targetord, der blev anvendt med deres bogstavelige betydninger, betegnede professioner og fag eller håndværk, og en betingelse for at inddrage dem var, at de ikke måtte have nogen indgang med overført betydning i Den Danske Ordbog. De targetord, der blev anvendt metaforisk, blev indsat i kontekster, hvor en bogstavelig betydning ikke ville give mening, men hvor den tilsigtede metaforiske betydning gav mening. De kontrasterende targetord, der blev anvendt som ikke-metaforer, gav derimod fint mening med deres bogstavelige betydninger i samme kontekster.

5.2.2 *Bogstavsøgningstesten*

Bogstavsøgningstesten indeholdt en samtykkeerklæring, et tekststykke og forståelsesspørgsmål. Et originalt tekststykke blev opbygget omkring de ni paradigmer af targetord, således at alle tre targetord i hvert paradigme kunne passe ind i teksten. Teksten blev derefter konstrueret i tre versioner, og de tre medlemmer af hvert targetordsparadigme blev fordelt ud på de tre tekstversioner, så der kun var et targetord fra hvert paradigme i hver version. Alle tre tekstversioner var 408 ord lange med 133 targetbogstaver, hvoraf ni targetbogstaver befandt sig i targetordene (og deraf var af interesse). Alle versioner indeholdt 28 perioder, og ni af disse perioder indeholdt et targetord. Der var som minimum én periode uden et targetord mellem perioderne med targetord. Ingen targetord befandt sig i den første eller den sidste periode, og targetordene blev forsøgt centreret midt på papiret så meget som muligt, da ord nær margenen er mere iøjnefaldende. Der var det samme adjektiv foran hvert ord i hvert targetordsparadigme som eksemplificeret i (12)–(14):

- (12) Ny metafor
Han er en vild torden.

- (13) Konventionel metafor
Han er en vild orkan.
- (14) Ikke-metafor
Han er en vild organist.

Adjektiverne blev brugt til at give en kontekst i introduktionen af metaforordene, så disse ikke fremstod uforventelige i sammenhængen. Hver deltager læste enten tekst A, B eller C. På den plads, hvor tekst A havde en konventionel metafor, havde tekst B en ny metafor og tekst C en ikke-metafor, og så fremdeles.

Forståelsesspørgsmålene blev tilføjet for at sikre, at deltagerne læste teksten med henblik på forståelse og ikke blot scannede teksten for targetbogstaver. Forståelsesspørgsmålene var ens i hver version og omhandlede derfor ikke targetordene. Spørgsmålene var udformet åbent for at undgå, at deltagerne kunne svare rigtigt ved at vælge et svar tilfældigt. I (15) vises et af forståelsesspørgsmålene samt de svar, som forfatterne samstemmende fandt acceptable.

- (15) Spørgsmål: Hvor havde min mormor for nyligt været?
Acceptable svar: I kirke/til gudstjeneste

For acceptable svar blev der givet 1 point. Hvis det var klart ud fra deltagerens svar, at vedkommende havde læst teksten, men bare misforstået noget, blev der givet 0,5 point.

5.3 Deltagere og testprocedure

5.3.1 Deltagere

Deltagerne var førsteårsstuderende på lingvistik og dansk på Københavns Universitet. Testen foregik en måned efter studiestart, så de studerende var uvidende om bogstavsøgningstest. 155 studerende blev testet i forbindelse med to forelæsninger. Fem deltagere blev bagefter ekskluderet på grund af misforståelse af opgaven, eller fordi de ikke udfyldte testen, og yderligere otte, fordi de opnåede mindre end 2 point for besvarelsen af forståelsesspørgsmålene. En indledende inspektion af de rå resultater gav ingen grund til at tro, at resultaterne for deltagere, hvis modersmål ikke var dansk (5 deltagere), eller deltagere med ordblindhed eller andre rapporterede funktionsnedsættelser (27 deltagere) skilte sig ud fra de øvrige testresultater. Disse testresultater blev derfor ikke ekskluderet.

5.3.2 *Testprocedure*

Deltagerne blev bedt om at læse teksten i et normalt tempo og understrege alle forekomster af targetbogstavet *n*. Indså deltagerne, at de havde overset et targetbogstav, måtte de ikke gå tilbage og understrege bogstavet, men skulle blot fortsætte. For at modvirke risikoen for en lofteffekt blev deltagerne desuden sat under tidspres. De fik at vide, at de ikke måtte bruge mere end seks minutter på at læse teksten. Når en timer, der var synlig for alle, nåede seks minutter, fik deltagerne at vide, at de skulle skynde sig at blive færdige og gå til forståelsesspørgsmålene. Efter yderligere to minutter blev de bedt om at stoppe. Derefter blev papirerne indsamlet. Deltagerne blev instrueret i, at de, når de var færdige med at læse teksten og understrege targetbogstaver, skulle anføre, hvor meget tid de havde brugt i minutter og sekunder.

5.4 *Resultater*

Hver deltager læste tre targetord af hver type, dvs. ni targetord i alt. Der var ét targetbogstav pr. targetord på nær i targetordsparadigme nr. 7, der indeholdt to targetbogstaver i hvert targetord (fx *hanerne*). For dette paradigmes vedkommende noterede vi kun én fejl, uanset om deltagerne overså begge targetbogstaver eller kun ét af dem, således at paradigmet ikke havde større vægt end de andre paradigmer (der var kun én deltager, der i dette paradigme overså targetbogstavet i roden af et af de tre ord, men fandt det i suffikset – alle andre overså suffikset eller fandt begge targetbogstaver). Hver type (ny metafor, konventionaliseret metafor, ikke-metafor) kunne således blive overset 3 gange af 142 deltagere dvs. 426 gange i alt. De 142 deltagere overså 110 af targetbogstaverne i ikke-metaforerne, 93 af targetbogstaverne i de nye metaforer og 76 af targetbogstaverne i de konventionelle metaforer som vist i tabel 2.

	Nye metaforer	Konventionelle metaforer	Ikke-metaforer
Oversete targetbogstaver	93/426	76/426	110/426
Gennemsnitsfejlrate	21,8 %	17,8 %	25,8 %
Median fejlrate	17,4 %	17,0 %	24,5 %
Forskel på mest og mindst oversete paradigmemedlem i procentpoint	38,78	26,53	38,30
Standardafvigelse	0,16	0,10	0,15

Tabel 2 - Fordeling af oversete targetbogstaver.

De tre grupper blev sammenlignet i en Friedman's test², som gav et signifikant resultat ($Q = 10,2$, $p = 0,006$) ved et signifikansniveau på 0,05. En Conover-posthoc-test blev efterfølgende brugt til at fastslå, hvilke af de tre grupper der var signifikant forskellige fra hinanden. Conover-testen blev brugt med et korrigeret signifikansniveau på 0,0167 som følge af gentagne testninger.

Den eneste signifikante forskel var at finde mellem de konventionelle metaforer og ikke-metaforerne (t -statistik = 3,255, $p = 0,001$). Der var således ingen signifikant forskel på de nye metaforer og de konventionelle metaforer (t -statistik = 1,686, $p = 0,093$) eller på de nye metaforer og ikke-metaforerne (t -statistik = 1,569, $p = 0,118$). De tre ordtyper udviste forskellige grader af variation i resultaterne. De nye metaforer havde den største forskel i procentpoint fra den mest oversete nye metafor, *hanerne* til den mindst oversete nye metafor, *mink*.

P	Nye metaforer	Oversete	Konventionelle metaforer	Oversete	Ikke-metaforer	Oversete
1	Mink	4,1 %	Snegl	14,9 %	Snedker	10,9 %
2	Sten	6,1 %	Stjerne	8,5 %	Selvstændig	39,1 %
3	Sandstorm	17,4 %	Hvirvelvind	18,4 %	Vinduespudder	23,4 %
4	Ålen	6,4 %	Ræven	8,7 %	Kokken	24,5 %
5	Gnu	10,6 %	Snog	28,3 %	Sprinter	10,2 %
6	Killing	41,3 %	Kylling	30,6 %	Lærling	46,8 %
7	Hanerne	42,9 %	Svinene	17,0 %	Sangerne	43,5 %
8	Torden	34,0 %	Orkan	30,4 %	Organist	26,5 %
9	Tidevand	34,8 %	Tornado	4,1 %	Tandplejer	8,5 %
G		22,0 %		17,9 %		25,9 %

Tabel 3 - Fordeling af oversete targetbogstaver pr. targetord i procent

Forkortelse: P: Paradigme, G: Gennemsnit

5.5 Diskussion af bogstavsøgningstesten

I overensstemmelse med hypotese 1 blev de konventionelle metaforer overset signifikant sjældnere end ikke-metaforerne ($76 < 110$), hvilket må tolkes sådan, at de tiltrækker sig mere opmærksomhed. Hypotese 2

2 Vores datasæt var ikke normalfordelt. Derfor valgte vi en Friedman's test, der er en repeated measures ANOVA-test for ikke normalfordelt data (Pereira et al. 2015).

kunne imidlertid ikke bekræftes, for så vidt som de nye metaforer ikke blev overset signifikant sjældnere end ikke-metaforerne, men der var en tendens i den forventede retning ($93 < 110$). Hypotese 3 kunne ligeledes ikke bekræftes. Der var ikke signifikant forskel på, hvor ofte hhv. nye og konventionelle metaforer blev overset, og faktisk var der en tendens imod den forventede retning ($93 > 76$).

Grundidéen om, at metafor tiltrækker sig opmærksomhed, bekræftes altså delvis. Men det er overraskende, at forskellen kun er signifikant for netop de konventionelle metaforers vedkommende. I første omgang rejser det spørgsmålet: Hvorfor tiltrækker konventionelle metaforer sig opmærksomhed? Vi mener, at det skyldes, at konventionelle metaforer ligesom nye metaforer indebærer et mismatch mellem konceptuelt indhold og referent. *Kylling* er fx aldrig en umiddelbar repræsentation af en person, men tilskriver personen egenskaber, der kan føres tilbage til den bogstavelige betydning. Forskellen på nye og konventionelle metaforer er alene, om dette link mellem en type referent og den bogstavelige betydning er konventionaliseret eller ej.

Et vanskeligere spørgsmål er: Hvorfor tiltrækker de nye metaforer sig ikke mest opmærksomhed, og hvorfor afviger de ikke i signifikant grad fra ikke-metaforerne? Vi har argumenteret for, at konventionaliserede metaforer involverer en mindre processeringsbyrde, fordi processeringen af dem ikke involverer inferens i nævneværdigt omfang. I overensstemmelse hermed er et muligt svar (som vi skylder Elisabeth Engberg-Pedersen tak for), at de nye metaforer faktisk tiltrak sig mest opmærksomhed, men at processeringen af dem i høj grad blev afbrudt præmaturt pga. tidspresset. M.a.o. stressede tidspresset processeringen af de nye metaforer mere end af de konventionelle metaforer, fordi denne processering er relativt krævende. Til støtte for denne forklaring kan det anføres, at der i et pilotstudie (af 20 studerende) ikke var nogen tidsbegrænsning, og her viste de rå tal, at de nye metaforer tiltrak sig mest opmærksomhed og blev overset mindst.

6. Sammenfatning

Der er bred enighed om, at metaforisk forandring ikke spiller nogen rolle i grammatikalisering. Vi har foreslået, at dette skyldes, at inputtet til grammatikalisering må være opmærksomhedsmæssig baggrund, og at de metaforer, der i metaforisk forandring opstår som innovative nye metaforer og siden konventionaliseres, tiltrækker sig opmærksomhed. Efterfølgende

har vi afrapporteret en bogstavsøgningstest designet til at undersøge den relative opmærksomhed på bogstavelige betydninger, konventionelle metaforer og nye metaforer. Testen viste, at konventionelle metaforer tiltrækker sig signifikant mere opmærksomhed end bogstavelige betydninger. For nye metaforers vedkommende var der en tendens i samme retning, men overraskende nok var den ikke signifikant. Vi har drøftet en række mulige årsager til dette overraskende resultat.

Om forfatterne

Ane Dine Markussen Thy, cand.mag. i lingvistik, fuldmægtig, Københavns Universitet.

Lennart Westergaard, ph.d., Språk- och litteraturcentrum, Lunds Universitet.

Kasper Boye, ph.d., professor i lingvistik, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

Litteratur

Arzouan, Yossi, Abraham Goldstein & Miriam Faust (2007): Brainwaves are stethoscopes: ERP correlates of novel metaphor comprehension. *Brain Research* 1160, 69–81. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2007.05.034>

Boye, Kasper (2023): Grammaticalization as Conventionalization of Discursively Secondary Status: Deconstructing the Lexical–Grammatical Continuum. *Transactions of the Philological Society* 121(2), 270–292. <https://doi.org/10.1111/1467-968X.12265>

Boye, Kasper (2024): Evidentiality, discourse prominence and grammaticalization. *Studies in Language* 48(3), 575–607. <https://doi.org/10.1075/sl.23001.boy>

Boye, Kasper & Peter Harder (2012): A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. *Language* 88(1), 1–44. <https://doi.org/10.1353/lan.2012.0020>

Bybee, Joan, Revere Perkins & William Pagliuca (1994): *The Evolution of Grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.

Christensen, Marie Herget, Line Burholt Kristensen, Nicoline Munck Vinther & Kasper Boye (2021): Grammar is background in sentence processing. *Language and Cognition* 13(1), 128–153. <https://doi.org/10.1017/langcog.2020.30>

- Corcoran, D. W. J. (1966): An acoustic factor in letter cancellation. *Nature* 210(5036), 658–658. <https://doi.org/10.1038/210658a0>
- Danchev, Andrev & Merja Kytö (1994): The construction be going to + infinitive in Early Modern English. I: *Studies in Early Modern English*. Dieter Kastovsky (red.). Berlin: Mouton de Gruyter, 59–77.
- Deutscher, Guy (2000): *Syntactic change in Akkadian: The evolution of sentential complementation*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi & Friederike Hünemeyer (1991): *Grammaticalization: A conceptual framework*. University of Chicago Press
- Juge, Matthew L. (2007): Metaphor and teleology do not drive grammaticalization. I: *Current Issues in Linguistic Theory*. Joseph C. Salmons & Shannon Dubenion-Smith (red.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 33–48. <https://doi.org/10.1075/cilt.284.05jug>
- Klein, Raymond M. & Jean Saint-Aubin (2016): What a Simple Letter-Detection Task Can Tell Us About Cognitive Processes in Reading. *Current Directions in Psychological Science* 25(6), 417–424. <https://doi.org/10.1177/0963721416661173>
- Koch, Peter (2016): Meaning change and semantic shifts. I: *The Lexical Typology of Semantic Shifts* Päivi Juvonen & Maria Koptjevskaja-Tamm (red.). Berlin: De Gruyter, 21–66. <https://doi.org/10.1515/9783110377675-002>
- Kövecses, Zoltan (1997): In search of the metaphor system of English. *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics* 11, 33–49. <https://doi.org/10.26262/ISTAL.V11I0.6715>
- Lakoff, George & Mark Johnson (1980): *Metaphors we live by* (6. udg.). Chicago: University of Chicago Press.
- Matisoff, James A. (1991): Areal and Universal Dimensions of Grammaticalization in Lahu. I: *Approaches to Grammaticalization II*. Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (red.). Amsterdam: John Benjamins, 383–453.
- Matthews, Peter H. (2014): *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, 3. udg. Oxford: Oxford University Press.
- Mole, Christopher (2024): Attention. I: *The Standard Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta & Uri Nodelman (red.). Stanford: Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/attention/> (tilgæet efterår 2024)
- Moravcsik, Julia E. & Alice F. Healy (1995): Effect of meaning on letter detection. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 21(1), 82–95. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.21.1.82>

- Pereira, Dulce G., Anabela Afonso & Fátima Melo Medeiros (2015): Overview of Friedman's test and post-hoc analysis. *Communications in Statistics - Simulation and Computation* 44(10), 2636–2653. <https://doi.org/10.1080/03610918.2014.931971>
- Sanford, Anthony J. (2002): Context, attention and depth of processing during interpretation. *Mind & Language* 17(1–2), 188–206. <https://doi.org/10.1111/1468-0017.00195>
- de Vries, Clarissa, Gudrun W. Reijnerse & Roel M. Willems (2018): Eye movements reveal readers' sensitivity to deliberate metaphors during narrative reading. *Scientific Study of Literature* 8(1), 135–164. <https://doi.org/10.1075/ssol.18008.vri>

Om modusbrug i komplementsætninger på italiensk

Anders Tvilstegaard

Abstract

This article explores the paradigmatic choice between indicative and subjunctive in Italian complement clauses and its semantic implications. It challenges the assertion-based theory, which ties indicative to assertive content and subjunctive to non-assertive content, and proposes an alternative that adopts a distinction between States-of-Affairs and Propositions. The subjunctive is analyzed as polysemic, denoting either a State-of-Affairs or a hypothetical Proposition, while the indicative denotes a Proposition. The article examines mood alternation and selection, reclassifying predicates based on their compatibility with States-of-Affairs or Propositions. This approach rethinks mood contrasts by emphasizing their active role in meaning-making rather than being mere syntactic defaults.

Nøgleord

konjunktiv, indikativ, sagforhold, proposition, komplementsætninger

1. Indledning

Denne artikel undersøger det paradigmatiske valg mellem indikativiske og konjunktiviske komplementsætninger og den tilsvarende semantiske forskydning valget indebærer. Formålet er at præsentere et alternativ til den gængse forståelse der bedre afspejler konjunktivens varierede brugs-mønstre.

En af de mest udbredte forståelser bygger på **assertionsteorien**¹,

¹ Det skal her nævnes at der findes et væld af teorier om hvad konjunktivs og indikativs funktioner er. Det er en nærmest umulig opgave at yde fuld retfærdighed over for alle de forskellige teorier, men se Andersen (2023) for en diskussion af nogle af de vigtigste teorier i en italiensk sammenhæng. Jeg har særligt fokus på assertionsteorien i kraft af dens udbredte succes både i Danmark (fx Korzen & Korzen 2005) og i Italien (fx Wandruszka 2001; Squartini 2010).

hvor indikativ trækker komplementsætningen frem til assertionsplanet, mens konjunktiv trækker komplementsætningen væk fra assertionsplanet (fx Bronzi 1977; Wandruszka 2001). Særligt i funktionelt orienterede tilgange er denne sontring mellem **assertive** og **ikke-assertive** læsninger blevet foretrukket frem for det klassiske begrebspar **realis/irrealis**, da førstnævnte afspejler en funktionel forståelse af grammatiske kategorier og deres diskursive rolle (Bybee 1998).

Som det vil fremgå af afsnit 3, er assertionsteorien imidlertid ikke uden problemer. For det første peger assertionskriterier som ”foranstillings-testen” ikke entydigt på konjunktiv som det ikke-asserteredes modus på italiensk. For det andet kan ikke alle konjunktiviske komplementsætninger uden videre analyseres som ikke-assertive. Assertionsteorien risikerer derfor at afhænge af øjnene der ser.

Mit alternativ bygger på sontringen mellem **sagforhold** (begivenheds- eller tilstandstype) og **proposition** (information om en situation i verden) der i følge Boye & Harder (2018) kan redegøre for modus-semantik. Med det udgangspunkt argumenter jeg for at konjunktiv er polysemisk: Afhængigt af konteksten kan konjunktiv betegne et ’sagforhold’ eller en ’hypotetisk proposition’. På den måde danner konjunktiv to kontrastpar med indikativ der kan siges at betegne en ’proposition’; nemlig ’sagforhold/proposition’ og ’hypotetisk proposition/proposition’.

Sontringen mellem sagforhold og proposition kan bidrage til en mere præcis beskrivelse af både **modusselektion** der omhandler prædikaters ”præference” for bestemte modi og **modusvekslen** – forstået her som et paradigmatiske valg mellem konjunktiv og indikativ i identiske prædikative rammer.

2. Den traditionelle beskrivelse

Det er udbredt at skelne mellem tre konjunktiver på italiensk: *Il congiuntivo volitivo* (1a), *tematico* (1b) og *dubitativo* (1c) (fx Wandruszka 2001).²

- (1a) *Voglio che lei mi **ascolti**.*
 ‘Jeg vil gerne have at hun lytter.KONJ til mig.’
 (1b) *Mi **dispiace** che **sia** andata così.*
 ‘Jeg er ked af, at det gik.KONJ sådan.’

2 Materialet anvendt i denne artikel kommer fra CORIS (https://corpora.ficlit.unibo.it/coris_eng.html) – et skriftsprogskorpus der indeholder en samling af tekster som repræsenterer autentisk og moderne italiensk. Med mindre andet er angivet, er de italienske eksempler således fra CORIS.

- (1c) *Dubito che **sia** possibile.*
‘Jeg tvivler på, at det er.KONJ muligt.’

Il congiuntivo volitivo styres af prædikater som udtrykker en vilje hos taleren eller subjektsagenten om at en handling realiseres eller ikke realiseres (Wandruszka 2001: 416). *Il congiuntivo tematico* forekommer i præsupponerede (tematiske) komplementsætninger der styres af prædikater som udtrykker en subjektiv evaluering eller sindsstemning (Wandruszka 2001: 419). *Il congiuntivo dubitativo* styres af prædikater der udtrykker talerens eller subjektsagentens vurdering af enten en assertions gyldighed eller et sagforholds mulige eksistens (Wandruszka 2001: 418).

Konjunktiv anvendes desuden i foranstillede komplementsætninger (2), som kan kategoriseres under *il congiuntivo tematico* da en foranstillet position giver en præsupponeret læsning af komplementsætningen.

- (2) *Che gli inglesi **siano** gli arcinemici dell’Euro, lo si sa.*
‘At englænderne er.IND euroens ærkefjender, det ved man.’

Indikativ styres derimod af vidensprædikater (3a), ytringsprædikater der gengiver en kategorisk assertion (3b), og prædikater som udtrykker vished (3c).

- (3a) *So che **è** così.*
‘Jeg ved, det forholder.IND sig sådan.’
(3b) *Dice che **è** molto pericoloso.*
‘Han siger, det er.IND meget farligt.’
(3c) *È vero che lei si **fida** di lui.*
‘Det er rigtigt, at hun stoler.IND på ham.’

Den traditionelle forståelse af modusvekslen følger Schmitt Jensen (1970), der i sin undersøgelse identificerer to typer af modusvekslen inden for identiske prædikative rammer:

- a. Prædikater der følges ”snart af konjunktiv, snart af indikativ, med en tilsvarende semantisk forskydning af hele udtrykket” (Schmitt Jensen 1970: 711)
- b. Prædikater, hvor ”modusskifte i bisætningen ikke har givet registrerbar semantiske ændringer” (*ibid.*)

Et eksempel på den første gruppe er det indikativstyrende *dire* 'sige', hvor brugen af konjunktiv tilfører en viljesbetydning til hele udtrykket. Et eksempel på den anden gruppe er det konjunktivstyrende *credere* 'tro', hvor det semantiske bidrag fra indikativ er sværere at registrere. Schmitt Jensen antyder desuden at gruppe b kunne høre under gruppe a. Det harmonerer med min analyse i afsnit 6 hvor det forklares som en pragmatisk-diskursiv effekt snarere end semantisk.

3. Assertionsteorien

3.1. Grundlaget for assertionsteorien

Assertionsteorien kan siges at starte med Hooper (1975). Ifølge Hooper fremtvinger nogle prædikater (såsom *sige*) en assertiv læsning af deres komplementsætning, mens andre (såsom *beordre*) fremtvinger en ikke-assertiv læsning. Det hævdes således at kun helsætningens indhold asserteres i konstruktioner med den anden type prædikater, mens både helsætningen og komplementsætningens indhold asserteres i konstruktioner med den første type. Denne sondring blev først anvendt på italiensk af Bronzi (1977), som argumenterede for at indikativ systematisk er forbundet med assertive komplementsætninger, mens konjunktiv er forbundet med ikke-assertive komplementsætninger.

Som nævnt i afsnit 2 skelnes der mellem tre typer konjunktiv. Med udgangspunkt i assertionsteorien skriver Wandruszka at de forenes ved ikke at forekomme i komplementsætninger der gengiver en kendsgerning og samtidig udgør målet for kommunikationen (Wandruszka 2001: 416). Konjunktivs grundfunktion er derfor at markere komplementsætningen, eller en del af den, som "ikke-kommunikeret" (Wandruszka 2001: 420).

Selvom assertionsteorien har vist sig anvendelig, vil jeg i det følgende argumentere for at teorien rummer visse problemstillinger når den appliceres på italiensk.

3.2 Kriterier for assertive prædikater

3.2.1 Foranstillings-testen

Assertive prædikater kan identificeres ved at de kan bruges parentetisk – dvs. når prædikatet forekommer som en indskudt sætning. Dette kaldes "foranstillings-testen" (Hooper 1975; Korzen 1999: 194). Problemet er at mange konjunktivstyrende prædikater kan bruges parentetisk, hvilket ellers skulle være uforeneligt med en samtidig status som konjunktivstyrende:

- (4a) *Con lui sarà più difficile, **temo**.*
 'Med ham bliver det sværere, er jeg bange for.'
- (4b) *Ma la storia non finisce qui, **immagino**.*
 'Men historien slutter vel ikke der, forestiller jeg mig.'
- (4c) *Era molto tempo fa, **suppongo**.*
 'Det er længe siden, formoder jeg.'
- (4d) *Era del nord, **credo***
 'Han var nordfra, tror jeg.'

3.2.2 Tag-question-testen

En anden test er at tilføje et såkaldt *tag-question* for at vurdere hvilken del af sætningen asserteres. På italiensk kan man bruge *vero* 'rigtig' som tag-question (Cristofaro 2003: 33). Tag-question kan bruges til at vurdere om et prædikat er assertivt eller ej, da det knytter sig til den asserterede del af ytringen. Hvis den knytter sig til komplementsætningen, kan man argumentere for at det styrende prædikat er assertivt, og altså fremtvinger en assertiv læsning af komplementsætningen. Knytter den sig omvendt til hovedsætningen, kan man argumentere for at det er ikke-assertivt.

Hvis man søger på *vero* i CORIS, får man et noget tvetydigt resultat. Faktisk er der mange konjunktivstyrende prædikater der i en diskursiv kontekst fremstår ikke-asserterede, såsom (5a) og (5b), mens indikativstyrende prædikater sjældent viser en ikke-asserteret læsning – jeg fandt kun eksempel (5c).

- (5a) *“Può darsi che venga, a fine mese, **vero**?” chiede Hans. “Sì, così mi ha detto prima che partissimo.”*
 ”Det kan være, han kommer.KONJ i slutningen af måneden, ikke?” spørger Hans. ”Ja, det sagde han til mig, inden vi tog afsted.”
- (5b) *“Dunque ... immagino che non siano molto felici, **vero**.” ”Non esattamente beati.”*
 ”Så... jeg forestiller mig, at de ikke er.KONJ særlig glade, vel?” ”Ikke ligefrem lykkelige.”
- (5c) *Ho saputo che ti ha dato una nipotina, **vero**?* “Sì, si chiama Barbara e ha quattro anni.”
 'Jeg hørte han gav.IND dig et barnebarn, ikke?' ”Ja, hun hedder Barbara og er fire år gammel.”

I alle tilfælde kan man ud fra samtalepartnerens svar analysere komplementsætningerne som hovedassertionerne da det er det disse personer reagerer på.

3.2.3 *Underordning som funktionel asymmetri*

Endelig argumenterer Cristofaro (2003) for at underordning kan defineres som en funktionel asymmetri mellem bisætningen og oversætningen, hvor bisætningen udgør den ikke-asserterede del af konstruktionen. Hvis dette accepteres, bliver det jo vanskeligt at associere konjunktiv specifikt med ikke-assertive komplementsætninger. Accepteres det ikke, er det ejendommeligt hvordan teorien i så fald kan anvendes ”efter behov”.

3.3. *Præsupposition*

Assertionsteoriens udøvere har været ivrige efter at fremhæve dens styrke i forhold til præsupponerede komplementsætninger som dem styret af evaluative/emotive prædikater såsom *essere contento* ’være glad’ da det klassiske begrebspar irrealis/realis har svært ved at fange disse. Assertionsteoriens analyseapparat tilsiger at evaluative/emotive prædikater styrer konjunktiv fordi deres komplementsætning er præsupponeret og dermed ikke-asserteret (Wandruszka 2001: 419-420). Præsupposition står i kontrast til assertion fordi præsupponeret indhold, modsat assertivt indhold, forudsættes at udgøre kendt information. Men som Prandi (2002: 31) påpeger, er præsupposition ikke en tilstrækkelig forklaring da dette forhold også gælder for indikativstyrende prædikater såsom *accorgersi* ’indse’. Det er derfor snarere det evaluative end det præsupponerede aspekt der virker afgørende i valget af modus (Givón 1994).

3.4. *Implikative prædikater*

Det afsluttende kritikpunkt er at der mangler en fyldestgørende redegørelse for konjunktiviske komplementsætninger styret af implikative prædikater. Disse prædikater indebærer at en realiseret læsning af helsætningens indhold implicerer en realiseret læsning af komplementsætningens indhold. Problemet ligger i at komplementsætningernes indhold hverken er præsupponeret, uvist eller uvirkeligt; de må altså betragtes som assertive (jf. Givón 1994: 280):

- (6a) *Un tic faceva che volgesse o alzasse a ogni attimo il capo.* (Bach & Schmitt Jensen 1990: 500)

‘Et tic fik ham til at dreje.KONJ eller løfte.KONJ hovedet hvert øjeblik.’

- (6b) *In basso, il vetro era bianco e lasciava che la luce **penetrasse** purissima all'interno.*

‘I bunden var glasset hvidt og lod det rene lys trænge.KONJ ind.’

- (6c) *A tavola, è capitato che Federico **perdesse** il filo del discorso.*

‘Ved bordet skete det, at Federico tabte.KONJ tråden i samtalen.’

Som eksemplerne illustrerer, gengiver komplementsætningerne en kendsgerning og har ikke lavere informationsværdi end indikatiske komplementsætninger styret af prædikater som *accorgersi* ’indse’.

3.5. Opsamling

Det er næppe kontroversielt at påstå at en teori er problematisk hvis den fører til modsatrettede resultater. Fra et objektivt perspektiv afslører det en intern inkonsistens når det spanske *creer* ’tro’ betragtes som assertiv (Hooper 1975), mens det italienske *credere* ’tro’ betragtes som ikke-assertiv (Bronzi 1977). Er meningsprædikater assertive eller ikke-assertive? (Ifølge Noonan (2007: 110) er de assertive.) Jeg har argumenteret for at de kriterier der kan virke afklarende på sprog som spansk, ikke giver et entydigt billede på italiensk. Dette, kombineret med de implikative prædikater, giver anledning til at gentænke den italienske indikativ/konjunktiv kontrast – hvilket ikke nødvendigvis udelukker assertionsteorien (se afsnit 6).

4. Teoretisk ramme

4.1. Sondringen mellem *sagforhold* og *proposition*

Mit alternativ bygger på sondringen mellem **sagforhold** og **proposition** der spiller en central rolle i sætningsanalysen i nederlandsk og dansk funktionel lingvistik (fx Dik & Hengeveld 1991; Engberg-Pedersen et al. 2019). Sondringen genfindes også i kognitiv lingvistik (fx Achard 1998) og i visse formelle tilgange (fx Rochette 1988), selvom betegnelserne på de to størrelser kan variere (jf. Boye 2012: 191).

Traditionelt forstås sagforhold og propositioner som to denoterbare entiteter der adskiller sig ved at sagforhold kan siges at forekomme eller indtræffe, mens propositioner kan være sande eller falske (Lyons 1977: 443-445).

I Engberg-Pedersen et al. (2019) beskrives forskellen på de to betydningstyper således:

”Sagforhold er typer af begivenheder eller tilstande, mens propositioner ud over at rumme et sagforhold også relaterer sagforholdet til en situation i en verden og giver noget information om denne situation. Den afgørende forskel er altså om indholdet kun er en begivenheds- eller tilstandstype, eller om den derudover også har status af noget information om en situation i en verden.” (Engberg-Pedersen et al. 2019: 168)

Modsætningen mellem sagforhold og proposition er blevet anvendt i analysen af diverse komplementsætningskontraster, for eksempel ved perceptionsprædikater (7), vidensprædikater (8) og ytringsprædikater (9). (Se Boye (2012: 188-191) for en mere dybdegående diskussion.)

(7a) *Jeg så din søn **svømme** i går.*

(7b) *Jeg så, at din søn **svømmede** i går.*

(8a) *Jeg lærte min søn at **svømme***

(8b) *Jeg lærte min søn, at man **svømmer** bedst i havvand.*

(9a) *Le ho detto di **lasciarmi** in pace!*

‘Jeg bad hende lade.INF mig være i fred!’

(9b) *Le ho detto che non **abbiamo** una relazione*

‘Jeg fortalte hende, at vi ikke er.IND i et forhold.’

I alle tilfælde forstås den infinitiviske komplementsætning som betegnende et sagforhold, mens den indikativiske betegner en proposition. I (7a) ses sagforholdet udfolde sig for øjnene af helsætningsagenten, mens helsætningsagenten i (7b) blot har opsnappet noget viden om et sagforhold. I (8a) indlæres en færdighed, mens der indlæres noget viden i (8b). I (9a) gengives en direktiv – som har sagforhold i sit virkefelt – mens der i (9b) gengives en assertion – som har proposition i sit virkefelt.

Særligt i tilfælde hvor bisætningsagenten er forskellig fra helsætningsagenten, kan indikativ i sprog som dansk og italiensk altså siges at være en **propositional modus** og infinitiv en **sagforholdsmodus**. Faktisk argumenterer Boye & Harder (2018) for at modsætningen mellem proposition og sagforhold på sprog som dansk netop spiller en vigtig rolle i forståelsen af modus. I det resterende vil jeg ligeledes argumentere for at sondringen kan gøre rede for modus-semantikken i italiensk.

4.2. Den polyseme konjunktiv

Analysen af konjunktiv står groft sagt stadig i skyggen af det strukturalistiske ideal om ”én betydning – én form”. Og det er der egentlig en fornuftig grund til. For før 70’erne var der nemlig en tendens til at tildele konjunktiv ligeså mange betydninger som kontekster den optrådte i. Konjunktiv endte da som en betydningsmæssig rodebunke.

I forlængelse heraf kunne man fristes til at analysere konjunktiv som en sagforholdsmodus og indikativ som en propositionel modus, som Achard (1998) gør i en fransk kontekst. Så enkelt er det dog ikke, og der er da heller ikke gode argumenter for at insistere på en *Gesamtbedeutung* der kan redegøre for hele spektret af konjunktivs brugsmønstre – så længe man undgår at forveksle konjunktivs betydning(er) med dem udtrykt i de styrende prædikater. Holdningen i denne artikel er at konjunktiv kun kan forstås som en paradigmatiske kontrastpartner til indikativ, og at dette kan indebære mere end én betydningskontrast (jf. Boye & Harder 2018).

Min tese er at indikativ betegner en proposition, mens konjunktiv kan betegne et sagforhold eller en hypotetisk proposition. Denne idé er forenelig med Quers (1998) teori om den spanske konjunktiv. Quer skelner her mellem *intensional subjunctive* som udløses af deontiske (fx *beordre*) og kausative (fx *gøre*) prædikater, og *polarity subjunctive* der kan udløses af operatorer som negation eller spørgsmål. I denne artikels teoretiske ramme svarer det til en sondring mellem konjunktiv anvendt ved sagforhold (*intensional subjunctive*) og konjunktiv anvendt ved propositioner (*polarity subjunctive*), selvom detaljerne adskiller sig.

Tesen kan illustreres med to typer af modusvekslen i komplementsætninger der styres af *dire* ’sige’:

(10) Proposition

*Io gli ho detto che **ero** pronto.*

‘Jeg fortalte ham, at jeg var.IND klar.’

(11) Hypotetisk proposition

*Di lei si dice che **abbia** l’abitudine di spogliarsi per i suoi clienti.*

‘Det siges, at hun har.KONJ for vane at klæde sig af for sine kunder.’

(12) Sagforhold

*Io gli ho detto che non si **preoccupassero**.*

‘Jeg sagde til dem, at de ikke skulle bekymre.KONJ sig.’

Med indikativ refereres der til en situation i den virkelige verden (10), mens der med konjunktiv henvises til en hypotetisk situation (11). Med indikativ gengives en assertion (10), mens der med konjunktiv gengives en direktiv (12).

De konkrete argumenter for denne analyse bygger særligt på modusvekslen, som jeg diskuterer i afsnit 6. Men først vil vi se på modusselektion i lyset af sontringen mellem sagforhold og proposition.

5. Modusselektion

Hvis man accepterer at sontringen mellem sagforhold og proposition spiller en central rolle i modus-semantikken, påvirker det naturligt hvordan de styrende prædikaters betydning kategoriseres. Som alternativ til den traditionelle tredeling (afsnit 2) er det oplagt at fokusere på prædikaters forenelighed med sagforhold og propositioner. Dette perspektivskifte minder om Palmers overgang fra sontringen mellem *deontic modality* og *epistemic modality* i førsteudgaven af *Mood and Modality* (1986) til *event modality* og *propositional modality* i andenudgaven (2001). Her skiftes fokus fra modalitetstyper til de betydningstyper modaliteter kan have i deres skopus.

En kategorisering baseret på modalitet er dog ikke tilstrækkelig til vores formål da ikke alle prædikater, såsom *capitare* ('ske') (6c) eller *aspettare* 'vente' (13), umiddelbart udtrykker modalitet – et problem der også opstår i den traditionelle tredeling.

- (13) *Una mattina mentre aspettavo che il caffè fosse pronto ho attaccato il telefono al caricatore.*

‘En morgen, mens jeg ventede på, at kaffen var klar, sluttede jeg telefonen til opladeren.’

Jeg foreslår derfor en skelnen mellem **sagforholdsprædikater** og **propositionsprædikater**. Førstnævnte omfatter prædikater hvis betydninger er forenelige med et sagforhold, mens sidstnævnte er forenelige med propositioner.

De fleste prædikater er imidlertid polyseme eller vage og er dermed forenelige med både sagforhold eller propositioner, afhængigt af den givne betydning: i disse tilfælde er det komplementsætningstypen der afgør konstruktionens betydning som helhed. Det er ofte sådan at konjunktiviske komplementsætninger fremkalder en betydning forenelig med et sagfor-

hold, mens indikativiske komplementsætninger fremkalder en propositionsforenelig betydning (Andersen 2022). Et eksempel er *sognare* 'drømme', hvor indikativ bruges til at gengive synsbilleder oplevet under søvn, mens konjunktiv bruges til at udtrykke et ønske.

Flere forskere har påpeget at prædikater kan kategoriseres efter den betydningstype (sagforhold eller proposition) der udtrykkes i deres komplementsætninger. Udgangspunktet for kategorisering nedenfor findes i Cristofaro (2003: 112).

5.1. *Sagforholdsprædikater*

Tabel 1 viser en oversigt over sagforholdsprædikater efter Cristofaro (2003). Desuden må prædikater som *capitare* 'ske' og *aspettare* 'vente' også inkluderes under sagforholdsprædikater, selvom de normalt ikke inkluderes i kategoriseringer af komplement-tagende prædikater. De er placeret under "restgruppe."

Sagforholdsprædikater	Modus
Perceptionsprædikater <i>ascoltare</i> 'lytte,' <i>guardare</i> 'se' osv.	Infinitiv
Implikative manipulativer <i>fare</i> 'gøre,' <i>ottenere</i> 'opnå,' <i>lasciare</i> 'lade,' <i>impedire</i> 'forhindre' osv.	Konjunktiv/infinitiv
Ikke-implikative manipulativer <i>ordinare</i> 'beordre,' <i>chiedere</i> 'bede,' <i>permettere</i> 'tillade,' <i>proibire</i> 'forbyde' osv.	Konjunktiv/infinitiv
Desiderativer <i>volere</i> 'ville,' <i>desiderare</i> 'ønske,' <i>sperare</i> 'håbe,' <i>preferire</i> 'foretrække' osv.	Konjunktiv
Restgruppe <i>capitare</i> 'ske,' <i>aspettare</i> 'vente' osv.	Konjunktiv

Tabel 1: *Sagforholdsprædikater*

Ser man bort fra perceptionsprædikater der styrer infinitiviske komplementsætninger, anvendes konjunktiv i alle komplementsætninger styret af sagforholdsprædikater. Konjunktiv må altså betragtes som den "ultimative" sagforholdsmodus.

Det er nu ikke overraskende at vi kun finder konjunktiv (og infinitiv) her, hvis man antager at indikativ betegner en proposition. Disse prædikater er netop kun forenelige med sagforhold, og indikativ kan derfor ikke uden videre anvendes uden at "fremtvinge" en propositionsforenelig betydning af konstruktionen (Andersen 2022).

5.2. Propositionsprædikater

Modsat sagforholdsprædikater kan propositionsprædikaterne styre både konjunktiv og indikativ. Der viser sig faktisk at være en tydelig sondring mellem indikativstyrende og konjunktivsyrende propositionsprædikater. Indikativ forekommer ved prædikater som udtrykker en **objektiv synsvinkel** på komplementsætningens proposition. De præsenterer propositionen som noget objektivt sandt eller kendt uden at antyde nogen personlig evaluering. Konjunktiv derimod forekommer ved prædikater som udtrykker en **subjektiv synsvinkel**. De udtrykker talerens eller agentens personlige evaluering, som ofte afspejler en usikkerhed eller emotiv reaktion på propositionen.

Gruppen af propositionsprædikater er meget stor, og der er en del detaljer som kategoriseringen i tabel 2 ikke får med. Men forhåbentligt giver det et indtryk af hvordan modusselektionen forholder sig ved propositionsprædikater. Desuden indgår evaluative/emotive prædikater ikke i Cristofaros (2003) kategorisering, men er inkluderet her.

Propositionsprædikater	Modus
Vidensprædikater (objektive) <i>sapere</i> 'vide,' <i>ricordare</i> 'huske,' <i>dimenticare</i> 'glemme' osv.	Indikativ
Ytringsprædikater (objektive) <i>dire</i> 'sige,' <i>scrivere</i> 'skrive,' <i>gridare</i> 'råbe' osv.	Indikativ
Propositionel attitude-prædikater (subjektive) <i>credere</i> 'tro,' <i>dubitare</i> 'tvivle,' <i>temere</i> 'frygte' osv.	Konjunktiv
Evaluative/emotive prædikater (subjektive) <i>dispiace</i> 'fortryde,' <i>essere giusto</i> 'være rigtigt,' <i>essere contento</i> 'være glad' osv.	Konjunktiv

Tabel 2: Propositionsprædikater

Den subjektive synsvinkel er forenelig med en hypotetisk proposition da der er et naturligt behov for at distancere sig fra sandhedsværdien af komplementsætningens proposition når man udtrykker sin egen personlige vurdering. Men hvad med evaluative/emotive prædikater som har realis komplementsætninger? Hvordan kan det forenes med en hypotetisk proposition?

Givón (1994: 306-307) argumenterer for at det netop er det evaluative i samspil med en *epistemisk uventethed* der motiverer konjunktivs tilstedeværelse i disse komplementsætninger. Dette kan sammenlignes med brugen af *skulle* til at udtrykke uventethed på dansk som illustreret i (14)

- (14) *Det er utroligt, at det **skulle** blive skyet og gråt lige netop i dag, hvor der er solformørkelse, når det er været sol og næsten skyfrit så længe*
<https://thebigmeowski.blogspot.com/2015/03/> (lokaliseret 05-12-24)

Jeg følger derfor Givóns (1994) argument om at dette samspil kan forklare den hypotetiske proposition (eller irrealis i Givóns forståelse) i sådanne kontekster.

6. Modusvekslen

I min analyse af modusvekslen fokuserer jeg på konstruktioner hvor to forskellige komplementsætningstyper koordineres inden for ét og samme komplement. I disse tilfælde må sprogbrugeren siges at have foretaget et bevidst paradigmatiske valg, hvilket gør dem oplagte til en analyse af de faktorer der kan motivere valget af den ene frem for den anden. For når data stammer fra forskellige sprogbrugere, kan det være vanskeligt at vurdere hvorfor indikativ vælges frem for konjunktiv, eller omvendt, da de paradigmatiske valg ikke nødvendigvis afspejler de samme pragmatiske, semantiske eller stilistiske overvejelser. En præcis analyse kræver derfor data hvor begge former anvendes af samme sprogbruger under lignende forhold.

6.1. *Fra proposition til sagforhold (eller vice versa)*

Sideordningen af en proposition og et sagforhold i én og samme komplement forekommer altovervejende i komplementer styret af ytringsprædikater. Her associeres propositionen med en gengivet assertion og sagforholdet med en gengivet direktiv. Dette skyldes sandsynligvis at langt de fleste ytringsprædikater er uspecificerede med hensyn til hvilken talehandling der gives. Sideordningen giver derfor ikke anledning til **zeugma** – en situation hvor to sideordnede ord eller sætninger samtidig aktiverer to uforenelige læsninger af målordet (Lyons 1977: 405-407).

Denne analyse er at foretrække frem for traditionelle tilgange, hvor ytringsprædikater analyseres som havende både en ikke-volitiv og volitiv betydning (fx Wandruszka 2001: 422). Den traditionelle forståelse får nemlig en problematisk konsekvens for analysen af eksempler som (15): Er *ho detto* og *gridò* både ikke-volitivt og volitivt på en og samme tid? Eller er der et skjult volitivt prædikat knyttet til de konjunktiviske komplementsætninger? Begge løsninger fremstår analytisk uholdbare.

- (15a) *Le ho detto che **avevo** sonno e che **andasse** da Aldo.*
 ‘Jeg fortalte hende, at jeg var.IND søvnig og skulle tage.KONJ til Aldo.’
- (15b) *Gridò che la guerra **era** dichiarata e che si **avvertisse** pure l’arciduca Carlo.*
 ‘Han råbte, at der var.IND erklæret krig, og at ærkehertug Charles også skulle underrettes.KONJ.’

I denne artikels forståelse er der en semantisk affinitet mellem betydningstyperne (proposition og sagforhold) og talehandlingerne (assertion og direktiv) som peger på en enklere analyse: Indikativ specificerer den gengivne assertion, mens konjunktiv specificerer den gengivne direktiv. Ytringsprædikaterne tillader begge dele samtidigt da de i sig selv ikke specificerer nogen talehandling.

Som man måske bemærker, er der en signifikant betydningsforskel mellem de indikativiske og de konjunktiviske komplementsætninger (fra assertion til direktiv). Dette er netop et forventeligt træk ved modsætningen mellem sagforholdskonjunktiven og indikativ, i modsætning til propositionskonjunktiven hvor betydningsforskellen kan være mere subtil. Forholdet skyldes at sagforholdskonjunktiven betegner en væsentlig anderledes betydning (sagforhold) end indikativ (proposition), mens propositionskonjunktiven betegner den samme grundlæggende betydning som indikativ, nemlig en proposition.

6.2. *Fra proposition til hypotetisk proposition (eller vice versa)*

Som ovenfor kan betydningsforskydningen her tilskrives modusvalget frem for det styrende prædikats betydning. Med konjunktiv og indikativ kan sprogbrugeren vælge at fremsætte propositionen med eller uden en hypotetisk nuance, uafhængigt af det styrende prædikats betydning – selv om det givne prædikat ofte har en præference.

I (16) bruges den konjunktiviske komplementsætning til at fremsætte en hypotetisk proposition da den repræsenterer en ikke-faktuel overbevisning hos subjektsagenten (han troede at Dante var en kriger og ikke en forfatter). Den indikativiske komplementsætning bruges til at beskrive en faktuel situation idet hans soldaterkammerater rent faktisk kaldte ham Dante.

- (16) *Questo Dante...io credevo che fosse un guerriero, e che mi chiamavano così perché ero un buon soldato.*
 ‘Denne Dante... Jeg troede, han var.KONJ en kriger, og at de kaldte.
 IND mig sådan [Dante], fordi jeg var en god soldat.

I (17) bruges den konjunktiviske komplementsætning også til at fremsætte en hypotetisk proposition. Spørgsmålet skal her højst sandsynligt forstås retorisk da spørgsmålsstilleren ikke mener at Leonardos mor har nøgler til deres hus. Den indikativiske komplementsætning bruges som i eksemplet ovenfor til at beskrive en faktuel situation: Parret har nemlig ikke elsket i to måneder.

- (17) *Ma ti pare, Leonardo, che tua madre abbia le nostre chiavi di casa ...? Ma ti pare che sono due mesi che non facciamo l'amore?*
 ‘Men tror du, Leonardo, at din mor har.KONJ vores husnøgler (...)?
 Men har du tænkt på, at det er.IND to måneder siden, vi elskede?’

I det sidste eksempel er betydningsforskydningen vanskeligere at præcisere.

- (18) *Dietro lo sportellino a grata apparve la Suora portinaia che domandò chi fosse, chi la mandava, che cosa volesse.*
 ‘Dørvogternonnen dukkede op bag den lille gitterlåge og spurgte, hvem hun var.KONJ, hvem der sendte.IND hende, hvad hun ville.
 KONJ.’

Anvendelsen af indikativ kunne antyde at nonnen forudsætter at nogen har sendt personen, i kontrast til de mere åbne og hypotetiske konstruktioner (*chi fosse* og *che cosa volesse*), hvor denne forudsætning ikke findes. Det kunne sammenfattes således: *Hun spurgte, hvem hun var* (uvis identitet), *hvem der sendte hende* (forudsat faktum), *hvad hun ønskede* (spekulative intentioner).

6.3. Pragmatisk-diskursivt betinget modusvekslen

Det bemærkes ofte at visse typer modusvekslen tilsyneladende ikke medfører registrerbare semantiske ændringer, især i komplementsætninger styret af meningsprædikater som *credere* ’tro’ og *parere* ’synes’. Ifølge Berretta (1994: 260) kan disse typer ofte tolkes som situationer hvor indi-

kativ motiveres af en semantisk og syntaktisk mere selvstændig tolkning af komplementsætningen. Dette stemmer overens med assertionsteorien i dens mere pragmatisk-diskursive forståelse, hvor valget mellem indikativ og konjunktiv afhænger af hvordan taleren placerer sætningens indhold i en diskursiv kontekst. Et eksempel kunne være (19), hvor *mi pare* fremstår som en parentetisk indskudt bemærkning snarere end en reel helsætning. I den diskursive sammenhæng er det derfor komplementsætningen der udgør den primære information.

- (19) *Una terza figlia, invece, la moglie di Sommesese, abita a Nola e veniva spesso; la quarta **mi pare** che sta negli Stati Uniti.*
 ‘En tredje datter, Sommeses Hustru, bor dog i Nola og kom ofte; den fjerde tror jeg er.IND i USA.’

Ifølge Haverkate (2002) kan en lav grad af vished (semantik) korreleres med en lav informationsværdi (pragmatik). Propositionskonjunktiven kan derfor siges at korrelere med en pragmatisk lav informationsværdi og indikativ med en høj informationsværdi. Det kan forklare tilfælde som (19), hvor det pragmatiske forhold udnyttes til at lade indikativ trække komplementsætningen frem til assertionsplanet.

7. Kort om modusbrug uden for komplementsætninger

Selvom denne artikel primært har fokuseret på komplementsætninger, gælder de samme principper for alle andre sætningstyper. Nedenfor skitseres kort hvordan modusvalg afspejler kontrasten mellem sagforhold/hypotetisk proposition og proposition i relative og adverbelle ledsætninger.

Konjunktiviske relativsætninger betegner et sagforhold, mens de indikativiske betegner en proposition (Boye & Harder 2018). Da sagforhold ikke beskriver en situation i verden, giver konjunktiv således anledning til en **ikke-referentiel** tolkning, mens indikativ giver anledning til en **referentiel** tolkning idet propositioner, modsat sagforhold, beskriver en situation i verden (jf. definitionen i 4.1). Forholdet kan illustreres med følgende eksempel:

- (20) *il Ministero dell'istruzione ... riapre la procedura per l'inserimento del voto di maturità da parte di tutti i candidati che **hanno** ottenuto almeno 20 punti nel test d'accesso e che non **abbiano** provveduto al predetto inserimento.*

‘Undervisningsministeriet ... genåbner proceduren for indtastning af eksamenskarakteren for alle kandidater, der har.IND opnået mindst 20 point i adgangsprøven, og som ikke allerede har.KONJ foretaget den nævnte indtastning.’

Den første indikativiske relativsætning referer til en bestemt gruppe af kandidater der har opnået mindst 20 point. Den konjunktiviske relativsætning derimod er ikke-referentiel da den blot angiver en mulig undergruppe af de førnævnte kandidater uden at forudsætte eksistensen af sådan en undergruppe.

I adverbielle ledsætninger finder vi både kontrasten mellem sagforhold og proposition og kontrasten mellem hypotetisk proposition og proposition. En fyldestgørende analyse ligger uden for rammerne af denne artikel, men visse karakteristiske modusveksler kan nævnes.

Perché i sin årsagsbetydning ‘fordi’ kræver indikativ da årsagsrelationer involverer propositioner, mens det i sin hensigtsbetydning ‘for at’ kræver konjunktiv da hensigtsrelationer involverer sagforhold (jf. Hengeveld 1996).

Anche se kan tage både indikativ og konjunktiv. Med indikativ udtrykkes et forudsat faktum (‘selvom’). Med konjunktiv udtrykkes derimod en hypotetisk proposition (‘selv hvis’).

Endelig kan nævnes at *prima che* ‘før’ tager konjunktiv, mens *dopo che* ‘efter’ tager indikativ. Førstnævnte betegner en hypotetisk proposition da der er ingen garanti for at situationen faktisk vil finde sted. Sidstnævnte betegner en proposition da situationen præsenterer et faktisk forhold.

Denne korte skitsering er ikke ment som en fuldstændig analyse, men som en illustration af hvordan teorien kan anvendes bredere. Samtidig understøtter den en central pointe i artiklen: at modus spiller en aktiv rolle i betydningsdannelsen og ikke blot kan reduceres til en mekanisk afledning af det styrende prædikats betydning.

8. Konkluderende bemærkninger

Assertionsteorien har længe haft en aura af at være et ”universalmiddel” i stand til at løse alle traditionelle modus-problemer på tværs af romanske sprog i ét hug. Men italiensk viser sig i den henseende at være et problem-barn der ikke umiddelbart lader sig underkaste teoriens rammer. Jeg har

i den forbindelse skitseret et alternativ som tager udgangspunkt i sondringen mellem sagforhold og proposition, hvor konjunktiv siges at betegne et sagforhold eller en hypotetisk proposition, mens indikativ betegner en proposition.

Med denne sondring tager jeg analysen af modus i en radikalt anderledes retning. Her er det konjunktiv og indikativs job at levere de betydninger (sagforhold, proposition eller hypotetisk proposition) de styrende prædikater er forenelige med. Samtidig er nogle prædikaters betydning elastiske nok til at sprogbrugeren ved hjælp af modus frit kan kombinere forskellige betydningstyper inden for én og samme ramme. På den måde argumenterer jeg for at modiene spiller en mere aktiv og selvstændig rolle i betydningsdannelsen i modsætning til den mere traditionelle opfattelse.

Om forfatteren

Anders Tvilstegaard, ph.d., postdoc, Università degli studi di Torino.

Litteratur

- Achard, Michel (1998): *Representation of Cognitive Structure: Syntax and Semantics of French Sentential Complements*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110805956>.
- Andersen, Anders (2022): Volition and mood in Italian: A study of the state-of-affairs subjunctive. *Acta Linguistica Hafniensia* 54(2), 161-193. <https://doi.org/10.1080/03740463.2022.2151229>.
- Andersen, Anders (2023): *The polyfunctional subjunctive: A functional-cognitive approach to the Italian subjunctive*. Ph.d. afhandling, Københavns Universitet.
- Bach, Svend & Jørgen Schmitt Jensen (1990): *Større italiensk grammatik*. København: Munksgaard.
- Berretta, Monica (1994): Il parlato italiano contemporaneo. I: *Storia della lingua italiana* (vol. II). Luca Serianni & Pietro Trifone (red.). Torino: Einaudi, 239-270.
- Boye, Kasper (2012): *Epistemic meaning: A crosslinguistic and functional-cognitive study*. Berlin: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110219036>.
- Boye, Kasper & Peter Harder (2018): Verbalmodus og sætningsmodus. I: *Ny forskning i grammatik* 25. Klaus Geyer, Alexandra Holsting, Peter Juul Nielsen & Uwe Kjær Nissen (red.). Frederiksberg: Dansk Sprognævn, 4-15. <https://doi.org/10.7146/nfg.v26i25.109299>.

- Bronzi, Anna Maria (1977): Indicativo e congiuntivo nelle complete italiane. *Studi di grammatica italiana* 6, 425-450.
- Bybee, Joan (1998): "Irrealis" as a Grammatical Category. *Anthropological Linguistics* 40(2), 257-271.
- Cristofaro, Sonia (2003): *Subordination*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199282005.001.0001>.
- Dik, Simon Cornelis & Kees Hengeveld (1991): The hierarchical structure of the clause and the typology of perception-verb complements. *Linguistics* 29, 231-259. <https://doi.org/10.1515/ling.1991.29.2.231>.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth, Kasper Boye & Peter Harder (2019): *Semantik*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Givon, Talmy (1994): Irrealis and the subjunctive. *Studies in Language* 18(2), 265-337.
- Haverkate, Henk (2002): *The Syntax, Semantics and Pragmatics of Spanish Mood*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.96>.
- Hengeveld, Kees (1996): The internal structure of adverbial clauses. I: *Complex structures: A functionalist perspective*. Betty Devriendt, Louis GooSENS & Johan van der Auwera (red.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 119-148.
- Hooper, Joan Bybee (1975): On Assertive Predicates. I: *Syntax and Semantics* 4. Kimball, John (red.). New York: Academic Press, 91-124. https://doi.org/10.1163/9789004368828_005.
- Korzen, Hanne (1999): Principper for opstillingen af modus i kompleksætninger på fransk. I: *Ny forskning i grammatik* 6. Carl Bache, Lars Heltoft & Michael Herslund (red.). Odense: Odense Universitetsforlag, 181-203. <https://doi.org/10.7146/nfg.v7i6.24001>.
- Korzen, Hanne & Iørn Korzen (2005). Fleksion. I: *Sprogtypologi og oversættelse: Endocentriske og exocentriske sprog*. Iørn Korzen & Lita Lundquist (red.). København: Handelshøjskolen i København, 58-98.
- Lyons, John (1977): *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1080/14640747908400760>.
- Noonan, Michael (2007): Complementation. I: *Language typology and syntactic description, vol II: Complex constructions*. Timothy Shopen (red.). Cambridge: Cambridge University Press, 52-150. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511619434.002>.
- Palmer, Frank (1986): *Mood and Modality*. 1. udg. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139167178>.

- Palmer, Frank (2001): *Mood and Modality*. 2. udg. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prandi, Michele (2002): C'è un valore per il congiuntivo? I: *Intorno al congiuntivo*. Leo Schena, Marco Mazzoleni & Michele Prandi (red.). Bologna: CLUEB, 29-44.
- Quer, Josep (1998): *Mood at the Interface*. Ph.d. afhandling, Universiteit Utrecht.
- Rochette, Anne (1988): *Semantic and Syntactic Aspects of Romance Sentential Complementation*. Ph.d. afhandling, Massachusetts Institute of Technology.
- Schmitt Jensen, Jørgen (1970): *Subjonctif et hypotaxe en italien: Une esquisse de la syntaxe du subjonctif dans les propositions subordonnées en italien contemporain*. Odense: Odense University Press.
- Squartini, Mario (2010). Mood in Italian. I: *Mood in the languages of Europe*. Björn Rothstein, Björn & Rolf Thieroff (red.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 237-250. <https://doi.org/10.1075/slcs.120.13squ>.
- Wandruszka, Ulrich (2001): Frasi subordinate al congiuntivo. I: *Grande grammatica italiana di consultazione* (vol. II). Lorenzi Renzi & Giampaolo Salvi (red.). Bologna: Il Mulino, 415-481.

Uakkusativitetshypotesen, *have* vs. *være* og refleksive objekter i fransk, italiensk, dansk og tysk

Sten Vikner

Abstract

Denne artikel vil præsentere en opdateret version af analysen i Vikner & Sprouse (1988) og i Vikner (1990). Idéen er at i sprog som dansk, tysk, fransk og italiensk, der alle har hjælpeverbsselektion (*auxiliary selection*), bruges *være* og ikke *have* ved perfektum når perfektum-hjælpeverbet befinder sig mellem to DP'er med det samme indeks (her mellem DP'en selv og dens spor). Det er det der udgør forskellen mellem ... *om Ib har sovet* vs. ... *om Bo er faldet* (og som forhindrer *... *om Ib er sovet* og *... *om Bo har faldet*).

Artiklen vil først demonstrere hvordan dette fungerer for forskellige typer af verber (uakkusative som *visne* eller *falde*, uergative som *gå* eller *sove* og transitive som *træffe*), og derefter vise hvordan det kan give en analyse af hvorledes *være* kan være perfektum-hjælpeverbum også for transitive verber på fransk og italiensk, når og kun når objektet er reflektivt. Opdateringen i forhold til 1988/1990 består blandt andet i at tage hensyn til den VP-interne subjektshypotese.

Nøgleord

uakkusative verber, uergative verber, refleksiver, den VP-interne subjektshypotese, hjælpeverber, eksternt argument, internt argument, verbalklasser

1. Indledning: Uakkusativitetshypotesen

Denne artikel¹ vil præsentere en særlig implementering af uakkusativitetshypotesen i §§ 5-6 nedenfor, men først giver §§ 1-4 en indføring i de relevante data og de mest fremtrædende generative analyser. Den oprindelige idé bag uakkusativitetshypotesen, som går tilbage i hvert fald til Perlmutter (1978) og Burzio (1981; 1986) er at der er to slags intransitive verber, dvs. to forskellige typer af verber der begge kun har et argument:

- (1) **Uergative verber**, hvor verbets enlige argument svarer til et transitivt verbums **subjekt**
(= det er dermed det der kaldes et eksternt argument).
- Uakkusative verber**, hvor verbets enlige argument svarer til et transitivt verbums **objekt**
(= det er dermed det der kaldes et internt argument).

Det lidt vage ”svarer til” i (1) fortolkes mere konkret som ”er basisgenereret som”:

- (2) a. Transitive verber $[_{VP} \text{ekstern } \theta\text{-rolle } [_{V^o} \text{intern } \theta\text{-rolle } _]]$ fx (3)
b. Uergative verber $[_{VP} \text{ekstern } \theta\text{-rolle } [_{V^o} _]]$ fx (4)
c. Uakkusative verber $[_{VP} _ [_{V^o} \text{intern } \theta\text{-rolle } _]]$ fx (5)

(θ -rolle = tematisk rolle = semantisk rolle, fx AGENS, TEMA, EXPERIENCER, ...).

Jeg antager her at den interne θ -rolle (’objekt’-rollen) bliver tilskrevet til hovedverbets komplementposition, søsterpositionen til V^o , altså til objektet, hvorimod den eksterne θ -rolle (’subjekt’-rollen) bliver tilskrevet til specifikator-positionen i VP, altså til subjektet. (For baggrunden for antagelsen af at subjektet typisk basisgenereres i VP-spec og ikke i IP-spec, se

1 Tak til Michael Nguyen for en stor redaktionel indsats, tak til Theresa Biberauer, Merete Birke-lund, Ken Ramshøj Christensen, Anne Mette Nyvad, Rex A. Sprouse, Carl Vikner, Jakob Vikner og en anonym fagfællebedømmer, tak til deltagerne i Grammatiknetværkets årlige konference i oktober 2024 og ikke mindst tak til de studerende i mine kurser om komparativ syntaks. Forskningen bag denne artikel var oprindelig en del af et forskningsprojekt ved Aarhus Universitet, finansieret af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation: *Ligheder og forskelle mellem sætninger og nominalgrupper – sammenlignende syntaks på tværs af teoretiske tilgange*.

Fukui 1986, 55; Sportiche 1988; Koopman og Sportiche 1991; og McCloskey 1997; og for hvad dette svarer til i sætningskemaet, se fx Vikner 2023a; 2023b. Der er dog også mange alternative analyser).

Bemærk at hovedverbet i engelsk og dansk som vist i (2) står til venstre for objektet, jf. fx (3)a,b, hvorimod hovedverbet i tysk står til højre for objektet, jf. fx (3)c.

Som det fremgår af betegnelserne, er (3)-(5) eksempler på de tre argumentstrukturer i (2)a-c.

(3) **TRANSITIV**

- a. En. The thief has stolen the necklace from the hotel room.
- b. Da. Tyven har stjålet halskæden fra hotelværelset.
- c. Ty. Der Dieb hat die Halskette aus dem Hotelzimmer gestohlen.

(4) **UERGATIV**

- a. En. The thief has slept in the hotel room.
- b. Da. Tyven har sovet på hotelværelset.
- c. Ty. Der Dieb hat im Hotelzimmer geschlafen.

(5) **UAKKUSATIV**

- a. En. The necklace has disappeared _____ from the hotel room.
- b. Da. Halskæden er forsvundet _____ fra hotelværelset.
- c. Ty. Die Halskette ist _____ aus dem
 Hotelzimmer verschwunden.

Baggrunden for Perlmutter's (1978) betegnelser *uergativ* og *uakkusativ* er følgende (baseret på Butt 2006, 40):

- **Ergativ** er den kasus der kun tilskrives til et subjekt af et transitivt verbum (i ergativ-absolutiv-sprog som baskisk og vestgrønlandsk). Så hvis ergativ kun betegner subjektet når der også er et objekt,

så er **uergativ** (*unergative*) betegnelsen for et subjekt når der **ikke** er noget objekt (dvs. et eksternt argument når der **ikke** er noget internt argument).

- **Akkusativ** er den kasus der kun tilskrives til et objekt af et transitivt verbum (i nominativ-akkusativ-sprog som de germanske og romanske sprog). Så hvis akkusativ kun betegner objektet når der også er et subjekt, så er **uakkusativ** (*unaccusative*) betegnelsen for et objekt når der **ikke** er noget subjekt (dvs. et internt argument når der **ikke** er noget eksternt argument).

Betegnelserne *uergativ* og *uakkusativ* i (1) er den oprindelige terminologi som foreslået i Perlmutter (1978), og som nu er den klart mest udbredte. Derimod anvendte Vikner & Sprouse (1988) og Vikner (1990) terminologien fra Burzio (1981; 1986), hvor Perlmutters (1978) *uergative* (4) og *uakkusative* (5) verber i stedet blev betegnet som henholdsvis *intransitive* (4) og *ergative* (5) verber.

2. Flytning, kasus og Burzios generalisering

Eksemplerne i (5) ovenfor (og (8)-(11) nedenfor) viser at konstituenten kan flytte fra et sted i en træstruktur til et andet. Det kan måske lyde som om man kunne forvente at finde et meget stort antal forskellige rækkefølger af de samme konstituenten. For det meste er dette dog ikke tilfældet, og det skyldes at der er mange forskellige begrænsninger for hvad der udgør en mulig flytning, som kort skitseret nedenfor (og som beskrives mere udførligt i mange indføringer i generativ syntaks og også i Vikner 1995, 11-35):

Konstituenten kan kun flytte til positioner der er tomme og aldrig har været udfyldt. Konstituenten kan kun bevæge sig opad i træet, ikke nedad, fordi en flyttet konstituent skal ”befinde sig højere i strukturen”, det er det som hedder at en flyttet konstituent skal c-kommandere sit spor, dvs. den position, den kom fra (vedr. c-kommando, se fx Vikner og Jørgensen 2017, 154-158).

Der er to slags konstituenten der kan flytte: fraser (XP) og kerner (X°), men ikke X' (hvor XP = enhver type af frase; DP = frase med en bestemt som kerne, dvs. en nominalgruppe):

(6)	Flytningstype	Hvad?	Hvorhen?
	X ^o -flytning	flytter en X ^o	til den næste X ^o -position
(som skal være tom)
	A-flytning	flytter en DP	til den næste IP-spec
(som skal være tom)
	A-bar-flytning	flytter en XP	til den næste CP-spec
(som skal være tom)

Der er altså to typer mulige flytninger af XP'er:

- (7) **A-bar-flytning:** flytning til en non-argument-position (position uden kasus)
 fx • *hw*-flytning (XP skal være *wh*)
 • topikaliserings (XP skal fx være topik)

A-flytning (= DP-flytning): flytning til en argument-position (position med kasus)

fx

- passivering (se fx Vikner 2023b, 373-378)
- raising (se fx Vikner 2023a, 236-240)
- **ved uakkusative verber**

A-flytning (= DP-flytning), som inkluderer flytningen af et uakkusativt verbs bums eneste argument fra komplementpositionen til subjektspositionen, er typisk motiveret af kasus, idet den flytter en konstituent der har brug for kasus, til en position hvor den får tilskrevet kasus, sådan som det også er tilfældet ved passivering eller raising (subjektsløft, som i **Peter** *lod til at forstå spørgsmålet* vs. *Det lod til at Peter forstod spørgsmålet*, se fx Vikner 2023a, 236-240). Dette er grunden både til at denne type flytning kun kan flytte DP'er, idet det kun er DP'er der har brug for kasus, og til at flytningen typisk er en flytning til IP-spec², idet IP-spec i en finit sætning får tilskrevet nominativ kasus.

Flytning til subjektspositionen i en finit sætning (dvs. A-flytning) resulterer altså i at den flyttede DP tilskrives nominativ i sin nye position. A-flytning kræver derfor også at der ikke tilskrives nogen kasus til den flyttede DP's basisposition, og det er her **Burzios generalisering** kommer ind i

2 Formentlig er der andre A-positioner end IP-spec, dvs. andre positioner som kun DP'er kan flyttes til, fx alle VP-specs, hvilket er relevant i § 5 og § 6 nedenfor.

billedet. Denne generalisering (Burzio 1986, 178-186) siger at et verbum tilskriver **akkusativ hvis og kun hvis** det også tilskriver en ekstern θ -rolle ('subjekt'-rolle). Denne generalisering er faktisk **ikke** nødvendig for at redegøre for manglen på kasustilskrivning til basispositionen for en DP ved raising (fordi vi antager at subjektpositionen i en non-finit sætning ikke tilskrives kasus) eller ved passivering (fordi vi antager at akkusativ forhindres af den passive morfologi på perfektum-participiet). Burzios generalisering **er** derimod nødvendig for at redegøre for manglen på kasustilskrivning til komplementet for et uakkusativt verbum, som i (5) og (10)/(11).

Ved uakkusative verber finder flytning til subjektpositionen altså sted selv om der ikke er nogen passiv morfologi på verbet, (10)/(11). Hertil kommer at en *af*-PP (en *by*-phrase) ikke kan forekomme, (10)/(11), i modsætning til ved passivering, (9). (Bemærk dog at det er meget svært at finde helt overbevisende eksempler på (11)b,c, fordi *være/sein* også kan være passiv-hjælpeverbum ved tilstandspassiver).

(8) **TRANSITIV AKTIV**

- a. En. The mechanics have rolled the airplane out of the factory.
- b. Da. Mekanikerne har rullet flyet ud af fabrikken.
- c. Ty. Die Mechaniker haben das Flugzeug aus dem Fabrik
herausgerollt.

(9) **TRANSITIV PASSIV**

- a. En. The airplane was rolled _____ out of the factory (by
the mechanics).
- b. Da. Flyet blev rullet _____ ud af fabrikken (af
mekanikerne).
- c. Ty. Das Flugzeug wurde _____ aus dem Fabrik (von
den Mechanikern)
herausgerollt.

(10) **UAKKUSATIV PRÆTERITUM**

- a. En. The airplane rolled _____ out of the factory (*by the
mechanics).
- b. Da. Flyet rullede _____ ud af fabrikken (*af meka-
nikerne).
- c. Ty. Das Flugzeug rollte _____ aus dem Fabrik (*von den
Mechanikern) heraus.

(11) **UAKKUSATIV PERFEKTUM**

- a. En. The airplane has rolled _____ out of the factory (*by the mechanics).
- b. Da. Flyet er rullet _____ ud af fabrikken (*af mekanikerne).
- c. Ty. Das Flugzeug ist _____ aus dem Fabrik (*von den Mechanikern) herausgerollt.

Disse eksempler viser desuden at nogle uakkusative verber er ”alternerende”, dvs. de findes også i en transitiv version, som *roll/rulle/rollen* in (8)-(11), hvorimod andre uakkusative verber ikke alternerer, dvs. de findes ikke også i en transitiv version, som *disappear/forsvinde/verschwinden* i (5) ovenfor. Her er en oversigt med flere eksempler på de forskellige typer af verber:

(12) a. **Uergative**, jf. (4)

arbejde, blinke, danse, græde, gå, le, råbe, skribe, smile, sove, synge, tøve, vinke

b. **Uakkusative (ikke-alternerende)**, jf. (5)

ankomme, dukke op, falde, forekomme, forsvinde, komme, opstå, rejse³, ske, tage afsted, visne

c. **Uakkusative (alternerende)**, jf. (8)-(11)

brække, flytte, fryse, knække, koge, lukke, rulle, smelte, svinge, synke, åbne

3. Hjælpeverbssselektion

På en del sprog danner uakkusative verber perfektum med hjælpeverbet *være*, i modsætning til både uergative verber og transitive verber, som danner perfektum med hjælpeverbet *have*, som vi så i (3)-(5) og (8)-(11) ovenfor. Dette kaldes *auxiliary selection* (se fx McFadden 2007), som jeg vil oversætte til *hjelpeverbssselektion*, jf. at det på tysk oversættes til *Auxiliarselektion* (se fx Kratschmer 1992).

Med andre ord, når subjektet er et internt argument (og dermed flyttet fra objektspositionen til subjektpositionen), så er hjælpeverbet ved

3 Når jeg her klassificerer *rejse* som ikke-alternerende, mener jeg at *rejse* ikke findes i en transitiv version, i modsætning til fx *knække*. Til gengæld er det slet ikke umuligt at der findes en uergativ version af *rejse*, som i *De har rejst i 24 timer*, jf. at der i *Ordbog over det danske Sprog* (bd. 17) står følgende om valget af hjælpeverb ved *rejse*: *Som hjælpeverb bruges have, naar ordet opfattes som udtr. for en (varende) virksomhed ell. tilstand, men være, naar ordet betegner en forandring m. h. t. sted ell. tilstand.*

perfektum *være*, men hvis subjektet er et eksternt argument (og dermed basisgenereret i subjektspositionen), så er hjælpeverbet ved perfektum *have* (Burzio 1981; 1986, 53-63; Mateu Fontanals 2016; Ackema og Sorace 2017):

Uakkusative subjekter: *være*/have***

- (13) a. Ty. Der Student ist /*hat nach draußen gegangen.
 b. Da. Den studerende er /*har gået udenfor.
 c. Fr. L' étudiant est /*a allé dehors.

Uergative subjekter: *have*/være***

- (14) a. Ty. Der Student hat /*ist nie in der Vorlesung geschlafen.
 b. Da. Den studerende har /*er aldrig sovet til forelæsningen.
 c. Fr. L' étudiant n'a /*est jamais dormi au cours.

Transitive subjekter: *have*/være***

- (15) a. Ty. Der Autor hat /*ist den Präsidenten im Buch erwähnt.
 b. Da. Forfatteren har /*er nævnt præsidenten i bogen.
 c. Fr. L'auteur a /*est mentionné le président dans le livre.

Transitive objekter (passivering): *blive*/*være*/have***

- (16) a. Ty. Der Präsident wird/ ist /*hat im Buch erwähnt.
 b. Da. Præsidenten bliver/ er /*har nævnt i bogen.
 c. Fr. Le président est /*a mentionné dans le livre.

Selvom hjælpeverbumsselektion således findes i tysk, dansk og fransk, er det langt fra alle germanske og romanske sprog der har hjælpeverbumsselektion, jf. at hjælpeverbet ville være *have* og ikke *være* i eksempler som (13) på fx engelsk, svensk og spansk. Med andre ord, præsens perfektum og pluskvamperfektum af fx *melt* i engelsk (og tilsvarende i spansk og svensk) har hjælpeverbet *have* - *The ice had melted* - og det eneste sted i engelsk hvor hjælpeverbet *være* optræder ved perfektum participium af fx *melt* er passiv - *The ice was melted (by the sun)*.

4. Hjælpeverbumsselektionshierarkiet

Efterhånden som flere og flere sprog er blevet undersøgt, ser det ud til at en mere finkornet beskrivelse er nødvendig for at fange forskellene med hensyn til hvor de enkelte sprog trækker grænsen mellem uakkusative og uergative verber. En sådan beskrivelse er det såkaldte *hjælpeverbumsselektionshierarki* (*Auxiliary Selection Hierarchy*, ASH) foreslået af Antonella Sorace i fx Sorace (2000, 863), Keller og Sorace (2003, 60), Sorace (2004, 256), og Cennamo og Sorace (2007, 67).

Ideen bag Soraces ASH er at verbale prædikater kan inddeles i en række semantiske klasser, som kan sættes op i et hierarki. Jo højere et verbum er i hierarkiet, jo stærkere foretrækker det hjælpeverbet *være* i perfektum; jo lavere det er, desto stærkere foretrækker det *have*, både inden for et sprog og på tværs af sprog.

(17) Hjælpeverbumsselektionshierarkiet

a. change of location	<i>være</i> (uakkusativ)	<i>er stukket af,</i> <i>er rejst</i>
b. change of state		<i>er vokset,</i> <i>er visnet</i>
c. continuation of a pre-existing state		<i>har overlevet,</i> <i>er forblevet</i>
d. existence of a state		<i>har eksisteret,</i> <i>har siddet</i>
e. uncontrolled process		<i>har vaklet,</i>
f. controlled process (motional)		<i>har svømmet</i>
g. controlled process (non-motional)	<i>have</i> (uergativ)	<i>har talt</i>

Verberne i hver ende af hierarkiet er de mest konsistente tværsprogligt set, og de giver de klareste intuitioner hos modersmålstalende. Verberne på midten viser variation og ubestemmelighed, og de viser også hvor sprogene er forskellige med hensyn til hvor i hierarkiet de trækker grænsen mellem *være* og *have*.

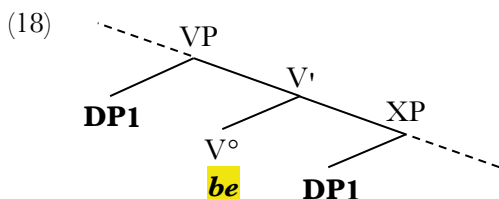
Denne analyse anerkender at der er mere variation end man måske ser ved første øjekast, fx i det billede der blev tegnet i forbindelse med (13)-(16) ovenfor.

En mulig indvending kunne være at det er en anelse vilkårligt, dvs. man kunne lige så godt have haft mest *have* i toppen af (17) og mest *være* i bunden.

5. ”Være er som et lighedstegn, i modsætning til have”

Analyserne i Vikner og Sprouse (1988) og i Vikner (1990) var et forsøg på at reducere vilkårligheden i forhold til analyserne diskuteret i det foregående afsnit. Den grundlæggende idé er at *være* og *have* er nærmest ”identiske”, bortset fra

- at *være* forlanger at **specifikatoren til *være*** er koindekseret med **specifikatoren i komplementet til *være***, og
- at *have* IKKE tillader **specifikatoren til *have*** er koindekseret med **specifikatoren i komplementet til *have***.

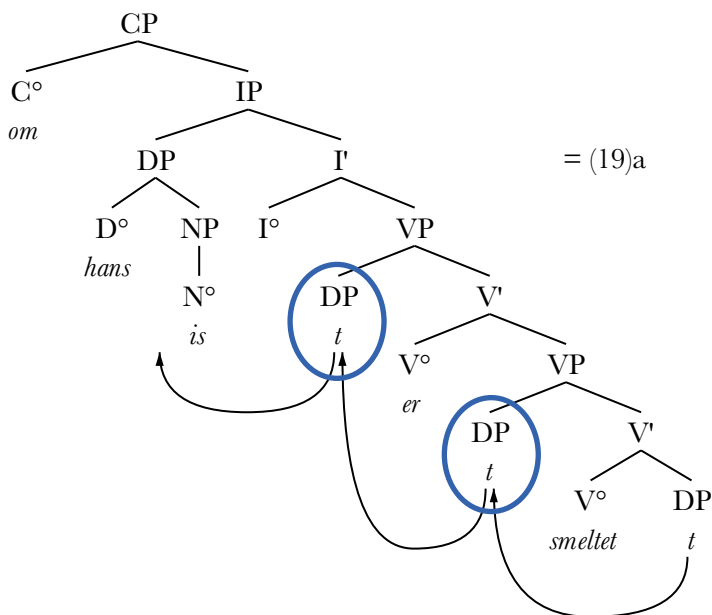

Intuitionen her er at *være* signalerer identitet, inspireret af Benveniste (1966, 198), dvs. *være* svarer til et lighedstegn, for så vidt som det skal forekomme mellem to DP'er der har det samme indeks.

Idéen er altså at i de uakkusative eksempler (19)/(20) forekommer *være/sein* som perfektum-hjælpeverbum (jf. (5)b,c og (11)b,c ovenfor), og ikke *have/haben*, fordi hjælpeverbums-V° er 'omgivet af' to koindekserede DP'er, idet *hans is/sein Eis* på sin vej fra basispositionen (objektspositionen) til subjektspositionen flytter via alle VP-specifikator-positionerne. Hver gang en konstituent forlader en position, efterlader den et spor (noteret som *t*, jf. 'trace'), og for at man kan se hvad der er antecedent til et bestemt spor, går man ud fra at et spor og dets antecedent har samme indeks (hvilket svarer til at de er forbundet med en pil i træstrukturene).

- (19) a. Da. ... om hans is _____ er smeltet _____
 b. Ty. ... ob sein Eis _____ _____ geschmolzen ist.
-

(20) Da.

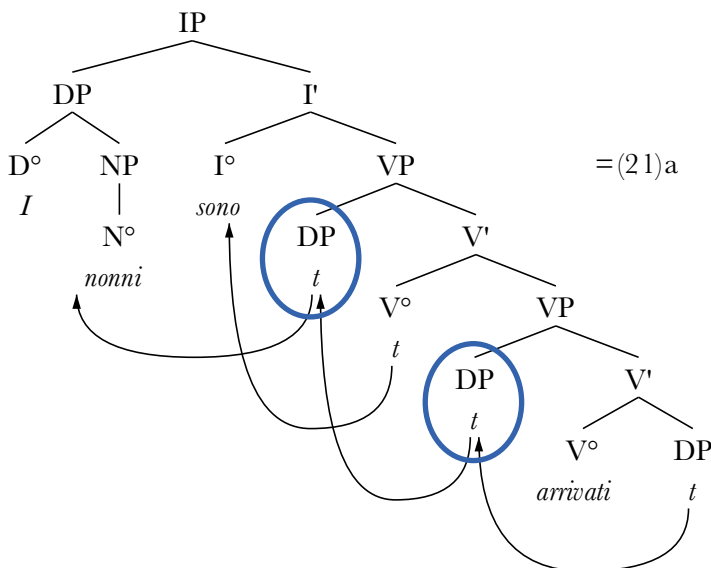

Antagelsen af at flytningen foregår via VP-spec understøttes af kongruensdata fra italiensk:

- (21) It. a. I nonni sono arrivati_i.
Bedsteforældrene er-PL ankommet-PL
 b. La nonna è arrivata_a.
Bedstemoren er-SG ankommet-F-SG
 c. Il nonno è arrivato_o.
Bedstefaren er-SG ankommet-M-SG

Kongruensen på participiet *arrivato/-a/-i* bliver udløst af flytningen af DP'en *i nonni* 'bedsteforældrene' gennem VP-spec (som dermed bliver til en version af den typiske kongruens-konfiguration "spec-head agreement", dvs. kongruens mellem en kerne og dens specifikator, som fx mellem det finitte verbum og subjektet):

(22) It.

Tilsvarende ældre danske eksempler⁴ med participialkongruens kan analyseres på helt samme måde, dvs. med flytning fra objektspositionen til subjektpositionen, via en eller flere specifikatorpositioner i hovedverbets VP ((23) er stærkt forenklet, idet jeg kun viser en enkelt VP-spec-position og heller ikke viser flytningen af det finite verbum):

- (23) It. a. I nonni sono _____ arrivati _____.
Bedsteforældrene *er-PL* *ankommet-PL*
- Da. b. Mange grublende dage ere _____ gaaede _____.
 _____ forud.
- Da. c. Sex uger vare nu _____ forsvundne _____.
 ↑ _____ siden Leontines bortførelse.

Hvis verbet derimod er fx transitivt, bliver DP'en *i nonni* 'bedsteforældrene', etc., stående i objektspositionen, og dermed er der ikke noget spor i VP-spec, og derfor er der ikke kongruens med participiet *visto* 'set' i

⁴ (23)b er fra Hans Egede Schacks roman *Phantasterne*, 1857, og også omtalt i Jensen (2023, 46).

(23)c er fra Carsten Hauchs roman *En polsk Familie*, 1839, og også omtalt i Schack & Jensen (2024, 48).

(24) It. a. Federica ha visto i nonni.

b. Federica ha visto la nonna.

c. Federica ha visto il nonno.

Federica har set bedsteforældrene/bedstemoren/bedstefaren.

I modsætning til uakkusative eksempler som (19)/(20), forekommer *være/sein*/... derimod ikke som perfektum-hjælpeverbum i uergative eksempler som (25)/(27) (jf. (4) ovenfor), fordi hjælpeverbums-V° **ikke** er 'omgivet af' to koindekserede DP'er. I stedet finder vi *have/haben*/...:

(25) a. Da. ... om hans hund har gået

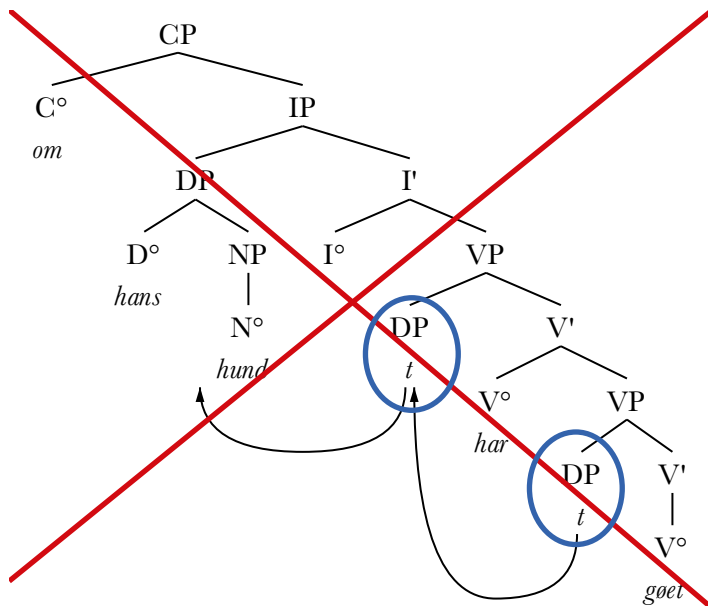
b. Ty. ... ob sein Hund gebellt hat.

Ved første blik ser (25) (forhåbentlig) ikke så kompliceret ud: Subjektet i (25) bliver ikke genereret i objektspositionen, og derfor er der ingen grund til at forvente en serie af koindekserede spor i de forskellige VP-specs, og derfor er betingelserne for *være* som hjælpeverbum ikke opfyldt.

Imidlertid bliver det mere kompliceret når vi går lidt mere i detaljer, og det skyldes den såkaldte VP-interne subjektshypotese (*VP-internal subject hypothesis*), som Vikner & Sprouse (1988) og Vikner (1990) ikke tog hensyn til. Idéen bag denne hypotese er at subjektet af fx transitive eller uergative verber antages at være basisgenereret ikke i IP-spec, men i VP-spec. Denne analyse, som jeg nu går stærkt ind for (se Vikner 2023a; 2023b), går tilbage til Fillmore (1968) og McCawley (1970), og nyere referencer inkluderer Fukui (1986, 55), Sportiche (1988), Koopman og Sportiche (1991) og McCloskey (1997).

Problemet er at hvis man antager den VP-interne subjektshypotese, så kunne det se ud som om *gø/bellen* i (25) nu er næsten parallel til *smelte/schmelzen* i (19)/(20) ovenfor, altså hvis man antager subjektets basisposition til at være VP-spec af *gø/bellen*. Det ville dermed se ud som i (26), men efter mine antagelser (i forbindelse med (18) ovenfor) ville (26) forudsige noget forkert, nemlig at *være/sein* skulle være perfektum-hjælpeverbum, ikke *have/haben*, fordi hjælpeverbums-V° også her ville være 'omgivet af' to koindekserede DP'er:

(26) Da.

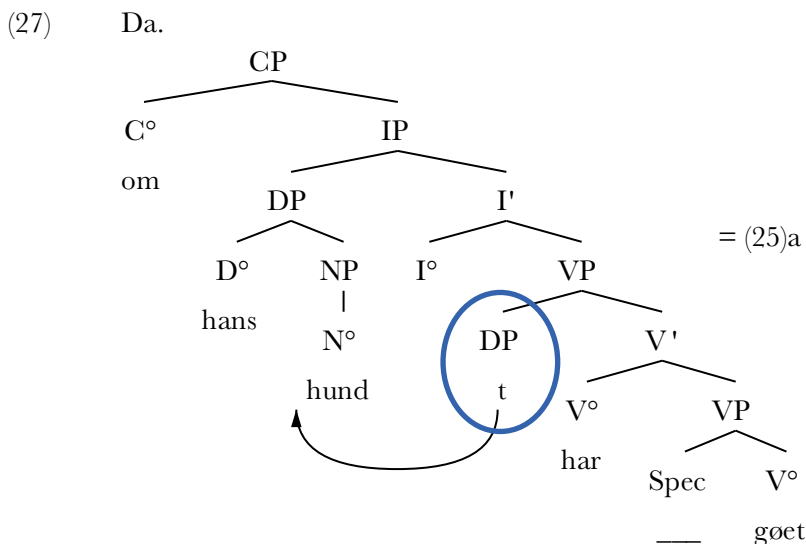

Derfor ville jeg meget gerne kunne afvise (26) som analyse af (25), og det vil jeg forsøge at forsvare i det følgende.

Hvor (26) ville fungere fint for infinitivformen *gø/bellen* eller for præsens *gør/bell*, der begge er aktive former, fungerer det ikke for perfektum participium *gøet/gebellt*, som er en passiv form. Dette er fordi den passive morfologi på et participium antages at blokere den eksterne θ -rolle (dvs. den som tilskrives til subjektet, altså AGENS fra *gø/bellen*). Det er jo netop denne blokering af AGENS-rollen som tillader den DP der ville have være et objekt i aktiv (... *om de fotograferede ham*), at blive til et subjekt i passiv (... *om han blev fotograferet*), fordi der nu ikke længere er nogen AGENS-DP der optager subjekspositionen.

Dette rejser endnu et spørgsmål: Hvis et perfektum participium altid er passivt (muligvis en kontroversiel antagelse, men dog en der forenkler vores inventar, idet perfektum participier i passive sætninger og perfektum participier i aktive sætninger i perfektum så forventes at have samme form, hvilket også stemmer - bortset fra i svensk), hvordan kan der så være en AGENS-DP i subjekspositionen i en aktiv sætning i perfektum som (25), dvs. ... *om hans hund har gået*? Jeg vil her følge forslaget hos fx Haider (1984, 23; 1986, 22) og Kayne (1985) og sige at perfektum-hjælpeverbet kan "deblockere" AGENS-rollen, dvs. perfektum-hjælpeverbet får perfektum

participium til at udlevere den blokerede AGENS-rolle, og derefter tilskriver perfektum-hjælpeverbet denne eksterne θ -rolle til DP'en i sin egen specifikatorposition. Med andre ord, den eksterne θ -rolle (her AGENS-rollen) bliver **ikke** tilskrevet til hovedverbets VP-spec, som først antaget i (26), men derimod udleveret til perfektum-hjælpeverbet, som så tilskriver θ -rollen til sin egen VP-spec, som antaget i (27):

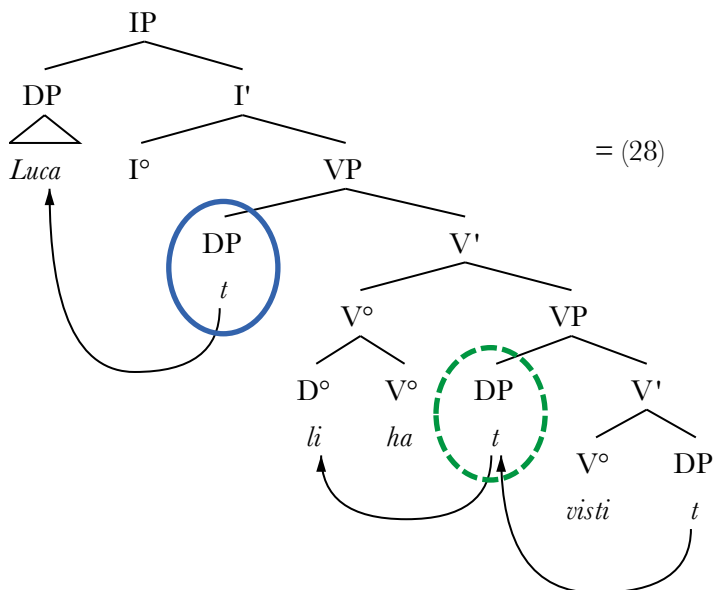
Med denne antagelse af at subjektet i en aktiv sætning hvor hovedverbet er et perfektum participium, bliver basisgenereret i specifikatorpositionen i hjælpeverbets VP og ikke i hovedverbets VP-spec, så opnår vi det ønskede resultat, idet vi alligevel forudsiger at *have/haben* er perfektum-hjælpeverbum fordi hjælpeverbums- V° så **ikke** er 'omgivet af' to koindekserede DP'er.

Denne analyse har også den fordel at hovedverbets VP-spec nu ikke er udfyldt, og derfor kan et argument på vej op i træet flytte via denne VP-spec, selvom subjektet både befinder sig i subjektspositionen og har efterladt et spor i hjælpeverbets VP-spec. Denne situation finder vi ved klitiske objekter, som i italiensk (og i de andre romanske sprog) flytter op til det finitte verbum:⁵

5 Bemærk at (29) er en simplifikation, fordi hjælpeverbumskomplekset [*li ha*] er vist i den position det har, inden det flytter fra V° til I° . Denne flytning er noget alle finitte verber i italiensk og fransk foretager, og den blev vist i (22) ovenfor. Flytningen er diskuteret fx i Emonds (1978), Pollock (1989), Belletti (1990, 29-41), og også i Vikner (1999).

- (28) It. Luca li ha visti_i. (i nonni)
Lukas dem har set-PL (bedsteforældrene)

- (29) It.

Her er der kongruens mellem det klitiske objektspronomen *li* 'dem' og hovedverbet (*visti*, ikke *visto*) fordi *li* flytter via hovedverbets VP-spec. Perfektum-hjælpeverbet er ikke *essere* 'være', men derimod *avere* 'have', fordi hjælpeverbums-V° *ha* **ikke** er 'omgivet af' to koindekserede DP'er, idet hjælpeverbet som sagt tilskriver den eksterne θ -rolle (her AGENS-rollen) til sin egen specifikatorposition. 'Omgivet af' henviser stadig til om der er koindeksering eller ej mellem konstituenten i specifikatorpositionen til hjælpeverbet og konstituenten i specifikatorpositionen i komplementet til hjælpeverbet, cf. (18) ovenfor.

Det er altså den manglende koindeksering mellem de to 'omgivende' DP'er i (29) (dvs. sporet efter *Luca* og sporet efter *li*, markeret med de to cirkler i (29)) der udgør forskellen i forhold til de eksempler vi så i (21)-(23) ovenfor med uakkusative verber i italiensk og i 1800-tallets dansk. I (29) er der kongruens men ikke *være* som hjælpeverbum, i (21)-(23) var der både kongruens og *være* som hjælpeverbum.

6. **Refleksive objekter og hjælpeverbumsselektion**

Vi har nu opstillet en analyse af forskellen mellem uakkusative verber som *smelte/schmelzen*, (19)/(20), der har *være* som perfektum-hjælpeverbum i de sprog der har hjælpeverbumsselektion, og uergative verber som *gø/bellen*, (25)/(27), der har *have* som perfektum-hjælpeverbum i de sprog der har hjælpeverbumsselektion.

Med denne analyse som grundlag kan vi nu rette opmærksomheden mod en 'intern' forskel blandt de sprog der har hjælpeverbumsselektion, nemlig en forskel der berører transitive verber med refleksive objekter. Her ser vi at tysk og dansk har *have* som perfektum-hjælpeverbum både når der er koreference mellem subjekt og objekt (som i *Marie har fotograferet sig selv*, (33)a/(34)a), og når der ikke er koreference (som i *Marie har fotograferet det*, (33)b/(34)b). Dette er den situation vi ville forvente ved transitive verber.

			<i>være</i>		<i>have</i>
	a.				b.
(30)	It. Maria	si è	fotografata.		Maria l' <u>ha</u> fotografato.
(31)	Fr. Marie	s' <u>est</u>	photographiée.		Marie l' <u>a</u> photographié.
(32)	Sp. María	se <u>ha</u>	fotografiado.		María l' <u>ha</u> fotografiado.
(33)	Ty. Maria	<u>hat</u>	sich fotografiert.		Maria <u>hat</u> es fotografiert.
(34)	Da. Marie	<u>har</u>	fotograferet sig selv.		Marie <u>har</u> fotograferet det.
(35)	En. Mary	<u>has</u>	photographed herself.		Mary <u>has</u> photographed it.

Det vi derimod nok ikke uden videre ville forvente, er at i italiensk og fransk gør det faktisk en forskel for valget af perfektum-hjælpeverbum om der er koreference eller ej mellem subjekt og objekt.

Italiensk og fransk bruger *være* som perfektum-hjælpeverbum ved transitive verber når der er koreference mellem subjekt og objekt (som i *Marie har fotograferet sig selv*, (30)a/(31)a), men *have* når der ikke er koreference mellem subjekt og objekt (som i *Marie har fotograferet det*, (30)b/(31)b).

Den relevante forskel mellem tysk og dansk på den ene side og italiensk og fransk på den anden er at kun i italiensk og fransk er det refleksive pronomen et **klitisk** pronomen, som klitiserer til det finitte verbum, som også illustreret i (29) ovenfor.

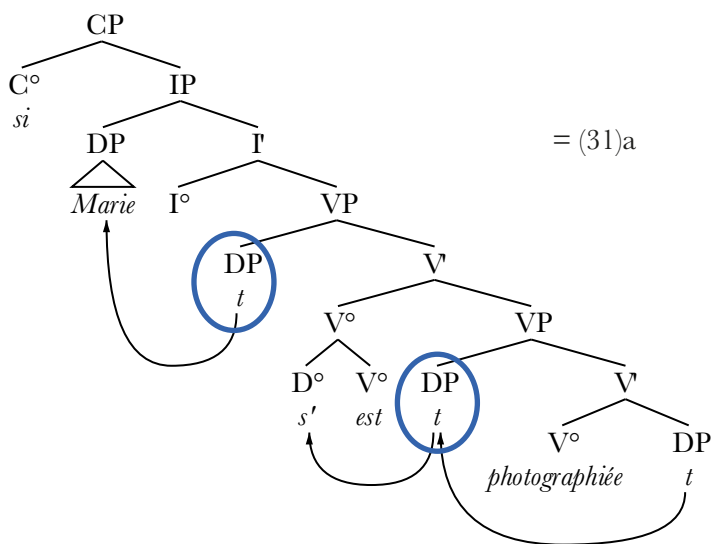
Vi har derfor situationen i (36)a,b i fransk (og italiensk) på det relevante punkt i afledningen, dvs. før V°-til-I°-flytning (det er den samme simplifi-

kation som i (29) ovenfor), således at det eneste der endnu ikke er sket i (36) a,b er flytningen af *s'est* (eller *l'a*) fra V° til I° , jf. fodnote 3 ovenfor.

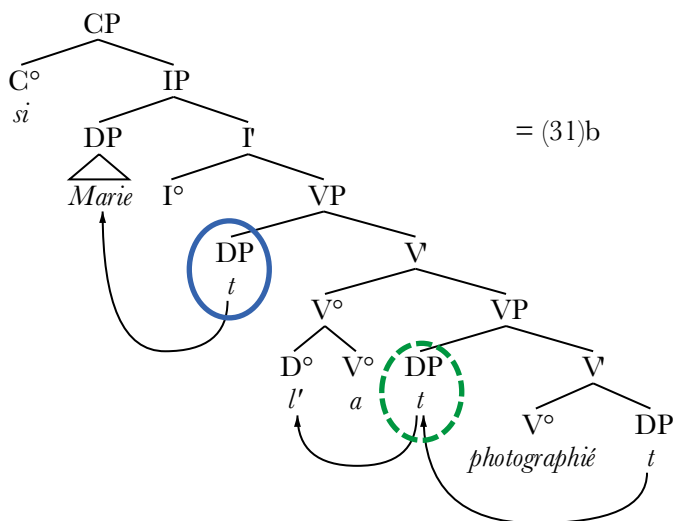
De to analyser er næsten ens, (36)a for det reflexive klitiske objekt og (36)b for det non-reflexive klitiske objekt. I begge tilfælde (som også i (29) ovenfor) flytter det klitiske objekt først som en DP til perfektum participiums VP-spec, *photographié(e)*, og derfra flytter det klitiske objekt videre som kerne til hjælpeverbets V° . I hjælpeverbets VP-spec er der et spor efter subjektet (som er basisgenereret i hjælpeverbets VP-spec, i hvert fald ifølge den her anvendte version af den VP-interne subjektshypotese), og i hovedverbets VP-spec er der altså et spor efter det klitiske objekt (dvs. i specifikator-positionen for *photographié(e)*).

- Hvis der er (intenderet) koreference mellem subjekt og objekt, som i den reflexive variant, (36)a, så er perfektum-hjælpeverbet 'omgivet af' to koindekserede DP'er, og så er betingelserne for *être* opfyldt. (Koindeksering medfører altid koreference).
- Hvis der er ikke er koreference mellem subjekt og objekt, som i den non-reflexive variant, (36)b, så er perfektum-hjælpeverbet ikke 'omgivet af' to koindekserede DP'er, og så er betingelserne for *être* ikke opfyldt, og resultatet er *avoir*.

(36) Fr. a.

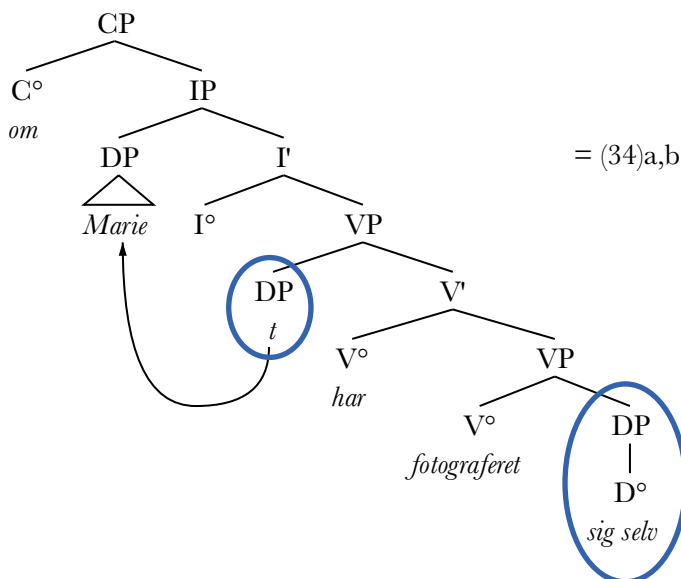
b.

Bemærk at vi her kun taler om sætninger med klitiske pronominer og kun på sprog der har hjælpeverbsselektion (og dermed ikke fx spansk og portugisisk, der ikke har forskellige perfektum-hjælpeverber for uakkusative og uergative/transitive hovedverber).

I dansk, (37), og også i tysk, er hverken det refleksive eller det non-refleksive objekt et klitisk pronomen, som det også kan ses i (34)a,b (idet disse objekter ikke er 'smeltet sammen' med nogen verbalf orm), og derfor bliver objektet stående i objektpositionen. Det er derfor ikke muligt for perfektum participiums VP-spec at indeholde en DP der er koindeksret med subjektet, og derfor er betingelserne for *være* ikke opfyldt, uanset om der er koreference mellem subjekt og objekt eller ej, som det fremgår af analysen i (37).

(37) Da.

Her er perfektum-hjælpeverbet ikke 'omgivet af' to koindekserede DP'er, og dermed er betingelserne for *være* ikke opfyldt. De to fremhævede DP'er ganske vist koindekserede (de er koreferentielle, som netop er en af betingelserne for anvendelsen af et refleksivt pronomen), men de 'omgiver' ikke hjælpeverbet, dvs. de befinder sig ikke i specifikatorpositionen til hjælpeverbet og i specifikatorpositionen i komplementet til hjælpeverbet, jf. diskussionen ovenfor og (18).

Analysen i (37) er også den relevante analyse for de mange franske og italienske tilfælde hvor objektet ikke er et klitisk pronomen, fx (24), uanset om der er koreference eller ej. Disse tilfælde inkluderer nemlig også eksempler hvor det refleksive pronomen ikke er klitisk, som det italienske *se stesso* (jf. Perlmutter 1989, 82; McFadden 2007, 678):

(38) It. Luca **ha** visto se stesso allo specchio.
 Lukas har set-SG sig selv i spejlet

7. Konklusion

I §§ 1-4 gav jeg en kort introduktion til uakkusativitetshypotesen og til hjælpeverbumsselektion, som er valget mellem *være* og *have* som perfekt-

tum-hjælpeverber, altså de hjælpeverber der er involveret i præsens perfektum, pluskvamperfektum og perfektum infinitiv.

Derefter prøvede jeg i § 5 på at opdatere analysen fra Vikner og Sprouse (1988) og Vikner (1990), som var at i sprog med hjælpeverbumbselektion som dansk, tysk, fransk og italiensk bruges *vere* som perfektum-hjælpeverbum når og kun når dette perfektum-hjælpeverbum er 'omgivet af' to DP'er med det samme indeks (dvs. VP-spec for *vere* og spec for komplementet til *vere* skal være koindekserede). Idéen er at *vere* signalerer identitet, og hvis dette skulle vise sig at være på det rigtige spor, så er det ikke tilfældigt om *vere* bliver brugt fremfor *have* eller vice versa. Opdateringen af den gamle analyse bestod bl.a. i at gøre analysen kompatibel med den VP-interne subjektshypotese

Hvor jeg i § 5 altså viste hvordan dette kunne fungere for uakkusative vs. uergative verber, gik jeg i § 6 derefter videre til at vise hvordan dette også kunne bruges til en analyse af hvorfor fransk og italiensk også bruger *vere* fremfor *have*, som perfektum-hjælpeverbum ved transitive verber, altså hvis og kun hvis objektet er et klitisk refleksivt pronomen.

Om forfatteren

Sten Vikner, professor i engelsk lingvistik, dr.phil.habil., Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet

Litteratur

- Ackema, Peter & Antonella Sorace (2017): Auxiliary Selection. I: *The Wiley Blackwell Companion to Syntax*, 2. udg. Martin Everaert & Henk van Riemsdijk (red.). Oxford: Wiley Blackwell, 424-455, <https://doi.org/10.1002/9781118358733.wbsyncom072>.
- Belletti, Adriana (1990): *Generalized Verb Movement: Aspects of Verb Syntax*. Torino: Rosenberg & Sellier.
- Benveniste, Émile (1966): *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Burzio, Luigi (1981): Intransitive Verbs and Italian Auxiliaries. Ph.d.-afhandling, Massachusetts Institute of Technology, <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/15849> (lokaliseret 09.04.2025).
- Burzio, Luigi (1986): *Italian syntax: A government-binding approach*. Dordrecht: Reidel. <https://doi.org/10.1007/978-94-009-4522-7>.
- Butt, Miriam (2006): *Theories of case*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139164696>.

- Cennamo, Michela & Antonella Sorace (2007): Auxiliary Selection and Split Intransitivity in Paduan: Variation, and Lexical-Aspectual Constraints. I: *Split Auxiliary Systems - A cross-linguistic perspective*. Raúl Aranovich (red.). Amsterdam: John Benjamins, 65-99, <https://doi.org/10.1075/tsl.69.05cen>.
- Emonds, Joseph (1978): The Verbal Complex V'-V in French. *Linguistic Inquiry*, 9.2, 151-175, <https://www.jstor.org/stable/4178050> (lokaliseret 09.04.2025).
- Fillmore, Charles (1968): The Case for Case. I: *Universals in Linguistic Theory*. Emmon W. Bach & Robert T. Harms (red.). New York: Holt, Rinehart and Winston, 1-88.
- Fukui, Naoki (1986): A Theory of Category Projection and Its Applications. Ph.d.-afhandling, Massachusetts Institute of Technology, <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/15105> (lokaliseret 09.04.2025).
- Haider, Hubert (1984): Was zu haben ist und was zu sein hat. *Papiere Zur Linguistik* 30.1, 23-36.
- Haider, Hubert (1986): Fehlende Argumente: Vom Passiv zu kohärenten Infinitiven. *Linguistische Berichte* 101, 3-33.
- Jensen, Eva Skafte (2023): The Perfect Participle and the Supine in Two Chronolects of Danish. *Globe: A Journal of Language, Culture and Communication* 17, 40-52, <https://doi.org/10.54337/ojs.globe.v17i.8197>.
- Kayne, Richard (1985): L'accord du participe passé en français et en italien, *Modèles Linguistiques* 7, 73-89.
- Keller, Frank & Antonella Sorace (2003): Gradient Auxiliary Selection and Impersonal Passivization in German: An Experimental Investigation. *Journal of Linguistics* 39.1, 57-108, <https://doi.org/10.1017/S0022226702001676>.
- Koopman, Hilda & Dominique Sportiche (1991): The Position of Subjects. *Lingua* 85.2, 211-258, [https://doi.org/10.1016/0024-3841\(91\)90022-W](https://doi.org/10.1016/0024-3841(91)90022-W).
- Kratschmer, Alexandra (1992): Die Auxiliarselektion der Pronominalen Verben des Altitalienischen. Ph.d.-afhandling, Universität Wien.
- Mateu Fontanals, Jaume (2016): Auxiliary Selection in Romance. I: *Manual of Grammatical Interfaces in Romance*. Susann Fischer & Christoph Gabriel (red.). Berlin: De Gruyter, 295-326.
- McCawley, James D. (1970): English as a VSO Language. *Language* 46.2, 286-299, <https://doi.org/10.2307/412279>.

- McCloskey, Jim (1997): Subjecthood and Subject Positions. I: *Elements of Grammar: Handbook in Generative Syntax*. Liliane Haegeman (red.). Dordrecht: Springer, 197-235. https://doi.org/10.1007/978-94-011-5420-8_5.
- McFadden, Thomas (2007): Auxiliary Selection. *Language and Linguistics Compass*, 1.6, 674-708, <https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2007.00034.x>.
- Perlmutter, David (1978): Impersonal Passives and the Unaccusative Hypothesis. *Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* 4, 157-189. <https://doi.org/10.3765/bls.v4i0.2198>.
- Perlmutter, David (1989): Multiattachment and the Unaccusative Hypothesis: The Perfect Auxiliary in Italian. *Probus*, 1.1, 63-120, <https://doi.org/10.1515/prbs.1989.1.1.63>.
- Pollock, Jean-Yves (1989): Verb Movement, Universal Grammar, and the Structure of IP. *Linguistic Inquiry*, 20.3, 365-424, <https://www.jstor.org/stable/4178634> (lokaliseret 09.04.2025).
- Schack, Jørgen & Eva Skafte Jensen (2024): *Mange grublende Dage ere gaaede forud: Grammatik i 1800-tallet som nøgle til moderne normproblemer*. Børgense: Dansk Sprognævn.
- Sorace, Antonella (2000): Gradients in Auxiliary Selection with Intransitive Verbs. *Language*, 76.4, 859-890.
- Sorace, Antonella (2004): Gradience at the Lexicon-Syntax Interface: Evidence from Auxiliary Selection and Implications for Unaccusativity. I: *The Unaccusativity Puzzle*. Artemis Alexiadou, Elena Anagnostopoulou & Martin Everaert (red.). Oxford: Oxford University Press, 243-268, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199257652.001.0001>.
- Sportiche, Dominique (1988): A Theory of Floating Quantifiers and Its Corollaries for Constituent Structure. *Linguistic Inquiry* 19.3, 425-449, <https://www.jstor.org/stable/25164903> (lokaliseret 09.04.2025).
- Vikner, Sten (1990): 'Be' Is Selected over 'Have' If and Only If It Is Part of an A-Chain. I: *Issues in Germanic Syntax*, Werner Abraham, Wim Kosmeijer & Eric Reuland (red.). Berlin: Mouton de Gruyter, 365-381, <https://doi.org/10.1515/9783110847277.365>.
- Vikner, Sten (1995): *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195083934.001.0001>.

- Vikner, Sten (1999): V^o-til-I^o flytning og personfleksion i alle tempora. *Islenskt Mál og Almenn Málfræði*, 19-20, 81-128, <https://tildeweb.au.dk/au132769/papers/vikn99b.pdf> (lokaliseret 09.04.2025).
- Vikner, Sten (2023a): Hvor kommer subjektet fra? VP-intern oprindelse kan belyse både idiomatiske udtryk og flytninger ud af koordinationer. *Ny Forskning i Grammatik* 30, 233-250. <https://doi.org/10.7146/nfg.vli30.137964>.
- Vikner, Sten (2023b): Hvor kommer subjektet fra? VP-intern oprindelse som grund til skopus-tvetydighed. *MUDS - Moderne om Udforskningen af Dansk Sprog* 19, 371-387. <https://tildeweb.au.dk/au132769/papers/vikn15a.pdf> (lokaliseret 09.04.2025).
- Vikner, Sten & Henrik Jørgensen (2017): En formel vs. en funktionel tilgang til dansk sætningsstruktur. *Nydanske Sprogstudier - NyS* 52-53, 135-168. <https://doi.org/10.7146/nys.vli52-53.24954>.
- Vikner, Sten & Rex A. Sprouse (1988): 'Have'/'Be'-Selection as an A-Chain Membership Requirement. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 38, 1-48. <https://tildeweb.au.dk/au132769/papers/vikn88b.pdf> (lokaliseret 09.04.2025).

Udviklingen af den dialogiske partikel *nok*

Lennart Westergaard

Abstract

In this paper, I analyse the development of the Danish modal particle *nok*. Originally, *nok* expressed the meaning ‘sufficient’. Based on this meaning, *nok* developed an affirmative and opposition meaning, which in turn gave rise to a prediction meaning. I argue that, in the development of the prediction meaning, *nok* undergoes a constructional split and develops into a modal particle. This prediction meaning is later reanalysed as an expression of subjective evidentiality in the 18th century. Based on the distribution of *nok* in Modern Danish, I argue that the modal particle *nok* is grammatical in Modern Danish and that its development consequently involves grammaticalization.

Nøgleord

evidentialitet, forudsigtelse, dialogiske partikler, semantisk forandring

1. Introduktion: *nok* i moderne dansk

I moderne dansk udtrykker *nok* en række forskellige betydninger. *Nok* kan bl.a. udtrykke betydningerne ‘tilstrækkelig’ (1) og ‘modsatning’, som bl.a. kan bruges i indrømmelser (2). Derudover kan *nok* udtrykke subjektiv evidens, dvs. at informationskilden er placeret hos taleren, eller at en epistemisk vurdering står for talerens regning alene. Typisk drejer det sig om talerens inferens som i (3):

- (1) Den tredie (*pomerans*) maa han ikke gramse efter, | Han har alt faaet **nok**.
- (2) “**Nok** er man blød inden i,” sagde (*muslingen*). “Men Verden viser man den haarde Yderskal.”
- (3) Det Skib er **nok** næved at strande.
(alle eksempler fra ODS, *nok* V)

Den betydning, *nok* udtrykker i (3) er en epistemisk betydning, som jeg i tråd med Engberg-Pedersen et al. (2019: 182) og Boye (2012) forstår som en overkategori for kategorierne epistemisk modalitet og evidentialitet. Førstnævnte vedrører graden af sikkerhed om, at sætningens proposition er sand (fx *måske*), mens evidentialitet vedrører den epistemiske vurderings informationskilde, dvs. hvor taleren har sin viden fra. I eksempel (3) indikerer *nok* fx, at grundlaget for vurderingen er en inferens, taleren har gjort, og at denne inferens er for talerens regning alene. Havde taleren fx brugt det beslægtede *vist*, som *nok* kontrasterer med, ville det signalere, at også andre ville kunne nå frem til samme epistemiske vurdering:

(4) Det Skib er **vist** nærvæd at strande.

Forholdet mellem *nok* og *vist* diskuteres mere dybdegående i Jacobsen (1992), Davidsen-Nielsen (1996: 286), Hansen & Heltoft (2011: 1058–1061) og i Westergaard (2025: 257–266).

Med sin evidentielle betydning er *nok* en dialogiske partikel, som bl.a. er kendetegnet ved ikke at kunne placeres i forfæltet (5) og ved at stå før øvrige sætningsadverbialer (6) (jf. Hansen & Heltoft 2011: 1046; 1062):

(5) **Nok** er skibet nærvæd at strande.

(6) Skibet er **nok** desværre nærvæd at strande.

Eksempel (5) er ikke ugrammatisk, men i dette eksempel kan *nok* kun tolkes som udtryk for modsætningsbetydningen.

Som de øvrige dialogiske partikler er *nok* grammatisk. Dette forstår jeg i tråd med Boye & Harder (2012) som 'konventionel diskursivt sekundær status': Grammatiske konstruktioner har per konvention status som baggrundsinformation. Siden grammatiske konstruktioner er diskursivt sekundære, kan grammatisk status testes ved at undersøge, om en konstruktion kan forgrundes eller ej (Boye & Harder 2012: 14–16; Messerschmidt et al. 2018: 92–93). Grammatiske konstruktioner kan fx ikke modificeres eller udgøre en ytring alene, da konstruktioner i sådanne kontekster er fremhævet information. Eksempel (7) og (8) illustrerer dette for *nok*:

(7) *Bo kommer meget **nok**.

- (8) A: Kommer Bo?
B: ***Nok**.

Det ugrammatiske resultat af disse ytringer indikerer den evidentielle betydnings grammatiske status. I modsætning til dette kan *nok* med betydningen 'tilstrækkelig' sagtens modificeres og udgøre ytringer alene:

- (9) Lige præcis **nok** sne til at Friluftslinjen kunne prøve langrendsskiene (internet)
(10) A: Hvor meget har du fået?
B: **Nok**!

Dette tyder på, at *nok*'s udvikling involverer grammatikalisering.

Målet med nærværende artikel er at belyse, hvordan *nok* udvikler den evidentielle betydning. I afsnit 2 diskuterer jeg kort nogle tidligere analyser af udviklingen af *nok*. I afsnit 3 præsenterer jeg så min egen analyse af udviklingen. I afsnit 4 sammenfatter jeg artiklen.

2. Tidligere analyser af udviklingen af *nok*

Udviklingen af *nok* er blevet analyseret i Jensens (2000: 176-189) afhandling. Ifølge hendes analyse udtrykker *nok* ikke evidentialitet, men epistemisk usikkerhed. Hun argumenterer for, at udviklingen kan karakteriseres som subjektivering (Traugott 1989; Traugott & Dasher 2002), og at den indebærer de følgende udviklingstrin:

- (11) 'tilstrækkelig (viden)' > epistemisk sikkerhed > epistemisk usikkerhed

Ifølge denne udviklingssti udvikler *nok* først en epistemisk sikkerhedsbetydning, som så med tiden svækkes.

I deres udviklingsskitse foreslår Hansen & Heltoft (2011: 1065-6; 1096-7) følgende udvikling:

- (12) 'tilstrækkelig viden' > 'sandt – efter hvad jeg ved'

Jensen (2000) antager, at den dialogiske partikels betydning opstår på baggrund af kollokationer med kognitions- og perceptionsverber samt med

vist (i forbindelsen *vist nok*), som også udtrykker en evidentiell betydning, og som derfor kunne tænkes at have påvirket *nok*. En sådan påvirkning fremhæves også af Hansen & Heltoft (2011: 1097) som afgørende for, hvordan den evidentielle betydning opstår.

I ingen af disse scenarier er det helt klart, hvordan den subjektive evidentialitetsbetydning opstår, dvs. hvordan *nok* ender med at udtrykke, at den epistemiske vurdering alene står for talerens regning. I det følgende vil jeg vise, at modsætningsbetydningen har haft en helt afgørende rolle i udviklingen af evidentialitetsbetydningen, og at den evidentielle partikels betydning dermed ikke opstår på baggrund af betydningen 'tilstrækkelig' (ikke direkte i det mindste).

3. Den historiske udvikling

I dette afsnit vil jeg præsentere min historiske analyse af *nok*. Først vil jeg dog ganske kort præsentere mit materiale.

3.1. Materialet

Da denne undersøgelse kun i begrænset omfang kommer til at involvere kvantitative analyser, vil jeg ikke diskutere materialet i alt for stor detaljegrad (se Westergaard 2025 for en mere dybdegående diskussion). Materialet inkluderer de fleste tekster, der er tilgængelig på *Danmarks Breve*, *Digitale Undersøgelser af Dansk Sprog (DUDS)*, *Arkiv for dansk litteratur (ADL)* og alle tekster, der indtil for nyligt var tilgængelige på *Studer middelalder på nettet* (nu tilgængelige og suppleret med yderligere tekster på *Tekstnet*). Overordnet kan det siges, at materialet fra 1500-tallet inkluderer en del breve samt argumentative tekster, materialet fra 1600-tallet en del fortællende prosa (med direkte tale), mens materialet fra 1700-tallet og frem inkluderer breve, fortællende prosa og teaterstykker. Da materialet dermed i vidt omfang inkluderer udsigelsessituationer, hvor taleren har en bestemt (type) adressat i tankerne, og hvor en adressat ofte skal overbevises, er det forventeligt, at materialet inkluderer eksempler på dialogiske partikler, så snart de opstår.

3.2. 'tilstrækkelig'

Det ældste belæg for *nok* i mit materiale er fra 1425 i *Sjælens Trøst*, hvor det udtrykker betydningen 'tilstrækkelig':

- (13) honum gar væl oc hafvir **nok** at gifva.
 ham går vel og har **nok** at give
 'Han har det godt og har **nok** til at give andre.' (Sjælens Trøst
 1425, s. 89)

Fraværet af *nok* i de ældre kilder i mit materiale er formentlig tilfældigt. Ifølge Kroonen (2013: 391) kan *nok* rekonstrueres som urgermansk **nōga-*, som også antages at udtrykke betydningen 'tilstrækkelig'.

I ældre nydansk begynder *nok* at optræde sammen med *vist*, hvor helheden kompositionelt udtrykker en epistemisk betydning, nemlig epistemisk sikkerhed:

- (14) Da er ded **uyst nokk**, at hun uar et gaadt stund derfra
 'Da er det sikkert nok, at hun var et godt stykke derfra.'
 (Chr. IV. breve 1641, s. 68)

Derudover bruges *nok* med betydningen 'tilstrækkelig' også interjektionelt i ældre nydansk:

- (15) **Henrich** (2) At det er en u-maadelig Overdaadighed, at bruge saa kostbare Haar til Strømper og Klæder, som strider imod all god Orden og Skik, besynderlig siden der hidføres saa mange kostbare fine Klæder fra Engeland, Frankerig og Holland, at man vel derved kunde lade sig nøje, uden at falde en ærlig Mand i sin Næring ...
Herman von Bremenfeld Nok nok, Henrik. Jeg begriber at Oldermenden har ret. (Den politiske Kandestøber, Holberg 1722, s. 73)

Ingen af disse varianter virker dog til at være afgørende for udviklingen af den dialogiske partikel.

3.3. *Modsætning*

I det 17. og 18. århundrede begynder *nok* at udtrykke modsætning, dvs. at propositionen kontrasterer med en anden proposition. Den kontrasterende proposition behøver ikke være eksplicit, men kan også være underforstået. Denne betydning har to varianter:

1. affirmativ, simpel modsætning og indrømmelse
2. forsikrende forudsigelser (mod en modsatrettet forventning)

Med affirmativt *nok* afvises en kontrasterende negativ proposition eller sagforhold. Begrebet anvendes af Jensen (2009: 63) i hendes analyse af *vel* og *godt*: Konstruktioner, der udtrykker affirmativitet, er ”used to affirm that the nonnegative counterpart to a conceivable negative statement is indeed the intended”. Jensen bygger på Hansens (2000: 82) analyse af *godt*, som han beskriver som ”negationens negation”. Jensen (2009: 63) illustrerer betydningen med følgende eksempel:

(16) Jeg har **godt** hørt det.

I sådan et eksempel indikerer taleren, at modtageren kunne tro, at taleren ikke hørte noget.

I ældre nydansk begynder *nok* at udtrykke en lignende betydning. Ligesom *godt* udtrykker *nok* affirmativitet i forbindelse med kognitionsverber (17), perceptionsverber (18) og modalverber (19):

(17) saa saae ieg att hun war wree, wiste **nok** att Formalledidelser skulle føre ded onde fra hiertet
'Så så jeg, at hun var vred. Jeg vidste **godt**, at forbandelser skulle føre det onde fra hjertet.'

(Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 131)

(18) hand saa ded **nok** der hun bar ded ind.

'Han så det **godt**, da hun bar det ind.'

(Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 116)

(19) om jeg icke **nock** uden for mit Kald for en bare intercession maa tage skienck;

'om jeg ikke **godt** uden for mit for kald som en forbøn må modtage en gave'

(Rantzau breve 1736, s. 65)

Senest i det 18. årh. udtrykker *nok* en mere generel form for modsætning og bruges bl.a. til at udtrykke indrømmelser:

- (20) Professoren behøver ey at vide for det første, hvem der tager sig ham an, mens **nok** at melde ham, at det var en fattig Herremand her fra Landet.
(Rantzau breve 1737, s. 76)
- (21) jeg har aldrig friet, og jeg tror, paa min Sjæl! ikke, at jeg kunde sige et Ord til hende i den Materie, skjont Kjæften ellers **nok** plejer at staa mig bi.
(De Vonner og Vanner, Heiberg, 1792, s. 456)

Betydningen er dog formentlig en del ældre. Moth (1700, *nok*) medtager den i sin ordbog, hvor han glosserer *nok* med latinsk *quidem*, som bruges til at udtrykke emfase og modsætning:

- (22) det kand **nok** skêe.
hoc **quidem** concedi potest.
'Dette kan **godt** ske/tillades.'
- (23) Hun stræbte **nok** imôd.
illa **quidem** pugnabat.

Modsætningsbetydningen kan betragtes som en argumentativ betydning. Ifølge Waltereit & Detges (2007: 74-76) opstår sådanne betydninger typisk i kontekster hvor *common ground* er til diskussion, dvs. i kontekster, hvor samtalepartnerne er uenige. I sådanne kontekster kan konstruktioner, der endnu ikke har argumentativ betydning, blive associeret med aspekter af talerens argumentation, som den udfolder sig i konteksten.

Baggrunden for dette er en analyse af fransk *bien* 'godt', som har en betydning, som minder om affirmativitet. Waltereit & Detges (2007: 74) argumenterer for, at den affirmative betydning opstår i kontekster, hvor betydningen 'godt, tilfredsstillende' "is used to argue against strong counter-expectation on the part of the hearer". Ideen bag et sådant scenarie er, at et adverbium som *bien* ('godt') er velegnet til at afvise et modsynspunkt, hvis samtalepartneren har givet udtryk for, at taleren ikke ved, ser eller kan noget, idet taleren kan tage højde for et sådant modsynspunkt ved at understrege, at taleren fx ikke bare hørte noget, men at taleren faktisk *hørte det højt og tydeligt*:

- (24) Et mesires Pierres respondi: “Ba!“, fist il, “de n’avés vous oï comment Troies le grant fu destruite ne par quel tor ? – Ba ouil !”, fisent li Blak et li Commain, “nous l’avons **bien** oï dire.”
 ‘Og min herre Pierre svarede: “Ba!”, sagde han, “har I ikke hørt om det store Troja og på hvilken måde, det blev ødelagt?” “Selvfølgelig!”, sagde Blak og Commain “vi hørte det **tydeligt**.”
 (Robert de Clari, *La Conquête de Constantinople*, som citeret i Waltereit Detges 2007: 75)

Pierres spørgsmål implicerer en tvivl om, hvorvidt Blak og Commain har hørt om Troja. Med *bien* afvises denne tvivl.

Et lignende scenarie kan forklare udviklingen af *nok*, idet betydningen ‘tilstrækkelig’ kan have en lignende argumentativ effekt:

- (25) Pær talte om en der war Sæt, men ieg kunde icke forstaa huem ded er. Ieg forstoed hannem **nok**, men loed oc som ieg icke forstoed hannem;
 ’[En kvinde siger:] ”Pær talte om en der var fængslet, men jeg kunne ikke forstå, hvem det er.” Jeg forstod ham **nok** [tilstrækkelig > godt], men lod også som om jeg ikke forstod ham.’
 (Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 87)

Om end et sådant eksempel allerede hælder til den affirmative betydning, er det stadig tydeligt, hvordan betydningen ‘tilstrækkelig’ kan give anledning til betydningsskiftet. Over for kvinden gør taleren, som om hun ikke ved, hvem det er, der er blevet fængslet. I en kommentar til læseren indikerer fortælleren dog, at hun forstod det tilstrækkeligt godt. Dermed bruges *nok* til at afvise forestillingen om, at taleren ikke skulle kende til den nye fanges identitet. Antageligvis spreder modsætningsbetydningen sig så fra sådanne affirmative kontekster til andre modsætningskontekster.

3.4. *Forudsigelse*

Samtidig med udviklingen af modsætningsbetydningen begynder *nok* også at udtrykke forudsigelser: Med *nok* udtrykker taleren en forsikring om, at en fremtidig proposition er sand. Betydningen er dermed både epistemisk og tidslig. Det lader til, at dette først er en kontekstuel brug af modsætningsbetydningen, hvor forsikringen sker i modsætning til, hvad

andre tror, og at den senere udvikler sig til en selvstændig forudsigelsesbetydning, hvor forudsigelsen gøres uden forventning om et modsatrettet synspunkt. Jeg vil først illustrere forudsigelsesbetydningen i kontekster, hvor den optræder i forbindelse med modsætningsbetydningen. Dernæst præsenterer jeg en række argumenter for, at forudsigelsesbetydningen udviklede sig som en selvstændig betydning, som er uafhængig af modsætningsbetydningen.

Forudsigelsesbetydningen findes i kombination med *skulle* som i det følgende eksempel, hvor betydningen bruges for at udtrykke et løfte:

- (26) Doctern loed mig helsse, oc hand spurte saa flittig om ieg haffde helbreden, sagde widre Christian skulle **nok** fly ham hvad ieg wille sende ham;
 'Doktoren lod mig hilse, og han spurgte så flittig om jeg var rask. Han sagde desuden, at Christian **nok** skulle give ham hvad jeg ville sende ham.'
 (Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 128)

At denne forudsigelsesmarkør faktisk er relateret til modsætningsbetydningen, kan man se ved at sammenligne løfter, som udtrykkes med *nok* i kombination med *skulle*, med andre måder at udtrykke løfter på i moderne dansk. Hvis man lover noget med *skulle nok*, præsupponerer man, at der er andre, der ikke tror, at man vil gøre det, man lover. Derfor kan det løfte, der udtrykkes i eksempler som (27) og (28), ikke uden videre gengives med *skulle nok* (29):

- (27) Jeg **lover** at elske dig for evigt og altid. (internet)
 (28) Jeg vil elske dig for evigt og altid. **Det er et løfte.**
 (29) Jeg **skal nok** elske dig for evigt og altid.

Tidligere har *nok* også kunnet udtrykke forudsigelser uafhængigt af *skulle*:

- (30) **Jomfruen.** Jeg vil være holdt gruelig prægtig, lækker og vel og gider gerne haft Selskab.

Baronen. Ja, ja, naar vi faar været paa Landet et Aar eller halvandet, da forgaar det **nok** af sig selv.

Jomfruen. Jeg skal holdes yderst prægtig, lækker og godt og vil gerne have selskab.

Baronen. Ja, ja, når vi først har været på landet i et år eller halvandet, så forgår det **nok** af sig selv.'

(Grevens og Friherrens Komedie, ca. 1680, s. 19)

- (31) Jeg sagde Penge kand vdrette meget; forærer Slosf: nogle penge, saa tall hand **nok** for eder

'Jeg sagde: "Penge kan udrette meget. Forær slotsfogeden nogle penge! Så skal han **nok** tale jeres sag."'

(Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 136)

Forudsigelsesbetydningen lader til at løsrive sig fra modsætningsbetydningen. Det bliver dermed en forudsigelsesmarkør i egen ret. I de følgende eksempler er der næppe tale om modsætning, selvom det kan være svært at udelukke en så generel betydning med sikkerhed:

- (32) I skal ogsaa legge jer en Skiødehund til, hvilken I skal elske som jer egen Datter; thi det er ogsaa fornemme. Vor Naboe-Kone Arianke har en smuk Hund, som hun **nok** laaner jer, til vi kand selv faae en. Hunden skal I give et fransk Navn

'I skal også anskaffe jer en skødehund, som I skal elske som jeres egen datter, for det er også fornemt. Vores nabokone Arianke har en smuk hund, som hun **nok** låner jer, indtil vi selv kan få en. Hunden skal I give et fransk navn.'

(Den politiske Kandestøber, Holberg, 1722, s. 45-46)

- (33) Nyt har ieg endnu intet hørt meget af, uden at Biskop *Hagerop* i *Trundhiem* er død. *Marchen til Helsingør* bliver **nok** ikke af før idag 8te dage.

'Nyt har jeg endnu ikke hørt meget. Kun at Biskop Hagerop i Trondheim er død. *Marchen til Helsingør* sker **nok** ikke før om 8 dage.' (Langebeks breve 1743, s. 60)

Allerede Moth (1700) lader til at være opmærksom på en forudsigelsesbetydning. En af *noks* betydninger oversætter Moth med *måske* og *forsan*. Dette kunne tyde på, at Moth mener, at *nok* udtrykker epistemisk usikkerhed. Jeg vil dog argumentere for, at det drejer sig om forudsigelsesbetydningen. Han illustrerer betydningen med følgende eksempel med tilhørende latinsk oversættelsesækvivalent:

- (34) det vil **nok** regne i aften.
 Pluviam **denunciat** aër.
 ‘regn **varsler** sky’
 ‘Skyen **varsler** regn.’

For det første illustrerer eksemplet, at forudsigelsesbetydningen kan optræde uafhængigt af modsætningsbetydningen, da modsætningsbetydningen er i baggrunden eller helt fraværende i sådan et eksempel. Der er ingen indikationer på, at forudsigelsen gøres på baggrund af, at andre mener noget andet.

Valget af oversættelsesækvivalent kunne umiddelbart virke overraskende: Hvis *nok* i en sådan kontekst svarer til *måske* eller latinsk *forsan*, må man undre sig over, at den latinske oversættelsesækvivalent ikke indeholder *forsan*. Jeg tolker Moths besynderlige valg af eksempelsætning som et forsøg på at indikere, at forudsigelsesbetydningen har en subjektiv betydningsnuance. I et eksempel som (34) udtrykker *nok* en forudsigelse på baggrund af talerens inferenser eller lignende: Det er skyernes eller himlens udseende, der muliggør det for taleren at fremsætte forudsigelsen.

At den forudsigelse, som *nok* udtrykker, er baseret på en inferens, støttes af ODS som også medtager en selvstændig forudsigelsesbetydning i deres analyse af *nok* og antager, at forudsigelsen beror på en inferens. Ordbogens redaktør påpeger i den forbindelse, at *nok* bruges ”i udtr. for skøn om noget fremtidigt ell. alment (almengyldigt) ud fra det forhaandenværende: det lader til, at osv.” (ODS, *nok* V) I ODS illustreres denne betydning med bl.a. følgende eksempel:

- (35) Dengang jeg drog afsted
 Min pige ville med
 (...)
 Det kan du ej, min ven!
 Jeg går i krigen hen,

Og hvis jeg ikke falder, kommer jeg **nok** hjem igen.

(*Dengang jeg drog afsted*, fundet gennem ODS *nok* bet. 9 ”skøn om noget fremtidigt”)

Det kan ikke helt udelukkes, at *nok* her udtrykker modsætning, hvor det indekserer kærestens frygt for, at soldaten ikke kommer hjem igen. I det tilfælde ville *nok* dog typisk have tryk (i hvert fald i moderne dansk). Sangens jambiske versefod gør det dog klart, at *nok* ikke har tryk i eksemplet, og det gør dermed modsætningslæsningen usandsynlig.

Eksempler som (32) og (33) rejser dog et andet analytisk problem. I sådanne ytringer kunne *nok* også tolkes som udtryk for den evidentielle betydning. Spørgsmålet er derfor, hvad der taler for, at *nok* først udtrykker en forudsigelsesbetydning, inden ordet udvikler den moderne evidentielle betydning. Der er 3 argumenter, som understøtter, at udviklingen af den evidentielle betydning beror på forudsigelsesbetydningen som et mellemstadium:

Argument 1: Ingen eksempler med fortidsreference før 1750

I mit materiale fra før 1750 finder jeg ikke eksempler, hvor epistemisk *nok* refererer til fortidige begivenheder.

Argument 2: Ordbogsevidens

Eksempel (34) fra Moths (1700) ordbog, som jeg allerede har diskuteret, indikerer også, at *nok* ikke blot udtrykker epistemiske vurderinger, men at fremtidsreferencen er en vigtig del af betydningen. Som allerede påpeget ser jeg hans besynderlige oversættelsesvalg som et forsøg på at komme så tæt på forudsigelsesbetydning som mulig. Desværre giver Moth kun dette ene eksempel for denne betydning.

Argument 3: Komparativ evidens

Analysen understøttes også af komparativ evidens, nemlig den tyske dialogiske partikel *schon*, som har udviklet sig på baggrund af betydningen ‘allerede’, som igen går tilbage til betydningen ‘smuk’ (DWb, *schon*; Diewald 1997: 121; Molnar 2002: 76). Selvom dens etymologiske oprindelse er ganske forskellig fra *nok*, har *schon* en betydningsstruktur, der

minder meget om den betydning, jeg har foreslået for *nok* i ældre nydansk.

Udover sin leksikale betydning 'allerede', kan *schon* ligesom *nok* udtrykke en række relaterede betydninger så som affirmativitet (36), modsætning (37) og indrømmelse (38):

- (36) Ich weiß **schon**, dass er kommt.
'Jeg ved **nok**, at han kommer.'
- (37) Von der Tätigkeit her ist die Stelle nicht sehr interessant, von der Bezahlung her **schon**.
'Hvad arbejdet angår er stillingen ikke særligt interessant, hvad betalingen angår **nok**.'
- (38) Das stimmt **schon**.
'Det er **nok** rigtigt.'

Derudover udtrykker *schon* forudsigelser:

- (39) Das wirst du **schon** schaffen.
'Det skal du **nok** klare.'

At dette faktisk er en forudsigelsesmarkør, ses ved, at epistemiske betydninger er udelukket, når propositionen refererer til begivenheder i fortiden. I eksempler som det følgende er det fx kun modsætningsbetydningen, der er mulig:

- (40) Er kann das **schon** gesagt haben. Deshalb muss es ja trotzdem nicht stimmen.
'Han kan **nok** have sagt det, men derfor behøver det jo alligevel ikke at være sandt.'

Disse observationer indikerer, at *nok* udtrykker forudsigelser, inden det udvikler en evidentiell betydning.

3.5. Strukturelle forskelle mellem modsætnings- og forudsigelsesbetydningen

På baggrund af sammenligningen med tysk er der et andet interessant

spørgsmål, der rejser sig: Er der en konstruktionel forskel mellem modsætnings- og forudsigelsesbetydningen? I moderne tysk er der nemlig en sådan forskel mellem et *schon*, der udtrykker modsætning, og et, der udtrykker forudsigelser. Modsat det *schon*, der udtrykker modsætninger, er det *schon*, der udtrykker forudsigelser, en dialogisk partikel. Når *schon* udtrykker forudsigelser, kan ordet fx ikke optræde med tryk:

- (41) Das wirst du **SCHON** schaffen.
'Det skal du **NOK** klare'

I sådan et eksempel kan *schon* ikke tolkes som udtryk for en forudsigelse, men udelukkende som modsætningsmarkør.

Det kunne tænkes, at der også i ældre nydansk var en konstruktionel forskel mellem modsætnings- og forudsigelsesbetydningen, og at det ældre nydanske *nok* som udtryk for forudsigelser allerede var en dialogisk partikel. Selvom man på baggrund af eksempler som (35) kunne være fristet til at antage, at *nok* som markør for forudsigelser var tryksvagt, er det dog svært at sige noget systematisk på baggrund af sådanne enkeltstående eksempler.

Som modargument mod en analyse, der antager to distinkte konstruktioner svarende til tysk *schon*, kunne man anføre, at det tidslige sammenfald af opkomsten af modsætnings- og forudsigelsesbetydningen kunne tyde på, at det drejer sig om én konstruktion snarere end to.

Ser man på topologien, tyder det dog på, at der faktisk er tale om to konstruktioner: Når *nok* udtrykker modsætningsbetydningen, placeres det efter sætningsadverbialer, hvilket i øvrigt stadig er tilfældet i dag. I de følgende eksempler, optræder *nok* efter sætningsadverbialerne *maa ske*, *min Troe* og *desværre*:

- (42) da han skulde nu tilbage igien, havde han nær bleven hængende, og rev sine nye Klædesbuxer i tu, som I maa skee **nok** kiender?
'Da han nu skulle tilbage igen, var han lige ved at blive hængende og rev sine nye bukser itu, som I måske **nok** kender?' (Barselstuen - Holberg, 1723, s. 50)
- (43) jeg forstaaer nok Hosbond, jeg skal min Troe **nok** sige ham det.
'Jeg forstår nok husherren. Jeg skal sandelig **nok** sige ham det.'
(Barselstuen - Holberg, 1723, s. 69)

- (44) Faderen havde betroet ham, at hun desværre **nok** var noget forvirret i Hovedet efter en Sygdom, og at det kun var for at skjule sin Grimhed, at hun bar Slør, men at hun paa den sidste Tid alene sværmede for sin store Landsmand og hans Konst.
(De fortryllede Fingre - Ingemann, s. 144)

Når *nok* udtrykker modsætning, kan det endda placeres efter negationen:

- (45) om jeg icke **nock** uden for mit Kald for en bare intercession maa tage scienc
'om jeg ikke **godt** uden for mit for kald som en forbøn må modtage en gave'
(Rantzaus breve 1736, s. 65)

I det mindste i moderne dansk kan modsætningsbetydningen derudover placeres i forfæltet:

- (46) **Nok** siger man: en mand er en mand og et ord er et ord, men når det kommer [sic!] til stykket, synes vi alligevel, at en kontrakt med underskrift og vitterlighedsvidner er nok så godt. (internet)

Dette kontrasterer med *nok* som udtryk for forudsigelser. Denne variant kan nemlig godt placeres før andre sætningsadverbialer som eksemplificeret med *alligewel*, *forhaabentlig* og negationen *ikke*:

- (47) wille Gud haffue ded aabenbaret saa skeede ded **nock** alligewel Broderen;
'Ville Gud have det åbenbaret, så sker det **nok** alligevel for broderen.'
(Jammers Minde III, Leonora Christina, 1696, s. 204)
- (48) skiondt Gud see Lov alle roese hans Flid og Fremgang og ikkuns have den store Vivacité paa hannem at udsætte, hvilket Aarene og vores Leve-Maade her hiemme **nok** forhaabentlig i sin Tid raader Boed paa.
'Skønt alle Gud ske lov roser hans flid og fremgang og kun har hans livlighed at udsætte på ham, hvilken årene og vores levemåde herhjemme **nok** forhåbentlig i sin tid skal råde bod på.'
(Rantzau breve, 1737, s. 75)

- (49) hun kiender mig **nok** ikke i den Dragt.
 'Hun vil **nok** ikke genkende mig i denne dragt.'
 (Det lykkelige Skibbrud - Holberg, 1731, s. 96)

Der er altså både en semantisk og en udtryksmæssig skelnen mellem modsætnings- og forudsigelsesbetydningen. Jeg vil derfor regne med to distinkte konstruktioner og antage, at *nok* var en dialogisk partikel, så snart ordet udtrykte forudsigelser.

Som allerede påpeget udvikler denne forudsigelsesbetydning sig formentlig på baggrund af modsætningsbetydningen. Denne betydning kan nemlig bruges i forudsigelser, hvor taleren indekserer og afviser modtagerens overbevisning om, at en fremtidig proposition ikke kan være sand.

Opkomsten af den nye betydning involverer en række delprocesser: For det første involverer forandringen en konventionalisering af fremtidsbetydningen, som dermed bliver uafhængig af modsætningsbetydningen. Derudover konventionaliseres den subjektive betydningsnuance. Jeg vil kort komme ind på, hvordan hver af disse forandringer kan forklares. Konventionaliseringen af fremtidsbetydningen er ganske let at forklare. I kontekster som (26), her gentaget som (50), er forudsigelse en del af ytringens kontekstuelle betydning:

- (50) Christian skulle **nok** fly ham hwad ieg wille sende ham;
 'Christian skulle **nok** bringe ham, hvad jeg ville sende ham.'
 (Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, s. 128)

Den kontekstuelle betydning kan så konventionaliseres som del af betydningen af *nok* (jf. fx Traugott & König 1990; Croft 2000: 126; Hansen 2021). Som led i denne reanalyse mister *nok* som udtryk for forudsigelser så modsætningsbetydningen.

Det er derimod måske ikke helt så indlysende, hvordan det subjektive betydningselement opstår. Det kan dog forklares på baggrund af den samme mekanisme. Modsætningsbetydningen kan kontekstuel udløse et subjektivt betydningselement: Når taleren giver udtryk for, at en fremtidig proposition er sand, selvom andre mener det modsatte, implicerer det, at taleren har adgang til en informationskilde, som andre ikke har. Ligesom det var tilfældet med fremtidsbetydningen, kan det subjektive element så konventionaliseres og blive en fast bestanddel af *nok*.

3.6. *Subjektiv evidentialitet*

Som allerede påpeget i det foregående afsnit finder jeg et epistemisk *nok* i ytringer uden fremtidsreference efter ca. 1750, og jeg antager, at *nok* i disse eksempler udtrykker sin moderne evidentielle betydning:

- (51) **Boden.** (...) men jeg var ham for klog.
Philip. Ja, det havde **nok** ingen Fare; den skulde staae tidligen op, som skulde føre Dem bag Lyset, om jeg ellers seer ret paa Dem.
 (Lykken bedre end Forstanden, Wessel, s. 59)
- (52) Efterat have faaet dit første Brev, begyndte jeg alt paa at skrive dig til igien; med næste Post fik jeg dit andet, og erfoer, at du ikke blev længe nok i Hamborg til at kunne modtage Svaret der. Swartz kom nu hiem, og sagde, at du **nok** opholdt dig nogle Dage i Zelle og i Hannover, og at du altsaa ikke vilde komme til Göttingen saa snart.
 (Christian Henriksen Pram breve, 1793, s. 11)

I (51) udtrykker Philip, at hans tilslutning til Bodens forudgående ytring beror på en subjektiv vurdering. I (52) angiver Swartz med *nok*, at propositionen er en formodning, han fremsætter for egen regning, formentlig på baggrund af en inferens.

Så snart den (subjektive) forudsigelsesbetydning er til stede, er det kun et ganske lille skridt til subjektiv evidentialitet: Udviklingen af subjektiv evidentialitet er en generalisering, hvor *nok* mister sin fremtidsreference. Dermed udtrykker *nok* udelukkende subjektivitet. En sådan generalisering faciliteres i negerede kontekster som (49), her gentaget som (53), da fremtidsreferencen i sådanne kontekster rykker i baggrunden:

- (53) hun kiender mig **nok** ikke i den Dragt.
 'Hun vil **nok** ikke genkende mig i denne dragt.'
 (Det lykkelige Skibbrud - Holberg, 1731, s. 96)

Det er formentlig ikke kun i fremtiden, at den omtalte person ikke vil genkende taleren, men til et hvert tidspunkt, hvor taleren er forklædt. I sådan en kontekst kan *nok* så reanalyseres således, at det ikke længere nødvendigvis refererer til fremtidige begivenheder, men også kan referere til fortidige begivenheder.

Som parallel evidens kan det anføres, at også andre konstruktioner, der udtrykker forudsigelser eller fremtid, kan udvikle epistemiske betydninger. Dette er fx tilfældet med *ville* og dets kognater (jf. fx Diewald et al. 2009: 199):

- (52) De **vil** have bemærket at alle Kvinder i Øjeblikket gaar med Sko af Krybdyrskind. (ODS, *ville*)
- (53) Er **wird** den Brief inzwischen bekommen haben (DUDEN, *werden*)
'Han har **nok** fået brevet i mellemtiden.'
- (54) That'**ll** be Scott at the door. (Cambridge Dictionary, *will*)

4. Sammenfatning:

I denne artikel har jeg præsenteret en analyse af udviklingen af *nok*. Jeg har argumenteret for, at *nok* gennemgår den følgende semantiske udvikling:

- (55) 'tilstrækkelig'
- > affirmativ
 - > modsætning
 - > forsikrende forudsigelser
 - > subjektive forudsigelser
 - > subjektiv evidentialitet

Dertil har jeg argumenteret for, at det ser ud, som om *nok* omtolkes som dialogisk partikel i forbindelse med udviklingen af forudsigelsesbetydningen i det 18. århundrede.

Om forfatteren

Lennart Westergaard, ph.d., Språk- och litteraturcentrum, Lunds Universitet.

Citerede tekster

Barselstuen, Holberg (1723), i *Ludvig Holberg Værker i tolv bind. Bind III*. udg. af F.J. Billeskov Jansen. København: Rosenkilde og Bagger, 1969-1971. Tilgængelig på ADL.

- ChrBreve = *Kong Christian den fjerdes Egenhændige Breve* Barselstuen. Bind 8. Udg. af C.F. Bricka & J.A. Fridericia. København: Selskabet f. udg. af kilder t. dansk historie 1970. Supplement. I uddrag fra DSST.
- Christian Henriksen Pram, breve, i *Brevvexling mellem Ægteparret Pram og Oluf Christian Olufsen under dennes Udenlandsrejse 1793-96*. Udg. Af H. Ehrencron-Müller. København: Det Hoffensbergske Etabl. 1907. Tilgængelig på Danmarks Breve.
- De Vonner og Vanner (1792) i *Peter Andreas Heibergs Udvalgte Skrifter*. Udg. af O. Borchsenius & Fr. Winkel Horn. København: Otto B. Wroblewskys Forlag 1884. Tilgængelig på ADL.
- De fortryllede Fingre, Ingemann (1847), i *Fjorten eventyr og fortællinger*. Udg. af Marita Akhøj Nielsen. København: Borgen 1989. Tilgængelig på ADL.
- Den politiske Kandestøber, Holberg (1722), i *Ludvig Holberg: Værker i tolv bind III: Komedier*, udg. af F.J. Billeskov Jansen, Rosenkilde og Bagger, 1969-1971. Tilgængelig på ADL.
- Det lykkelige Skibbrud – Holberg (1731), i *Ludvig Holberg: Værker i tolv bind VI: Komedier*, udg. af F. J. Billeskov Jansen, Rosenkilde og Bagger, 1969-1971. Tilgængelig på ADL.
- Grevens og Friherrens Komædie* (1675). Udgivet af Soph. Birket Smith. Copenhagen: G. S. Wibes Bogtrykkeri, 1871.
- Jammers Minde II, Leonora Christina, 1692, i J. Brøndum-Nielsen & C. O. Bøggild-Andersen (udg.), *Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*. Copenhagen: Rosenkilde & Bagger 1949. Tilgængelig på ADL.
- Jammers Minde III, Leonora Christina, 1696, i J. Brøndum-Nielsen & C. O. Bøggild-Andersen (eds.), *Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*. Copenhagen: Rosenkilde & Bagger 1949. Tilgængelig på ADL.
- Jacob Langebeks breve, i H. F. Rørdam *Breve fra Jacob Langebek*. København: Gyldendalske Boghandel 1895. Tilgængelig på Danmarks Breve.
- Lykken bedre end Forstanden, Wessel, *Johan Herman Wessel: Lykken bedre end Forstanden. Et Lystspil i 5 Optog*, udg. af H. Andersson 1776. Tilgængelig på ADL.
- Rantzau breve i *Breve fra Greve Christian Rantzau til Hans Gram*, udg. af G. L. Wad. København: Græbes Bogtrykkeri 1930. Tilgængelig på Danmarks Breve.
- Sjælens Trøst (Cod. Ups. C. 529). Edited by Niels Nielsen. København: J. H. Schultz Forlag, 1937.

Ordbøger

DUDEN. Online udgave: <https://www.duden.de/>

DWb=*Deutsches Wörterbuch*. Online udgave: <https://www.dwds.de/d/woerterbuecher>

CD=Cambridge Dictionary. Online udgave: <https://dictionary.cambridge.org/>

ODS=*Ordbog over det danske Sprog*. Online udgave: <https://ordnet.dk/ods/forside>

Moth=*Moths Ordbog*. Online udgave: <https://mothsordbog.dk/forside>

Referencer

Boye, Kasper, & Peter Harder (2012): A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. *Language* 88.1. 1-44.

Boye, Kasper (2023): Grammaticalization as conventionalization of discursively secondary status: Deconstructing the lexical-grammatical continuum. *Transactions of the Philological Society* 121.2. 270-292.

Croft, William (2000): *Explaining language change: An evolutionary approach*. Harlow, England/New York: Longman.

Davidsen-Nielsen, Niels (1996): Discourse particles in Danish. In: Elisabeth Engberg-Pedersen, Michael Fortescue, Peter Harder, Lisbeth Falster Jakobsen & Lars Heltoft (udg.), *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 283-314.

Diewald, Gabriele (1997): *Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen*. Tübingen: Niemeyer.

Diewald, Gabriele, Marijana Kresić & Elena Smirnova (2009): The grammaticalization channels of evidentials and modal particles. Integration in textual structures as a common feature. I Maj-Britt Mosegaard Hansen & Jacqueline Visconti (udg.), *Diachronic semantics and pragmatics*. Amsterdam: Emerald. 193-213.

Hansen, Erik (2000): Anteponeret adverbial. i *Ny Forskning i Grammatik* 7. 73-86.

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det danske sprog*. København & Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Syddansk Universitetsforlag.

Hansen, Maj-Britt Mosegaard (2021): In defense of a pragmatic view of reanalysis. *Journal of Historical Syntax* 5. 1-34.

- Jensen, Eva Skafte (2000): *Danske sætningsadverbialer og topologi i diakron belysning*. Ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet.
- Jensen, Eva Skafte (2009): Context sensitive changes: The development of the affirmative markers. Maj-Britt Mosegaard Hansen & Jacqueline Visconti (udg.) *Current trends in diachronic semantics and pragmatics*. Brill. 63-79.
- Messerschmidt, Maria, Kasper Boye, Mathilde Marie Overmark, Sofie Theilmann Kristensen & Peter Harder (2018): Sondringen mellem grammatiske og leksikalske præpositioner. *Ny forskning i grammatik* 25. 89-106.
- Molnar, Anna (2002): *Die Grammatikalisierung deutscher Modalpartikeln. Fallstudien*. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
- Traugott, Elizabeth Closs (1989): On the rise of epistemic meaning: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65. 31-55.
- Traugott, Elizabeth Closs & Richard Dasher (2002): *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elizabeth Closs & Ekkehard König (1991): The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited. I Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (udg.) *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. 189-218.
- Waltereit Richard & Ulrich Detges (2007): Different functions, different histories. Modal particles and discourse markers from different points of view. *Catalan Journal of Linguistics* 6. 61-80.